

ЮВІЛЕЙНИЙ ВИПУСК

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 2⁽¹⁰⁰⁾ 2015

Журнал визнано ДАК України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

МАЗАРАКІ А., МЕЛЬНИЧЕНКО С.	Туризм в Україні: виклики кризи	5
МЕЛЬНИК Т., ПУГАЧЕВСЬКА К.	Перспективи імпортозаміщення в Україні	16

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ВИСОЧИН І.	Управління результатами діяльності підприємства	34
КОВАДЛЮ К., БОКІЙ В.	Економічна спроможність як чинник конкурентного статусу підприємства	47
ОЛИВКО О.	Оцінка якості комплексного туристичного продукту	58

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ПАВЕЛКО А., ЧУГУНОВ І.	Бюджетна політика економічного розвитку	64
ВОЛОСОВИЧ С., КРИВОШЕЄВА В.	Економічна природа кредитних послуг	74
КАРАМУШКА Л.	Середньострокове планування видатків місцевих бюджетів	85

СТАХІВ І.	Фінансування спортивно-оздоровчих послуг	95
БУГАЙ Т.	Система інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні	103
ТИМОШЕНКО І.	Некомерційні форми страхування: європейський досвід	119

РИНКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

НІКШИНА О.	Вітчизняний ринок комбікормової продукції	133
-------------------	---	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

КАНІЩЕНКО О.	Актуальні дослідження інтернет-маркетингових комунікацій	149
---------------------	--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ "Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
БАЙ С.І., ГУЛЯЄВА Н.М., ДОБІЯ М. (*Польща*), **КАЛУСКІ Я.** (*Польща*),
ЛАГУТІН В.Д., ЛАЦЕ Н. (*Латвія*), **ПАНКОВ Д.О.** (*Білорусь*),
РОМАТ Є.В., СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І., ФІЛІС К. (*Греція*),
ЧУГУНОВ І.Я. – члени редакційної колегії з економічних наук; **БЕЛІНСЬКА С.О.,**
МЕРЕЖКО Н.В., МОКРОУСОВА О.Р., СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії
з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К., ГУРЖІЙ Т.О., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М.,**
МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н. – члени редакційної колегії з правових наук;
ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є.,
СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії
з психологічних наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КОНВЕРСЬКИЙ А.Є., КУЛАГІН Ю.І.,**
ОГОРОДНИК І.В., ОЖЕВАН М.А., САЙТАРЛИ І.А., ШКЕПУ М.О. – члени
редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д.,**
КОРОЛЕВ Б.І., ОРЛЕНКО В.І. – члени редакційної колегії з історичних наук

МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАССКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2015 рік – 21910.

Підписано до друку 10.04.2015. Ум. друк. арк. 12.1. Тираж 250 пр. Зам. 306.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4620 від 03.10.2013.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 5 від 25.02.2015).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в Міжнародній наукометричній базі: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2015

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

МАЗАРАКИ А., МЕЛЬНИЧЕНКО С.	Туризм в Украине: вызовы кризиса	5
МЕЛЬНИК Т., ПУГАЧЕВСКАЯ Е.	Перспективы импортозамещения в Украине	16

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

ВЫСОЧИН И.	Управление результатами деятельности предприятия	34
КОВАДЛО Е., БОКИЙ В.	Экономическая состоятельность как фактор конкурентного статуса предприятия	47
ОЛИВКО О.	Оценка качества комплексного туристического продукта	58

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ПАВЕЛКО А., ЧУГУНОВ И.	Бюджетная политика экономического развития	64
ВОЛОСОВИЧ С., КРИВОШЕЕВА В.	Экономическая природа кредитных услуг	74
КАРАМУШКА Л.	Среднесрочное планирование расходов местных бюджетов	85
СТАХИВ И.	Финансирование спортивно-оздоровительных услуг	95
БУГАЙ Т.	Система институционального обеспечения бюджетного процесса в Украине	103
ТИМОШЕНКО И.	Некоммерческие формы страхования: европейский опыт	119

РЫНОЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

НИКИШИНА О.	Отечественный рынок комбикормовой продукции	133
--------------------	---	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

КАНИЩЕНКО Е.	Актуальные исследования интернет-маркетинговых коммуникаций	149
---------------------	---	-----

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

MAZARAKI A., MELNICHENKO S.	Tourism in Ukraine: Challenges of the crisis	5
MELNYK T., PUGACHEVSKA K.	Import substitution perspectives in Ukraine	16

ENTERPRISE

VYSOCHYN I.	Managing the results of an enterprise performance	34
KOVADLO K., BOKIY V.	Economic capacity as a factor of competitive status of an enterprise	47
OLYVKO O.	Estimation of complex tourist product quality	58

FINANCE AND BANKING

PAVELKO A., CHUHUNOV I.	Fiscal policy of Economic Development	64
VOLOSOVYCH S., KRYVOSHEEVA V.	Economic nature of credit services	74
KARAMUSHKA L.	Medium-term planning of local budget expenditures	85
STAKHIV I.	Financing sports and recreation services	95
BUHAY T.	Institutional support system of budget process in Ukraine	103
TYMOSHENKO I.	Nonprofit insurance forms : european experience	119

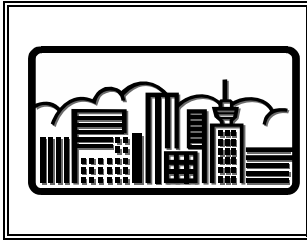
MARKET RESEARCHES

NIKISHINA O.	National market of fodder products	133
---------------------	------------------------------------	-----

---

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

KANISHCENKO O.	Recent researches of internet marketing communications	149
-----------------------	--	-----

УДК 338.48(477)

МАЗАРАКІ Анатолій, д. е. н., професор, ректор КНТЕУ

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана, д. е. н., професор, проректор з наукової роботи КНТЕУ

ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ КРИЗИ

Проаналізовано тенденції розвитку туризму в Україні, визначено детермінанти впливу на туристичні потоки, виявлено проблеми, що потребують вирішення, проведено аналіз основних результатів діяльності туристичних підприємств. Визначено залежність туристичних потоків від діяльності суб'єктів господарювання, які надають основні, спеціалізовані та додаткові послуги.

Ключові слова: туризм, туристичні потоки, туристичні агентства, туристичні оператори, засоби розміщення, санаторно-курортні та оздоровчі заклади.

Мазараки А., Мельниченко С. Туризм в Украине: вызовы кризиса. Проанализированы тенденции развития туризма в Украине, определены детерминанты влияния на туристические потоки, выявлены проблемы, требующие решения, проведен анализ основных результатов деятельности туристических предприятий. Определена зависимость туристических потоков от деятельности субъектов хозяйствования, которые предоставляют основные, специализированные и дополнительные услуги.

Ключевые слова: туризм, туристические потоки, туристические агентства, туристические операторы, средства размещения, санаторно-курортные и оздоровительные учреждения.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняної туристичної сфери впродовж останніх десяти років за рядом показників характеризується позитивною динамікою. За даними Державної служби статистики, за вказаний період кількість іноземних громадян, які відвідали Україну, зросла на 58 % при збільшенні чисельності вітчизняних громадян, які виїжджали за кордон, на 53 % [1]. Причинами цього стали, насамперед, ефективна рекламна кампанія туристичних можливостей України в Інтернеті, на телебаченні у зв'язку з підготовкою до Євро-2012, що значно покращило імідж України як туристичної держави на міжнародному ринку; збільшення індивідуального туризму із задоволенням

персоніфікованих потреб споживачів та ролі інформаційних технологій як інструменту створення, просування та реалізації туристичних послуг. Зростання в'їзних, виїзних і внутрішніх туристичних потоків у 2013 р. пов'язане з успішним проведенням Чемпіонату Європи з футболу і, як наслідок, поліпшенням міжнародної репутації.

Однак, незважаючи на значний туристично-рекреаційний потенціал, розвиток відомих світових готельних мереж, новітні інноваційні технології взаємодії суб'єктів туристичної діяльності, туризм не входить до провідних галузей національної економіки. Це свідчить про те, що на міжнародному ринку національний туристичний продукт оцінюється як менш конкурентоспроможний і привабливий, ослаблена роль держави у забезпеченні його розвитку, відсутня сприятлива інвестиційна політика у туристичній сфері та ефективна система захисту прав й інтересів туристів, недостатньо розвинена туристична інфраструктура, якість і ціна послуг, що надаються підприємствами туристичного бізнесу, не відповідають європейським і світовим стандартам якості [2].

Існуючі тенденції пов'язані не тільки із зазначеними проблемами, але і з нинішньою політичною та економічною нестабільністю в країні, скороченням обсягів інвестицій, нестабільністю курсу валюти, підвищенням цін на туристичні послуги, значним скороченням кількості бронювань туристичних послуг, зниженням платоспроможності населення, неефективністю механізму гарантування безпеки туристів, недостатньою забезпеченістю туристичної сфери висококваліфікованими спеціалістами (у 2013 р. кількість штатних працівників туристичних операторів становила близько 6.7 тис. осіб, з яких тільки 3 тис. мали вищу освіту за профілем, тобто 46 % [1]), експансією Росії в Криму, воєнними діями на сході країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку туризму присвячено наукові публікації як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. У працях науковців (М. Г. Бойко, Н. І. Ведмідь, О. О. Любичева, М. П. Мальська, Г. І. Михайліченко, Т. І. Ткаченко та ін. [3–8]) розглядаються різні теоретичні і практичні аспекти сталого та інноваційного розвитку туризму, ціннісно орієнтованого управління в туризмі, геопросторової та соціально-економічної організації туризму. Оскільки ситуація на ринку туристичних послуг постійно змінюється під впливом різноманітних факторів, актуальними залишаються оцінка реального стану розвитку туристичної сфери, вияв існуючих проблем та пошук напрямів їх вирішення.

Метою дослідження є оцінка тенденцій розвитку туризму, визначення детермінант впливу на туристичні потоки, а також обґрунтування шляхів вирішення проблем, що стримують просування вітчизняних туристичних послуг на міжнародний ринок.

Матеріали та методи. Основою дослідження слугувала сукупність таких наукових методів, як: узагальнення, порівняльний аналіз, статистичні, аналізу та синтезу, що в цілому дозволило розкрити протиріччя

розвитку туризму у складних соціально-економічних умовах, визначити та обґрунтувати сучасні тенденції, проаналізувати динаміку вітчизняного ринку туристичних послуг, оцінити основні проблеми та окреслити перспективи. Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних та іноземних науковців, статистичні матеріали та інтернет-джерела.

Результати дослідження. Покращання добробуту населення сприяє збільшенню попиту на туристичний продукт, про що свідчить зростання (2010–2013 рр.) в'їзних потоків туристів в Україну на 38.3 %, виїзних – на 16.4 % та наявність тенденції перевищення кількості громадян України, які виїжджали за кордон, над іноземними туристами. При цьому внутрішні туристичні потоки при зростанні на 8.2 % за вказаний період у 2013 р. порівняно з 2012 р. зменшились на 9.2 %. При зниженні внутрішніх туристичних потоків збільшувались виїзні [1] (табл. 1).

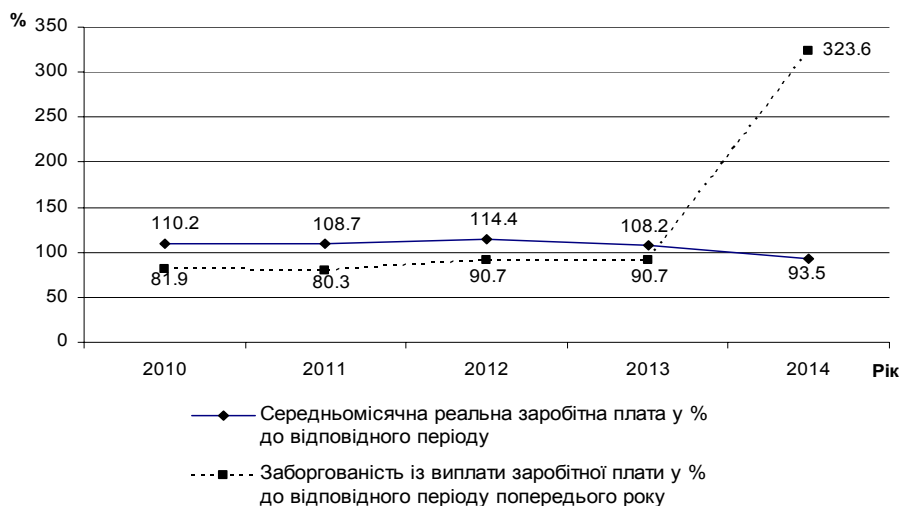
Таблиця 1

Туристичні потоки України, 2010–2014 рр.

Спрямування	Кількість, тис. осіб					Динаміка, %			
						2013 до:			2014 до 2013
	2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	
Виїзні	21203.3	21415.3	23012.8	24671.2	22437.7	116.4	115.2	107.2	90.9
В'їзні	17180	19773.1	21432.8	23761.3	12711.5	138.3	120.2	110.9	53.5
Внутрішні	649.3	715.6	774	702.6	–	108.2	98.2	90.8	–

За даними Державної служби статистики України, потік іноземних туристів у 2014 р. порівняно з 2013 р. зменшився майже наполовину, переважно за рахунок туристів з Білорусії, Молдови та Росії [1]. Така ситуація обумовлена не тільки політичними, економічними, міжнародними і соціальними чинниками, але й проблемами територіальної цілісності країни, принципи якої вперше встановлені у п. 4 ст. 2 Статуту ООН та Декларації про зміцнення міжнародної безпеки. Порушення територіальної недоторканності України спричинило обмеження доступу до національних туристичних ресурсів і, як наслідок – скорочення кількості іноземних туристів та внутрішніх туристичних потоків.

На динаміку розвитку туризму (виїзних та внутрішніх потоків) за 2013–2014 рр. негативно вплинули зміни рівня доходів населення та структури їх використання. Реальний наявний дохід населення на початок IV кв. 2014 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року зменшився на 9 % [1]. За останні два роки спостерігається збільшення середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати на 5.9 %. При цьому темпи зростання реальної заробітної плати населення за цей період скорочуються. Заборгованість із виплати заробітної плати на кінець 2014 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року зросла на 323.6 % (рис. 1), а споживчі ціни у грудні 2014 р. порівняно з груднем 2013 р. виросли майже на 25 % [1].

Рис. 1. Динаміка зміни реальної заробітної плати населення та заборгованості по ній, % до відповідного періоду попереднього року

Крім того, спостерігається постійне зменшення чисельності наявного населення країни: за останні п'ять років воно скоротилося на 1.2 %, а за останні два – на 0.3 % (дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь). Рівень безробіття, що суттєво впливає на формування внутрішніх та виїзних туристичних потоків, у середньому за дев'ять місяців 2014 р. становив 9.3 % при 7.7 % за відповідний період 2013 р. Ці фактори спричинили скорочення виїзних туристичних потоків за два останні роки на 9.1 % [1]. Тобто можна зробити висновок, що погіршення деяких показників економічної та демографічної ситуації в країні вплинуло і на зменшення обсягів ринку туристичних послуг. За прогнозами, економічна ситуація в країні найближчим часом погіршуватиметься, і в умовах зменшення доходів населення та зростання споживчих цін громадяни України здебільшого витратять кошти на предмети першої необхідності та оплату комунальних послуг.

Скорочення темпів зростання туристичних потоків негативно вплинуло на функціонування туристичних підприємств. Кількість суб'єктів туристичної діяльності, які надавали спеціалізовані послуги у 2013 р., зменшилась на 1.3 % порівняно з 2012 р. Чисельність туристичних операторів зросла на 1.9 % при зменшенні туристичних агентств-юридичних осіб – на 2.9 % і збільшенні турагентств – фізичних осіб – підприємців (ФОП) – на 16.8 % (табл. 2) [1]. Водночас, при збільшенні кількості туроператорів дохід від надання ними туристичних послуг зменшився на 3.6 % за вказаний період, а при зменшенні турагентств – юридичних осіб їх дохід зріс на 19.3 %. У результаті спостерігається зменшення рентабельності діяльності туристичних операторів у 2013 р. порівняно з минулим роком майже в 2 рази при збільшенні рентабельності туристичних агентств за вказаний період в п'ять разів.

Таблиця 2

Загальна характеристика суб'єктів туристичної діяльності України

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Юридичні особи			
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.:	2442	2880	2859
- туристичні оператори;	877	927	945
- туристичні агенти;	1471	1853	1799
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	94	100	115
Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), млн грн:	4685.4	6360.2	6199.8
- туристичні оператори;	4421.7	6035.1	5816.0
- туристичні агенти;	230.1	288.4	344.1
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	33.6	36.7	39.7
Операційні витрати, млн грн:	1436.7	2451.3	3928.1
- туристичні оператори;	1177.5	2133.2	3580.6
- туристичні агенти;	233.8	282.7	309.4
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	25.4	35.4	38.1
Рентабельність діяльності, %:	69.3	61.5	36.6
- туристичні оператори;	73.4	64.7	38.4
- туристичні агенти;	-	2.0	10.1
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	24.4	3.5	4.0
Середньооблікова чисельність штатних працівників, осіб:	11545	12724	12517
- туристичні оператори;	6080	6905	6668
- туристичні агенти;	4908	5278	5337
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	557	541	512
Фізичні особи			
Кількість суб'єктів туристичної діяльності, од.:	2351	2467	2833
- туристичні агенти;	2041	2116	2471
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	310	351	362
Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизного податку й аналогічних обов'язкових платежів), млн грн:	252.3	294.7	297.0
- туристичні агенти;	223.7	257.1	251.6
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	28.6	37.6	45.4
Середньооблікова чисельність штатних працівників, осіб:	2866	2838	2830
- туристичні агенти;	2280	2283	2374
- суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність	586	555	456

Зменшення туристичних агентств – юридичних осіб пояснюється тим, що переважна їх більшість є підприємствами малого бізнесу. Для них актуальними залишаються проблеми надмірної конкуренції, обумовлені присутністю на внутрішньому ринку туристичних послуг підприємств з інших країн світу, які, на відміну від вітчизняних, мають підтримку від урядів своїх країн. Крім того, обмеженість власних джерел фінансування приводить до того, що для ведення бізнесу вони залучають кошти банків, небанківських фінансових установ, міжнародних фінансових фондів, кошти державного та місцевого бюджетів. У зв'язку з нестабільністю курсу валют та виплат процентних ставок туристичні агентства останнім часом не звертаються за кредитами до комерційних банків. У результаті вони опинились у складному становищі, що спричинило скорочення кількості суб'єктів туристичної діяльності, які надавали спеціалізовані послуги.

Збільшення доходів від надання туристичних послуг агентствами пов'язано, насамперед, зі зростанням у 2013 р. кількості туристів з інших країн, обслуговуваних турагентствами на 81.2 % порівняно з 2012 р. при зменшенні даного показника для туроператорів на 28.2 % за відповідний період. При цьому спостерігається збільшення кількості громадян України, обслуговуваних туроператорами за аналізований період, на 20.4 % і туристичними агентствами – юридичними особами – на 9.2 % та ФОП – на 20.1 %.

У цілому ж мережа суб'єктів туристичної діяльності України – юридичних осіб та ФОП у 2013 р. зросла на 18.8 % порівняно з 2011 р. У структурі мережі переважають туристичні агентства, які становлять 75, 74.2 та 73.3 % від загальної кількості суб'єктів туристичної діяльності відповідно у 2013, 2012 та 2011 рр. У загальній кількості туристичних агентств 58 % (53 % – у 2012 р., 58 % – у 2011 р.) становлять фізичні особи – підприємці.

Переважна більшість турагентств – ФОП обумовлена їх пільговим оподаткуванням, поступовим переходом суспільства у віртуальний простір, що дає змогу сформувати тур, використовуючи ресурси Інтернету. За допомогою спеціалізованих інформаційно-пошукових систем здійснюється пошук країни відвідування, засобів розміщення (бронювання номерів/місць), бронювання та придбання квитків (авіа, залізничних). Наявність міжнародної платіжної картки дає можливість здійснювати купівлі через Інтернет, замовляти квитки, бронювати готелі, без комісії оплачувати покупки та послуги у будь-якій точці світу, купувати електронні квитки через термінали самообслуговування, інтернет-банкінг тощо.

Розвиток туризму пов'язаний не тільки з діяльністю туристичних підприємств, але й з функціонуванням суб'єктів господарювання, що надають основні та додаткові послуги. Імідж України як туристичної держави залежить від якості туристичної інфраструктури і, насамперед,

від забезпеченості туристів засобами розміщення, санаторно-курортними та оздоровчими закладами, відповідністю якості надаваних послуг вимогам міжнародних стандартів.

Незважаючи на те, що кількість підприємств готельного господарства за останній рік значно збільшилась (на початок 2014 р. на українському ринку функціонувало 11 готельних операторів міжнародного рівня та 18 підприємств готельного господарства під їх керівництвом, 3 національні готельні мережі), насиченість ринку готельних послуг залишається недостатньою (табл. 3). Так, кількість місць на 1000 осіб населення м. Києва становить 3.6, при цьому в інших європейських столицях цей показник значно вищий: у Празі – 15.6; Відні – 10.1; Берліні – 7.8; Лондоні – 6.6; Парижі – 6.5 [9].

Таблиця 3

Колективні засоби розміщення в Україні

Рік	Усього	Готелі та аналогічні засоби розміщення	Спеціалізовані
Кількість засобів розміщення, од.			
2011	5882	3162	2720
2012	6041	3144	2897
2013	6411	3582	2829
Кількість місць, тис.			
2011	567.3	154.2	413.1
2012	583.4	162.8	420.6
2013	586.6	179.1	407.5

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики України [1]

Загалом за останнє десятиріччя (до 2014 р.) розвиток готельного бізнесу характеризувався позитивною динамікою, високим ступенем інтернаціоналізації капіталу та міжнародним характером операцій, поглибленням спеціалізації підприємств гостинності взаємозалежно з утворенням готельних мереж, що відіграють значну роль у розробленні й просуванні високих стандартів обслуговування.

Проте поточна ситуація в країні посилює проблеми, пов'язані з низьким рівнем конкурентоспроможності засобів розміщення, послабленням ролі держави у просуванні вітчизняних готельних послуг на міжнародний туристичний ринок, невідповідністю якості послуг ціні, відсутністю сприятливого інвестиційного клімату у туристичній сфері.

Тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим та воєнні дії на сході України значно погіршили ситуацію із наданням санаторно-курортних та оздоровчих послуг, оскільки найбільша їх кількість сконцентрована в АР Крим (25 % загальної кількості санаторіїв та 50 % пансіонатів з лікуванням), Донецькій області (11.1 % від

загальної кількості підприємств). Крім того, за статистичними даними, кількість зазначених закладів та рівень їх завантаженості за останні п'ять років зменшились на 7% (рис. 2) [10–12]. За результатами аналізу насиченості адміністративно-територіальних одиниць санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами встановлено, що лідируючі позиції посідає АР Крим, Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Одеська, Львівська, Запорізька та Миколаївська області [13]. У зв'язку з цим іноземні та внутрішні туристи, які прибувають з метою відпочинку, оздоровлення та лікування, будуть користуватися переважно послугами туристичних підприємств західних регіонів України.

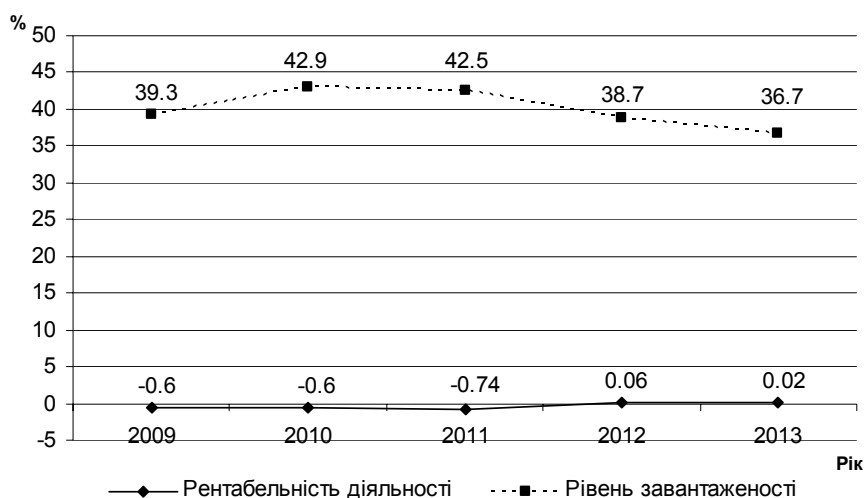

Рис. 2. Динаміка рівня завантаженості та рентабельності діяльності санаторно-курортних та оздоровчих закладів, %

Крім нестабільної ситуації в країні, розвиток ринку санаторно-курортних та оздоровчих послуг гальмують такі проблеми, як: відсутність коштів на експлуатацію даних закладів; низький рівень якості на санаторно-курортні та оздоровчі послуги при зростанні цін; відсутність узгодженої системи взаємодії підприємств, що створюють, реалізують та надають відповідні послуги (туристичних агентів, санаторно-курортних та оздоровчих закладів, фондів соціального страхування); недостатнє використання сучасних інформаційних технологій; брак ефективного менеджменту закладів; застаріла матеріально-технічна база.

У Державному бюджеті України за останні три роки спостерігалось зменшення видатків на фінансування санаторно-курортних закладів у цілому на 9.2%, із загального фонду – на 24.9%, при збільшенні зі спеціального фонду – на 17%. Серед видатків державного бюджету на фінансування санаторно-курортних закладів у цілому

в 2015 р. передбачено 0.009 %, із загального фонду – 0.0007 %, спеціального – 0.18 % [14]. Незадовільний рівень підприємницької і ділової активності та недостатній обсяг інвестування госпрозрахункових санаторно-курортних закладів призвів до того, що більше половини з них є збитковими.

Невідповідність матеріально-технічної бази, якості виробництва та реалізації продукції (послуг) вітчизняними суб'єктами туристичної діяльності вимогам міжнародних стандартів, а також цілий ряд невирішених політичних, економічних, соціальних, правових, демографічних питань, проблем безпеки країни є причинами негативних тенденцій розвитку туризму, які будуть зберігатись у найближчій перспективі.

Висновки. Враховуючи зазначене, а також угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, необхідно провести реформування сфери туризму через: гармонізацію законодавства із нормами Європейського Союзу та країн-членів ЄС; розроблення стандартів професійної підготовки у сфері туризму та стандартів щодо надання туристичних послуг; об'єднання туристичних підприємств у мережі на умовах франчайзингу; спільні дії суб'єктів туристичної діяльності та органів державної влади, регіональних органів управління, органів місцевого самоврядування щодо просування України та її туристичних можливостей на міжнародний ринок; забезпечення політичної та економічної стабільності країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна служба статистики України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
2. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму і курортів на 2011–2015 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vupri.at.ua>.
3. *Ціннісно орієнтоване управління в туризмі* : монографія / М. Г. Бойко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 524 с.
4. *Ведмідь Н. І.* Санаторно-курортний комплекс: сервісне управління : монографія / Н. І. Ведмідь. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. — 536 с.
5. *Любіцева О. О.* Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : монографія / О. О. Любіцева. — К. : Альтерпрес, 2002. — 436 с.
6. *Любіцева О. О.* Розвиток та трансформація предметної сутності географічних досліджень туризму / О. О. Любіцева, М. П. Мальська, Ю. В. Зінько // *Економічна та соціальна географія*. — К. : КНУ, 2011. — Вип. 62. — С. 12–17.
7. *Михайліченко Г. І.* Інноваційний розвиток туризму : монографія / Г. І. Михайліченко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 608 с.
8. *Ткаченко Т. І.* Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 463 с.

9. Ernst & Young [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.ey.com/UA/uk/Industries/Real-Estate>.
10. Туристична діяльність в Україні : стат. бюл. // Державна служба статистики України. — 2012. — 91 с.
11. Туристична діяльність в Україні : стат. бюл. // Державна служба статистики України. — 2013. — 98 с.
12. Туристична діяльність в Україні : стат. бюл. // Державна служба статистики України. — 2014. — 93 с.
13. Ведмідь Н. І. Сервісне управління підприємствами курортно-рекреаційної сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.04 / Н. І. Ведмідь. — К., 2014. — 40 с.
14. Про Державний бюджет України на 2015 рік [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 5. — Ст. 37. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page2>.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2015.

Mazaraki A., Melnichenko S. Tourism in Ukraine: Challenges of the crisis.

Background. Despite the significant tourism and recreational potential development of world famous hotel chains, the latest innovative technologies for people engaged in tourism, tourism is not one of the leading sectors of the national economy. Ukraine's place as a tourist destination on the world stage is negligible. This shows that the international market of national tourism product is estimated to be less competitive and attractive; weakened state's role in ensuring its development; the lack of an effective system of rights and interests of tourists; underdeveloped tourism infrastructure; lack of quality and price of services provided by enterprises of tourist business with European and international quality standards; lack of favorable investment policy in the tourism sector.

Current trends are not only the above-mentioned problems, but also the current political and economic instability in the country; decline in investment; exchange rate volatility; higher prices for tourist services; significant reduction in the number of bookings of travel services; decrease in the solvency of the population; inefficiency mechanism security of tourists; insufficient supply of highly qualified tourism industry (in 2013 the number of tour operators staff was about 6.7 thousand people, of which only 3 thousand had higher education profile that is only 46%); expansion of the Crimea; hostilities in the east.

The aim of the study is to evaluate the trends of tourism determinants impact on tourist flows and justification of the need to solve problems that hinder the promotion of domestic tourism in the international market.

Materials and methods. Set of the following scientific methods served as a basis of the study: generalization, comparative analysis, statistical, analysis and synthesis, that generally has revealed the contradictions of tourism development in difficult socio-economic conditions, defined and justified the current trends, analyzed the dynamics of the domestic tourism market, assessed key issues and outlined prospects. Works of Ukrainian and foreign scientists, statistical data and Internet sources were the information base for the study.

Results. The article has revealed the contradictions of tourism development in difficult socio-economic conditions, defined and justified modern trends. Based on the data of the State Statistics Service of Ukraine the dynamics of the domestic tourism market has been analyzed, key issues have been identified and the prospects have been outlined.

The dependence of tourist flows from the activities of hotel facilities and health centers and health institutions has been identified. The influence of the results of their work on the development of domestic tourism has been defined. The basic directions of domestic tourist product on the international market have been studied.

Conclusion. Hence, after signing an Association Agreement between Ukraine and the European Union it is necessary to reform the tourism industry through: harmonization of legislation with EU standards and EU Member States; standards development of training in tourism and standards for the provision of tourism services; association of tourism enterprises in the franchise network; joint actions of tourism and public authorities, regional authorities, local authorities and Ukraine to promote its tourism opportunities in the international market; ensure political and economic stability.

Keywords: tourism, tourist flows, travel agencies, tour operators, accommodation, recreation and health establishment.

REFERENCES

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ukrstat.gov.ua>.
2. *Koncepcija Derzhavnoi' cil'ovoi' programy rozvytku turyzmu i kurortiv na 2011–2015 roky* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://vuppi.at.ua>.
3. *Cinnisno orijentovane upravlinnja v turyzmi* : monografija / M. G. Bojko. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2010. — 524 s.
4. *Vedmid' N. I. Sanatorno-kurortnyj kompleks: servisne upravlinnja* : monografija / N. I. Vedmid'. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2013. — 536 s.
5. *Ljubiceva O. O. Rynok turystychnyh poslug (geoprostorovi aspekty)* : monografija / O. O. Ljubiceva. — K. : Al'terpres, 2002. — 436 s.
6. *Ljubiceva O. O. Rozvytok ta transformacija predmetnoi' sutnosti geografichnyh doslidzhen' turyzmu* / O. O. Ljubiceva, M. P. Mal's'ka, Ju. V. Zin'ko // *Ekonomichna ta social'na geografija*. — K. : KNU, 2011. — Vyp. 62. — S. 12–17.
7. *Myhajlichenko G. I. Innovacijnyj rozvytok turyzmu* : monografija / G. I. Myhajlichenko. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2012. — 608 s.
8. *Tkachenko T. I. Stalyj rozvytok turyzmu: teorija, metodologija, realii' biznesu* : monografija / T. I. Tkachenko. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. — 463 s.
9. *Ernst & Young* [Elektronnyj resurs] // Rezhym dostupu : <http://www.ey.com/UA/uk/Industries/Real-Estate>.
10. *Turystychna dijalnist' v Ukraini* : stat. bjul. // *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. — 2012. — 91 s.
11. *Turystychna dijalnist' v Ukraini* : stat. bjul. // *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. — 2013. — 98 s.
12. *Turystychna dijalnist' v Ukraini* : stat. bjul. // *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. — 2014. — 93 s.
13. *Vedmid' N. I. Servisne upravlinnja pidpryjemstvamy kurortno-rekreacijnoi' sfery* : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja d-ra ekon. nauk : spec. 08.00.04 / N. I. Vedmid'. — K., 2014. — 40 s.
14. *Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrainy na 2015 rik* [Elektronnyj resurs] // *Vidomosti Verhovnoi' Rady*. — 2015. — № 5. — St. 37. — Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80-19/page2>.

УДК 339.562:64.033(477)

МЕЛЬНИК Тетяна,

д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

ПУГАЧЕВСЬКА Катерина, аспірант кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

ПЕРСПЕКТИВИ ІМПОРТОЗАМІЩЕННЯ В УКРАЇНІ

Запропоновано авторську методику оцінки можливостей імпортозаміщення у харчовій, текстильній та хімічній промисловості на основі рівнянь і тотожностей системи національного рахівництва. Надано рекомендації щодо перспектив імпортозаміщення окремих товарних номенклатур.

Ключові слова: імпортозаміщення, імпортна залежність, протекціонізм, економічна безпека, потенціал імпортозаміщення, поточний і бар'єрний рівні заміщення.

Мельник Т., Пугачевская Е. Перспективы импортозамещения в Украине. Предложена авторская методика оценки возможностей импортозамещения в пищевой, текстильной и химической промышленности на основе уравнений и тождеств системы национального счетоводства. Даны рекомендации относительно перспектив импортозамещения отдельных товарных номенклатур.

Ключевые слова: импортозамещение, импортная зависимость, протекционизм, экономическая безопасность, потенциал импортозамещения, текущий и барьерный уровни замещения.

Постановка проблеми. Можливості інерційного зросту економіки України за рахунок традиційних чинників зростання, зокрема сприятливої світової кон'юнктури на ключові низько- та середньотехнологічні позиції українського експорту, дешевої ресурсної бази, низької вартості робочої сили поступово вичерпуються, що підтверджується зниженням зовнішнього попиту на традиційні експортні товари, зростанням імпортних товаропотоків та надвисоким рівнем насичення внутрішнього ринку імпортованими товарами. Серйозним фактором, який ще більше загострив ситуацію в українській економіці, є військові дії на сході України. Як наслідок, у IV кв. 2014 р. ВВП України зменшився на 5.3 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, рівень безробіття досяг 8.4 %, інфляції – 121.2 %, падіння експорту за січень-листопад 2014 р. становило 11.3 %, імпорту – 27.6 %, а девальвація гривні на кінець листопада, за підрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі, – 89.4 % [1]. За таких умов засобом насичення внутрішнього ринку товарами може стати імпортозаміщення на основі

імплементатії інструментів та механізмів регулювання, які б дозволили стримати процеси зростання імпорту та удосконалити його структуру, водночас орієнтуючись на стратегічні пріоритети та завдання соціально-економічного розвитку України.

Відсутність стратегічного підходу до вирішення проблеми насичення ринку за рахунок відповідного збільшення обсягів внутрішнього виробництва на основі розвитку імпортозамінної продукції призводить до формування високої залежності внутрішнього ринку від імпорту, а також необхідності нарощування експорту з метою покриття дефіциту рахунку поточних операцій платіжного балансу. Відкритість національної економіки закріплює вразливість внутрішнього ринку від коливань зовнішньої кон'юнктури та несприятливих світових тенденцій (волатильності цін на енергоносії, зменшення цін на основні товари українського експорту тощо). Відтак, виникає потреба у зниженні імпортозалежності товарних ринків, створення умов для зменшення залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків, забезпечення позитивного впливу імпорту на виробництво, зміцнення на цій основі конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Світова практика свідчить, що пасивна роль держави у системі регулювання імпорту товарів поступово призводить до втрати окремими галузями економіки конкурентоспроможності навіть на внутрішньому ринку. Однак це не означає, що державі за рахунок власних коштів необхідно підтримувати такі галузі. Роль держави в процесі імпортозаміщення полягає у наданні організаційного та адміністративного сприяння бізнесу у розвитку тих видів діяльності, які будуть комерційно вигідні, особливо в зіставленні з прибутковістю аналогічних європейських чи інших виробництв з метою формування у ділових кіл інтересу до диверсифікації діяльності, виробництва в Україні нових або більш якісних товарів, створення ринкової інфраструктури, орієнтованої на експорт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні та практичні аспекти застосування політики імпортозаміщення знайшли відображення у наукових працях представників вітчизняної та зарубіжної економічної школи. Так, у працях І. Дунаєва, Я. Жаліло, А. Мазаракі, С. Пазізіної, В. Точиліна, Л. Шинкарука та ін. досліджено загальнотеоретичні та практичні проблеми стратегії імпортозаміщення [2–7]. У працях Р. Пребіша [8] визначено вплив макроекономічних процесів на розвиток імпортозаміщення та ефект синергії моделі імпортозаміщення та стимулювання експорту. Л. Ісмагілова [9] розглядає напрями та механізм розвитку імпортозамінних виробництв у масштабах регіону. А. Комілов [10] досліджує імпортозаміщення окремих товарних груп як фактор забезпечення економічної безпеки. Однак у переважній більшості праць вибір напрямків імпортозаміщення здійснюється, виходячи

виключно з наявних ресурсних можливостей країни, але при цьому теоретичні положення не підкріплені відповідними розрахунками, а відтак, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є оцінка перспектив імпортозаміщення в окремих видах економічної діяльності.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовані такі методи дослідження: аксіоматичний – при розгляді певних положень як вихідних аксіом; аналізу і синтезу – для уточнення змісту поняття "імпортозаміщення"; економіко-статистичного аналізу – у процесі розрахунку рівня споживання вітчизняним товаровиробником, поточного та бар'єрного рівнів заміщення внутрішнього виробництва імпортом та потенціалу імпортозаміщення.

Результати дослідження. Проблематику залежності від імпорту вперше проаналізовано у 1950-х роках Р. Пребішем та Х. Зінгером, які сформулювали положення про існування довготривалої тенденції погіршення умов торгівлі для країн, які експортують сировину, а імпортують промислові товари. У своєму аналізі Р. Пребіш використовував термінологію, побудовану на дихотомії "центр-периферія", яка згодом активно використовувалась у теорії залежності та теорії світових систем [8, с. 261]. Головним елементом такої будови є центр, представлений постіндустріальними країнами, які, посідаючи монопольне становище у виробництві сучасної промислової продукції, спеціалізуються на експорті промислових товарів виробничого і споживчого призначення. Другорядна роль у цій будові належить периферії, яка представлена країнами, що розвиваються, і виконує першу стадію виробничого процесу – видобуток сировини.

На думку Р. Пребіша, імпортозаміщення як форма вибіркового протекціонізму може протистояти проблемі погіршення умов торгівлі, що пов'язана з особливостями міжнародного розподілу праці, дискримінаційною торговельною політикою розвинених країн і змінами, спричиненими науково-технічним прогресом [8, с. 269]. Усвідомивши причини залежності країн, що розвиваються, від світових центрів, А. Льюїс, Р. Пребіш, Г. Зінгер дійшли висновку, що на темпи економічного розвитку таких країн впливає структура міжнародної торгівлі. По-перше, експортно-сировинна спеціалізація ставить економічне зростання у залежність від зовнішнього попиту на сировину, який зростає нестабільно і повільно. По-друге, відносне зростання цін на імпорт готової продукції посилює вплив інвестиційного і валютного обмежень економічного зростання.

За умов, коли економічне зростання і матеріальне благополуччя країни знаходяться у прямій залежності від зовнішніх факторів, національна промисловість характеризується низькою ефективністю через слабкий розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, нестачу

кваліфікованих кадрів, виникає необхідність у реалізації стратегії імпортозаміщення.

Докази на користь розвитку молодих галузей промисловості були свого часу обґрунтовані Ф. Лістом у праці "Національна система політичної економії" [11], що стали основними принципами розвитку економіки більшості країн Латинської Америки та Південно-Східної Азії, які в середині ХХ ст. розпочали імпортозамінну індустріалізацію.

Під імпортозаміщенням прийнято розуміти стратегію заохочення внутрішньої промисловості шляхом введення обмежень на імпорт [10, с. 23]. Таке трактування імпортозаміщення дещо обмежене, адже воно не може зводитись виключно до необґрунтованого протекціонізму, а має містити комплекс заходів щодо структурної перебудови, відновлення і диверсифікації виробництва, концентрації зусиль і ресурсів з метою створення ефективної економіки. У такому контексті більш коректні є трактування професора А. Ельянова, на думку якого, імпортозаміщення "висуває на перший план створення всеохоплюючих промислових комплексів, що покликані наситити і структурувати внутрішній ринок за допомогою виробів місцевого виробництва і тільки потім направити їх на експорт..." [12, с. 6].

Галузеві пріоритети імпортозаміщення можна класифікувати за трьома напрямками: заміна імпортованих ресурсів, насамперед енергетичних; заміна імпорту товарів широкого вжитку; заміна імпорту товарів виробничого призначення. Кожен з напрямків має особливості, що залежать від наявності власних ресурсів і можливостей, швидкості обігу оборотних коштів, потреби в інвестиціях і терміну окупності проектів [3, с. 8].

Аналізуючи пріоритети та можливості імпортозаміщення окремих товарних номенклатур в Україні, доцільно провести оцінку рівня забезпеченості економіки власним виробництвом (C_i), що розраховується як відношення внутрішнього виробництва конкретного товару до величини внутрішнього споживання, включаючи кінцеве і проміжне споживання, а також втрати і зміни запасів за видами економічної діяльності:

$$C_i = \frac{Pd_i}{(Pd_i + Lm_i + Ex_i + Sc_i + Ui_i)}, \quad (1)$$

де Pd_i – внутрішнє виробництво i -го товару у натуральному вираженні;

Lm_i – імпорт i -го товару у натуральному вираженні;

Ex_i – експорт i -го товару у натуральному вираженні;

Sc_i – зміна запасів i -го товару у натуральному вираженні;

Ui_i – проміжне використання i -го товару для виробничих цілей у натуральному вираженні.

Використання у розрахунках натуральних величин зумовлено врахуванням, на відміну від вартісних величин, фактору внутрішньої інфляції і змін цінності продукції. Оскільки ціна на товар може зростати не тільки за рахунок інфляційних очікувань, але і через появу певного дефіциту як результат вирівнювання цінових диспропорцій, варто взяти до уваги натуральні значення споживання і виробництва конкретних продуктів (товарів і послуг).

Проведений аналіз зовнішньої торгівлі товарами України у 2006–2013 рр. за 4-значним кодом УКТЗЕД дозволив сформулювати вибірку з товарів, сальдо торговельного балансу яких протягом більш трьох років було від'ємним. Додатне сальдо торговельного балансу свідчить про наявність порівняльних переваг у торгівлі відповідною товарною номенклатурою, натомість від'ємне – про наявні зони ризику для вітчизняної промисловості (за винятком товарів, виробництво яких в Україні неможливе через природно-кліматичні умови). Дані щодо виробництва промислової продукції публікуються в Статистичному бюлетені промисловості на основі номенклатури продукції промисловості, тому при переході до класифікації УКТЗЕД за окремими товарними номенклатурами відбувалась їх агрегація. Узагальнення проаналізованих товарних номенклатур за окремими видами економічної діяльності (виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри; виробництво хімічних речовин) дозволило визначити рівень забезпеченості споживання товарів національним виробником (*табл. 1*).

У харчовій промисловості по усіх розглянутих продовольчих товарах, що виготовлялись в Україні за 2006–2013 рр., споживання більш ніж наполовину забезпечено внутрішнім виробництвом. При цьому наявні такі товарні позиції, у яких забезпеченість наближається до одиниці або навіть перевищує її, зокрема м'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці, цукор з цукрової тростини або цукрових буряків, маргарин, вина виноградні. У 2012–2013 рр. суттєво знизилась забезпеченість бараниною або козятиною свіжою, охолодженою чи мороженою, вермутом та іншими винами виноградними. У текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри та виробів зі шкіри спостерігається критично низька забезпеченість матеріалами для виробництва, зокрема тканинами. Забезпеченість готовою продукцією також є вкрай низькою. В межах порогових (допустимих) значень знаходяться такі товарні номенклатури, як одяг верхній трикотажний, пальта жіночі, вироби панчішно-шкарпеткові. У виробництві хімічних речовин у 2013 р. серед досліджуваних товарних номенклатур спостерігалась забезпеченість такими товарами, як фарби та лаки, готові водні пігменти. Критично низькими є рівень забезпеченості добривами мінеральними або хімічними калійними, вуглеводами ациклічними.

Таблиця 1

Рівень забезпеченості споживання національним виробником в Україні у 2006–2013 рр.

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів									
Свинина свіжа, охолоджена або морожена	203	0.77	0.77	0.49	0.49	0.61	0.74	0.52	0.61
Баранина або козлятина свіжа, охолоджена або морожена	204	1.00	1.00	0.97	1.00	0.99	0.99	0.95	0.89
М'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці	207	0.73	0.81	0.73	0.81	0.87	0.99	0.96	1.09
Маслянка, коагульовані молоко та вершки	403	0.95	0.94	0.96	0.99	0.99	1.00	0.99	0.98
Масло вершкове	405	1.14	1.03	1.04	0.83	0.94	0.96	0.91	0.90
Цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків	1701	1.00	0.99	0.96	0.93	0.85	0.91	1.09	1.11
Вироби з макаронного тіста	1902	0.95	0.94	0.96	1.02	0.95	0.96	0.96	0.94
Маргарин	1517	0.98	0.93	0.96	1.02	1.08	1.09	1.04	1.05
Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	1601	0.96	0.98	0.97	1.00	1.00	0.99	1.00	1.00
Інші готові чи консервовані продукти з м'яса	1602	0.89	0.71	0.70	0.75	0.67	0.56	0.48	0.49
Варення, джеми, плодови желе, мармелад	2007	0.85	0.82	0.87	0.99	0.91	0.87	0.94	0.93
Води мінеральні газовані	2201	1.00	0.99	0.99	0.99	0.98	0.96	0.95	0.94
Вина виноградні	2204	0.96	0.95	0.95	3.02	1.04	0.71	1.10	1.39
Вермут та інші вина виноградні	2205	1.00	0.96	0.85	0.96	0.89	0.88	0.83	0.75
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри									
Тканини:									
бавовняні	5208–5212	0.56	0.75	0.18	0.20	0.15	0.12	0.16	0.14
вовняні	5111–5112	0.54	0.56	0.48	0.35	0.45	0.44	0.52	0.38
лляні	5309	0.21	0.20	0.11	0.11	0.12	0.15	0.15	0.18
ворсово-махрові	5801–5802	0.34	0.63	0.08	0.06	0.07	0.11	0.23	0.33
з волокон хімічних	5407–5408	0.15	0.20	0.13	0.26	0.22	0.42	0.25	0.17

Закінчення табл. 1

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Килими	5702–5705	0.23	0.33	0.24	0.35	0.35	0.42	0.49	0.48
Полотна трикотажні	6001–6005	0.23	0.23	0.16	0.21	0.23	0.34	0.19	0.35
Одяг верхній трикотажний	6101–6102	0.98	0.99	0.99	0.97	0.97	1.02	0.97	0.98
Трикотаж спідній	6107–6108; 6207–6208	0.08	0.08	0.05	0.06	0.08	0.30	0.28	0.60
Вироби панчішно-шкарпеткові	6115	0.10	0.10	0.12	0.11	0.11	0.38	0.49	0.73
Светри, джемperi	6110	0.21	0.16	0.08	0.14	0.05	0.14	0.07	0.08
Пальта жіночі	6101	0.98	0.99	0.99	0.97	0.96	1.03	1.04	1.02
Пальта чоловічі	6102	0.89	0.96	0.93	0.91	0.88	1.01	0.72	0.80
Взуття	6401–6405	0.14	0.14	0.13	0.26	0.19	0.43	0.31	0.33
Виробництво хімічних речовин									
Органічні синтетичні барвники	3204	0.55	0.67	0.69	0.75	0.63	0.71	0.73	0.76
Добрива мінеральні або хімічні, калійні	3104	0.03	0.02	0.06	0.74	0.03	0.03	0.05	0.02
Вуглеводи ациклічні	2901	1.76	1.85	1.31	0.79	1.79	0.71	0.52	0.14
Фарби та лаки розчинені у водному середовищі	3209	0.74	0.76	0.79	0.84	0.85	0.84	0.85	0.86
Інші фарби та лаки, готові водні пігменти	3210	1.00	1.00	0.99	1.00	0.99	0.99	0.99	0.99
Мило і препарати поверхнево-активні для використання як мило	3401	0.86	0.77	0.66	0.75	0.76	0.81	0.79	0.80
Засоби поверхнево-активні для роздрібної торгівлі	3402	0.57	0.54	0.52	0.55	0.57	0.63	0.70	0.72

Джерело: розраховано авторами за даними: Державної служби статистики України щодо експорту-імпорту окремих товарів за країнами світу; Балансів споживання основних продуктів харчування населенням України; Статистичного бюлетеня виробництва промислової продукції за видами в Україні [1], за формулою (1)

Виходячи з критеріїв економічної безпеки, співвідношення імпорту при стабільному стані економіки не повинно перевищувати 50 % внутрішнього ринку окремих товарів. Натомість в Україні по окремих товарних позиціях рівень імпортозалежності становить 80–90 %. Отримані дані щодо забезпеченості споживання внутрішнім виробником за товарними номенклатурами дозволяють визначити ті види діяльності, де присутня безпека виробництва і споживання конкретних благ. Згідно з формальною логікою, ті товарні номенклатури, рівень забезпеченості якими перевищує одиницю, можна віднести до тих, де має місце економічна безпека виробництва (для України це більшість товарних номенклатур харчової промисловості та металургії). Перевищення внутрішнього виробництва над потребами національної економіки формує передумови для реалізації експортного потенціалу або формування запасів.

Для обґрунтування перспектив імпортозаміщення пропонується методика розрахунку потенціалу імпортозаміщення за товарними номенклатурами на основі критичних значень взаємного проникнення економік в умовах вільної торгівлі, яка порушує питання об'єктивності безпеки внутрішнього виробництва. Основним джерелом для формування методики стали рівняння і тотожності системи національного рахівництва, а їх модифікації формуються за висновками теорій вільної торгівлі та положень економічної безпеки. Головним параметром вибору напрямків імпортозаміщення у вказаній методиці є досягнутий рівень використання виробничих потужностей, який показує величину резервів для нарощення виробничої діяльності і водночас збільшення можливостей для задоволення потреб за низкою товарних номенклатур.

Оцінювання потенціалу імпортозаміщення відповідно до запропонованої методики здійснюється через показник чистого експортного потенціалу, який демонструє граничні можливості національної економіки відповідати на потреби споживачів і розраховується за формулою:

$$NEP_i = \frac{Pd_i}{L_{pd}} 100 - [Cd_i + Ui_i + Sc_i], \quad (2)$$

де NEP_i – чистий експортний потенціал i -го товару у натуральному вираженні;

Pd_i – внутрішнє виробництво i -го товару у натуральному вираженні;

L_{pd} – рівень використання середньорічної виробничої потужності;

Cd_i – кінцеве споживання i -го товару у натуральному вираженні, включаючи втрати;

Ui_i – проміжне використання i -го товару для виробничих цілей;

Sc_i – зміна запасів i -го товару (послуги) у натуральному вираженні.

Величина чистого експортного потенціалу може бути як додатною, так і від'ємною. У випадку, коли NEP набуває додатного значення, національна економіка має усі технічні можливості здійснювати експорт даного товару. При від'ємному значенні, навпаки, потреба в імпорті є вимушеною необхідністю для того, аби повністю задовольнити внутрішній попит, а ринки зберігали стан стабільності. В цьому і полягає роль показника чистого експортного потенціалу: він демонструє граничні можливості національної економіки відповідати на потреби споживачів і тим самим відображає їх інтереси.

Поточний рівень заміщення внутрішнього виробництва імпортом, що показує ступінь насичення внутрішнього ринку певного товару імпортованими аналогами (CL_i^{imp}), розраховується за формулою:

$$CL_i^{imp} = \frac{Lm_i}{(Cd_i + Sc_i + Ui_i)}, \quad (3)$$

де CL_i^{imp} – поточний рівень заміщення внутрішнього виробництва імпортом.

Для знаходження бар'єрного (критеріального/порогового) рівня заміщення внутрішнього виробництва імпортом в умовах вільної торгівлі, коли економічна безпека не порушується, необхідно співвіднести отримане значення чистого експортного потенціалу з величиною внутрішнього споживання, включаючи зміни запасів, кінцеве і проміжне споживання, у тому числі втрати. За викладеною методикою, економічна безпека споживання та виробництва в умовах вільної торгівлі виникає як наслідок взаємного проникнення економік до такого рівня, коли внутрішнє виробництво спроможне покрити потребу в товарах і послугах на внутрішньому ринку при повному використанні існуючих резервів виробничих потужностей.

Оскільки чистий експортний потенціал може набувати як додатного, так і від'ємного значення, то для розрахунку бар'єрного рівня пропонується система рівнянь:

$$\begin{cases} NEP_i \leq 0; BL_i^{imp} = 0, \\ 0 < NEP_i < [Cd_i + Ui_i + Sc_i]; BL_i^{imp} = \frac{NEP_i}{Cd_i + Ui_i + Sc_i}, \\ NEP_i \geq [Cd_i + Ui_i + Sc_i]; BL_i^{imp} = 1. \end{cases} \quad (4)$$

де BL_i^{imp} – бар'єрний рівень заміщення внутрішнього виробництва імпортом у відносних значеннях.

Різниця між поточним та бар'єрним значеннями заміщення внутрішнього виробництва імпортом є індикативною мірою ризикованості та дозволяє визначити потенційно небезпечні зони впливу імпорту на розвиток внутрішнього виробництва.

Розрахунок потенціалу імпортозаміщення AP_i^{es} можна представити у процентному вигляді:

$$AP_i^{es} = \frac{BL_i^{imp}}{CP_i^{imp}}, \quad (5)$$

де AP_i^{es} – абсолютний потенціал імпортозаміщення, %;

CP_i^{imp} – поточна частка імпорту у структурі товарних ресурсів.

Відносний показник імпортозаміщення (ВПІ) у разі його від'ємного значення показує, на скільки відсотків необхідно зменшити імпорт з метою досягнення принципу економічної безпеки та неперевищення поточного рівня заміщення бар'єрного (порогового) значення. Додатне значення ВПІ відображає можливості експорту товарної номенклатури з урахуванням поточного рівня завантаженості виробничих потужностей.

Зіставлення поточного та бар'єрного рівнів заміщення внутрішнього споживання імпорту (табл. 2) дозволяє визначити ті товарні номенклатури, у яких порушено принцип економічної безпеки і які потребують зменшення обсягів імпорту, зокрема, у виробництві харчових продуктів (свинина свіжа, охолоджена або морожена, інші готові чи консервовані продукти з м'яса). Практично всі досліджувані товарні номенклатури у текстильному виробництві потребують скорочення імпорту товарів, за винятком пальт чоловічих та жіночих. Однак значна частина цих товарних номенклатур є товарами для проміжного споживання і необхідна для виробництва готової продукції, а імпортозалежність у виробництві товарів легкої промисловості в Україні у 2012 р. становила 56.7 %. Поточний рівень заміщення основної частини досліджуваних товарних номенклатур у хімічній промисловості також перевищує бар'єрні, а відтак, потребує зменшення імпорту, однак знову ж таки важливо враховувати фактор надвисокої імпортозалежності хімічного виробництва (60.3 % у 2012 р.).

Однак ці розрахунки не включають питання ресурсних можливостей країни у виробництві окремих видів продукції. Крім того, не враховано такий фактор, як технологічні можливості випуску конкурентоспроможної продукції, що могла б стати рівноцінним замінником імпортним аналогам. З цією метою для поглибленого розгляду кожного з досліджуваних видів діяльності проведено узагальнений аналіз (табл. 3).

Таблиця 2

**Поточний та бар'єрний рівні заміщення внутрішнього споживання імпортом
та потенціал імпортозаміщення за товарними групами в Україні**

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	Поточний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом				Бар'єрний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом *				Потенціал імпортозаміщення (відносний), %**			
		2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів													
Свинина свіжа, охолоджена або морожена	203	0.23	0.30	0.53	0.40	0.42	0.23	0.00	0.04	19.2	-7.1	-51.2	-36.2
Баранина або козлятина свіжа, охолоджена або морожена	204	0.00	0.01	0.06	0.12	0.85	0.65	0.55	0.50	85.3	64.1	49.3	38.2
М'ясо та їстівні субпродукти свійської птиці	207	0.27	0.07	0.13	0.08	0.36	0.64	0.58	0.84	9.0	54.2	41.3	65.0
Маслянка, коагульовані молоко та вершки	403	0.05	0.02	0.02	0.02	0.76	0.66	0.62	0.67	70.3	63.1	60.4	64.4
Масло вершкове	405	0.00	0.06	0.09	0.13	1.00	0.61	0.50	0.53	97.1	53.8	40.4	38.2
Цукор з цукрової тростини або з цукрових буряків	1701	0.01	0.09	0.00	0.00	0.85	0.51	0.78	0.88	83.2	42.3	72.3	79.4
Маргарин	1517	0.11	0.13	0.15	0.16	0.81	0.81	0.70	0.79	64.1	56.0	46.2	52.1
Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	1601	0.04	0.01	0.00	0.00	0.78	0.65	0.64	0.70	75.0	64.1	63.4	69.9
Інші готові чи консервовані продукти з м'яса	1602	0.44	0.52	0.68	0.61	0.65	0.00	0.00	0.00	16.1	-48.4	-59.3	-55.2
Варення, джеми, плодови желе, мармелад	2007	0.18	0.18	0.10	0.11	0.57	0.45	0.53	0.58	38.1	26.3	42.0	46.0
Води мінеральні газовані	2201	0.02	0.04	0.06	0.06	0.85	0.61	0.56	0.60	81.0	56.2	50.3	53.2
Вина виноградні	2204	0.06	0.88	0.29	0.44	0.78	0.18	0.81	1.00	70.1	-44.0	37.2	50.1
Вермут та інші вина виноградні	2205	0.00	0.14	0.20	0.27	0.85	0.46	0.36	0.28	85.1	32.3	15.1	1.0
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри													
Тканини:													
бавовняні	5208-5212	0.52	0.89	0.86	0.88	0.10	0.00	0.00	0.00	-39.0	-88.2	-85.1	-86.0
вовняні	5111-5112	0.66	0.66	0.56	0.74	0.06	0.00	0.00	0.00	-50.0	-60.5	-52.3	-66.2

Закінчення табл. 2

Товарна номенклатура	Код УКТЗЕД	Поточний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом				Бар'єрний рівень заміщення внутрішнього споживання імпортом *				Потенціал імпортозаміщення (відносний), %**			
		2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013	2006	2011	2012	2013
лляні	5309	0.81	0.86	0.87	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	-80.2	-85.1	-85.3	-82.4
ворсово-махрові	5801-5802	0.68	0.90	0.77	0.67	0.00	0.00	0.00	0.00	-67.1	-89.3	-77.0	-67.0
з волокон хімічних	5407-5408	0.86	0.61	0.76	0.85	0.00	0.00	0.00	0.00	-85.2	-59.4	-75.0	-84.1
Килими	5702-5705	0.89	0.73	0.73	0.74	0.00	0.00	0.00	0.00	-79.1	-63.0	-60.3	-61.1
Полотна трикотажні	6001-6005	0.82	0.75	0.87	0.77	0.00	0.00	0.00	0.00	-78.1	-69.0	-82.3	-69.2
Одяг верхній трикотажний	6101-6102	0.03	0.16	0.26	0.09	0.42	0.48	0.39	0.41	38.1	27.2	11.1	31.9
Трикотаж спідній	6107-6108; 6207-6208	0.95	0.79	0.92	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	-92.1	-73.0	-77.2	-58.3
Вироби панчішно-шкарпеткові	6115	0.93	0.76	0.69	0.50	0.00	0.00	0.00	0.00	-90.1	-67.2	-58.3	-36.5
Светри, джемperi	6110	1.06	1.21	1.12	1.23	0.00	0.00	0.00	0.00	-83.5	-89.7	-94.3	-94.4
Пальта жіночі	6101	0.04	0.05	0.22	0.10	0.94	1.00	1.00	1.00	89.2	91.4	67.7	82.5
Пальта чоловічі	6102	0.14	0.97	0.93	0.26	0.76	1.00	0.42	0.58	60.4	2.8	-31.3	31.2
Взуття	6401-6405	0.93	0.77	0.79	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	-87.3	-64.0	-72.2	-72.5
Виробництво хімічних речовин													
Органічні синтетичні барвники	3204	0.49	0.30	0.28	0.25	0.00	0.19	0.08	0.22	-47.3	-11.2	-20.0	-3.4
Добрива мінеральні або хімічні, калійні	3104	1.02	1.00	0.99	0.99	0.00	0.00	0.00	0.00	-98.3	-98.3	-96.7	-98.5
Вуглеводи ациклічні	2901	0.18	0.59	0.64	0.86	1.00	0.19	0.00	0.00	79.5	-31.5	-55.2	-86.4
Фарби та лаки, розчинені у водному середовищі	3209	0.27	0.18	0.17	0.16	0.14	0.40	0.25	0.39	-13.4	22.3	7.5	22.4
Інші фарби та лаки, готові водні пігменти	3210	0.01	0.01	0.01	0.01	0.53	0.65	0.45	0.59	53.3	64.0	44.5	58.3
Мило і препарати поверхнево-активні для використання як мило	3401	0.39	0.59	0.60	0.61	0.32	0.35	0.15	0.29	-6.4	-17.3	-32.0	-22.2
Засоби поверхнево-активні для роздрібної торгівлі	3402	0.51	0.45	0.41	0.42	0.00	0.05	0.03	0.16	-47.2	-37.1	-34.0	-23.3

* Розраховано з урахуванням обмежень розрахункових значень від 0 до 1.

** З урахуванням рівня завантаженості виробничих потужностей в Україні за відповідний період.

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України про експорт-імпорт окремих товарів за країнами світу; Балансів споживання основних продуктів харчування населенням України; Статистичного бюлетеня виробництва промислової продукції за видами в Україні [1], за формулою (2)

Таблиця 3

Перспективи імпортозаміщення за окремими видами діяльності в Україні

Показник	Виробництво		
	харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	текстильне, одягу, шкіри, виробів зі шкіри	хімічне
Частка імпорту (2012 р.), %:			
у чистих ресурсах	14.0	69.5	47.4
у проміжному споживанні	25.3	14.9	96.4
у кінцевому споживанні	74.2	85	2.1
Імпортозалежність виробництва, %	12.8	51.3	60.4
Динаміка внутрішнього виробництва, %:			
2011	2.9	6.7	28
2012	1	-6.6	-3.8
2013	-3.9	-5.8	-16.9
Проблеми розвитку галузі	Відсутність у багатьох підприємств налагоджених зв'язків з постачальниками сировини та доступу до ринків збуту; висока енергоємність виробництва; надвисока зношеність основних фондів; недоліки в нормативно-правовому забезпеченні, що формує нерівні умови конкуренції для вітчизняних і іноземних виробників	Залежність від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання. Зношеність основних фондів на переважній більшості підприємств. Низький рівень кадрового забезпечення. Необхідність конкурувати з одягом та іншими виробами, що були у використанні	Висока енергоємність виробництва. Зношеність основних фондів на переважній більшості підприємств
Вектори імпортозаміщення	Підгалузі, які мають високий потенціал виробництва інноваційної продукції глибокої переробки, сировинну та технологічну базу для її виробництва, а також високий експортний потенціал	Виробництво одягу (з урахуванням того, що переважна частина підприємств даної галузі нині працює на основі толінгових операцій), взуття	Товари глибокої переробки та орієнтовані на кінцеве споживання (зокрема ПАР та мийні засоби), окремі види фармацевтичної продукції

Джерело: складено авторами за даними [1; 3; 6]

Узагальнення світових публікацій з проблем імпортозаміщення вказує на те, що стратегія імпортозамінного виробництва не завжди себе виправдовує [13, с. 162–163]. Зокрема, як зазначає М. Торадо, можна виділити чотири несприятливі наслідки, які спостерігались на практиці у процесі імпортозаміщення:

- якщо не визначити чіткий час переходу від протекціонізму до фритредерства, то під прикриттям захисних митних бар'єрів і без тиску конкуренції багато імпортозамінних виробництв (і державні, і приватні) залишаться неефективними і дороговартісними в експлуатації;
- як показує практика, процес імпортозаміщення найбільш вигідний для іноземних фірм, які отримують можливість функціонувати під прикриттям митних бар'єрів, користуватись перевагами ліберального оподаткування й інвестиційними пільгами;
- політика імпортозаміщення насправді часто веде до перерозподілу доходів на користь промисловості, але на шкоду сільськогосподарському сектору;
- ряд молодих виробництв під прикриттям митних бар'єрів ніколи не досягають зрілості, а уряди схильні знижувати тарифи, щоб надати їм вищої конкурентоспроможності. Відтак, неефективні імпортозамінні підприємства блокують надії на самопідтримувальну інтегровану індустріалізацію.

Професор Дж. К. Хеллейнер, розглядаючи на практиці реалії імпортозаміщення, дійшов висновку щодо своєрідного консенсусу між економістами, що спеціалізуються на проблемах економічного розвитку. Зокрема, на його думку, "важко знайти будь-яке виправдання моделі імпортозамінної індустріалізації, яка свідомо чи несвідомо стимулюється. Ця модель у більшості країн робить занадто великий акцент на споживчих товарах, приділяючи мало уваги потенційним довгостроковим порівняльним перевагам – ресурсному забезпеченню і можливостям навчання. Якщо ж політика селективного імпортозаміщення супроводжується спробами його генералізації, то досвід останніх років показав явну неефективність подібної політики. У результаті занадто часто створювався неефективний промисловий сектор зі значним недовикористанням потужностей, обмеженою зайнятістю, вузькими перспективами для підвищення продуктивності. Завдання політики імпортозаміщення полягає у тому, щоб поступово створити системи стимулів, які будуть балансувати відносну ефективність різних видів промислового виробництва і у такий спосіб підтримувати вітчизняне виробництво проміжних інвестиційних товарів шляхом зменшення імпорту споживчих товарів, а згодом і стимулювати їх промислове виробництво на експорт" [14, с. 22].

Висновки. Ринок харчової промисловості характеризується порівняно невисокою залежністю від імпорту, проте негативною тенденцією є суттєве зростання частки імпорту у структурі внутрішнього

споживання. У харчовій промисловості необхідно встановити паритет цін між сільськогосподарськими виробниками, переробними підприємствами та торговельними організаціями, підвищити ціни на імпортує харчової продукції, яка може в достатній кількості виготовлятися в Україні, стимулювати за допомогою цінової політики експорт вітчизняної готової продукції, а не сировини. Нині за контроль безпечності та якості продуктів харчування і продовольчої сировини в Україні відповідають три органи державної виконавчої влади: Міністерство охорони здоров'я (Державна санітарно-епідеміологічна служба), Міністерство аграрної політики (Державний комітет ветеринарної медицини, Державна служба з карантину рослин) та Державна інспекція з питань захисту прав споживачів, що призводить до дублювання функцій і додаткового фінансового та адміністративного навантаження на підприємства. Відтак, доцільним є запровадження інтегрованої системи контролю харчових продуктів зі створенням єдиного органу з контролю, як це передбачає передова міжнародна практика з одночасною відмовою від застарілих обов'язкових стандартів та гармонізація законодавства з вимогами СОТ.

У текстильній промисловості спостерігається стійка тенденція заміщення вітчизняної продукції імпортними аналогами за усіма досліджуваними товарними позиціями, а рівень забезпеченості по окремих товарах навіть не перевищує критичне значення (0.5). Проблемою для вітчизняних підприємств легкої промисловості є залежність від імпорту сировини та матеріалів проміжного споживання, що робить виробництво більш затратним, залежним від кон'юнктури світових цін на таку сировину і товари проміжного споживання. Це позначається на ціні кінцевого продукту, призводить до зниження його конкурентоспроможності на внутрішньому ринку в умовах широкого вибору дешевих імпортних товарів. Розповсюдженими у галузі є толінгові операції, однак використання зарубіжними фірмами потужностей українських підприємств веде до відтоку доданої вартості, яка формується на території України. Отже, державне регулювання текстильної промисловості повинно базуватись на засадах диференційованого державного протекціонізму у галузях із закінченим циклом виробництва (вовняна, лляна та ін.). Високий рівень конкуренції з боку імпортних дешевих товарів, які надходять з Китаю, є наслідком лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, отже, доцільним є регулювання мит та квот на готову продукцію. Високий рівень тіншового імпорту та імпорту одягу, який був у користуванні (секонд-хенд), суттєво загрожує розвитку текстильної промисловості та потребує законодавчого регулювання. Щодо податкових пільг, то частка таких галузей, як текстильна промисловість, виробництво гумових та пластмасових виробів, виробництво машин та устаткування також не перевищує 1% у валовому обсязі податкових пільг (для порівняння, паливно-енергетичний комплекс – 28%, транспорт – 15%, сільське господарство – 12%),

тому розширене фінансування галузі є необхідною умовою виходу підприємств з кризи.

Ринок продукції хімічної промисловості в Україні характеризується значною залежністю від імпорту. Так, низьким залишається рівень забезпеченості споживання внутрішнім виробництвом за такими товарними позиціями, як "добрива мінеральні або хімічні калійні", "вуглеводи ациклічні". Однак при виборі перспективних напрямків імпортозаміщення слід обирати підгалузі, які виробляють високо-технологічну продукцію – зокрема виробництво поверхнево-активних речовин (ПАР) та мийних засобів. З метою зменшення енергоємності технологій необхідним є технічне переозброєння більшості виробництв. Хімічна промисловість також потребує розробки і впровадження низки законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення екологічних вимог до виробників, які наразі в Україні є нижчими за європейські стандарти, впровадження нових енергозберігаючих технологій та залучення приватних інвестицій. Пріоритетними шляхами розвитку повинно стати створення інноваційної інфраструктури та науково-технологічної бази для розвитку інноваційних напрямів у фармацевтичній промисловості, запровадження обов'язкового дотримання стандартів GMP вітчизняними виробниками, створення умов для співробітництва українських компаній з міжнародними фармацевтичними компаніями у рамках спільних проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна служба статистики України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. *Дунаєв І. В.* Імпортозаміщення: державна політика і процес вибору для України на етапі подолання наслідків економічної кризи / І. В. Дунаєв, В. Ю. Бабаєв : зб. наук. пр. Ін-ту економіки промисловості НАН України. — 2011. — № 2. — Ч. 2. — С. 128–147.
3. *Пріоритети* політики імпортозаміщення у стратегії модернізації промисловості України. — К. : НІСД, 2012. — 71 с.
4. *Мазаракі А. А.* Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2012. — № 6. — С. 5–16.
5. *Пазізіна С. М.* Концептуальні засади політики імпортозаміщення / С. М. Пазізіна : зб. наук. пр. молодих вчених Тернопіль. нац. екон. ун-ту "Наука молода". — 2011. — № 15–16. — С. 122–125.
6. *Ринки* реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт [та ін.] ; за ред. В. О. Точиліна. — К., 2009. — 640 с.
7. *Структурні зміни* та економічний розвиток України / В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артємова [та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарука / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2011. — 696 с.
8. *Prebisch R.* Commercial Policy in the Underdeveloped Countries / R. Prebisch // *American Economic Review*. — 1959. — Vol. 49. — P. 251–273.

9. *Исмагилова Л. Р.* Развитие экспортоориентированных и импортозамещающих производств как фактор интеграции региона в систему мирохозяйственных связей : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Л. Р. Исмагилова. — М., 2004. — 209 с.
10. *Комилов А. Ф.* Особенности формирования политики импортозамещения в промышленности Республики Таджикистан : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / А. Ф. Комилов. — Душанбе, 2011. — 212 с.
11. *List F.* The National System of Political Economy / F. List. — Economics. — 1856. — 762 p.
12. *Эльянов А.* Глобализация и догоняющее развитие / А. Эльянов // Междунар. экономика и междунар. отношения. — 2004. — № 1. — С. 3–17.
13. *Торадо М.* Экономическое развитие / М. Торадо. — Экон. факультет МГУ. — М. : ЮНИТИ, 1997. — С. 458.
14. *Helleiner J. K.* Markets, Politics and Globalization. Can the Global Economy be Civilized? / J. K. Helleiner // 10th Raul Prebisch Lecture. — Geneva. — 2000. — P. 18–47.

Стаття надійшла до редакції 26.01.2015.

Melnyk T., Pugachevska K. Import substitution perspectives in Ukraine.

Background. The proposed article is devoted to the issue of import substitution perspectives for commodity items. Consideration of the problem is based on the analysis of import consumption and resources possibilities of import substitution in the Ukrainian economy.

Review of the latest researches in this area indicates that scientists conduct discussions on the potential consequences of import substitution on economic development. In a small number among the existing works the impact of macroeconomic processes on import substitution development and mechanism of regional import substitution development are investigated. However, in the majority of the works the import substitution vectors are researched only from the point of resources possibilities; besides the theoretical statements are not followed by calculations, thus there is a need to explore it.

Therefore the ***aim*** of the article is evaluation of import substitution perspectives for particular types of economic activity.

Material and methods. The following methods were used in the scientific article: axiomatic, analysis and synthesis, economic-statistic analysis.

Results. Scientific literature on the subject of the interpretation of the term "import substitution" has been analyzed. Methodology of import substitution possibilities evaluation in food, textile and chemical industries based on equations and identities of National Accounts System has been proposed. The recommendations for import substitution perspectives in commodity items are given.

Conclusion. Thus, it may be noted that in the face of deteriorating macroeconomic indicators and significant devaluation of the national currency import substitution can become a way for satiety of domestic market based on the implementation of instruments and mechanisms of regulation that would allow to restrain import growth and improve its structure, while focusing on strategic priorities and objectives of socio-economic development of Ukraine. The practical significance of the obtained results is the possibility of using the proposed articles of theoretical and practical developments for improving the regulation mechanism of import in Ukraine.

Keywords: import substitution, import dependence, protectionism, economic safety, import substitution potential, current and barrier levels of substitution.

REFERENCES

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. *Dunajev I. V.* Importozamishhennja: derzhavna polityka i proces vyboru dlja Ukrainy na etapi podolannja naslidkiv ekonomichnoi' kryzy / I. V. Dunajev, V. Ju. Babajev : zb. nauk. pr. In-tu ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy. — 2011. — № 2. — Ch. 2. — S. 128–147.
3. *Priorytety polityky importozamishhennja u strategii' modernizacii' promyslovosti Ukrainy*. — K. : NISD, 2012. — 71 s.
4. *Mazaraki A. A.* Import ta perspektyvy importozamishhennja v Ukraini / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk // *Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu*. — 2012. — № 6. — S. 5–16.
5. *Pazizina S. M.* Konceptual'ni zasady polityky importozamishhennja / S. M. Pazizina : zb. nauk. pr. molodyh vchenyh Ternopil'. nac. ekon. un-tu "Nauka moloda". — 2011. — № 15–16. — S. 122–125.
6. *Rynky real'nogo sektora ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytucional'nyj analiz* / V. O. Tochylin, T. O. Ostashko, O. V. Pustovojt [ta in.] ; za red. V. O. Tochylina. — K., 2009. — 640 s.
7. *Strukturni zminy ta ekonomichnyj rozvytok Ukrainy* / V. M. Gejec', L. V. Shynkaruk, T. I. Art'omova [ta in.] ; za red L. V. Shynkaruka / NAN Ukrainy ; In-t ekon. ta prognozuv. — K., 2011. — 696 s.
8. *Prebisch R.* Commercial Policy in the Underdeveloped Countries / R. Prebisch // *American Economic Review*. — 1959. — Vol. 49. — P. 251–273.
9. *Ismagilova L. R.* Razvitie jeksportoorientirovannyh i importozameshhajushhih proizvodstv kak faktor integracii regiona v sistemu mirohozjajstvennyh svjazej : dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.05 / L. R. Ismagilova. — M., 2004. — 209 s.
10. *Komilov A. F.* Osobennosti formirovanija politiki importozameshhenija v promyshlenosti Respubliki Tadzhiqistan : dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.05 / A. F. Komilov. — Dushanbe, 2011. — 212 s.
11. *List F.* The National System of Political Economy / F. List. — *Economics*. — 1856. — 762 p.
12. *Jel'janov A.* Globalizacija i dogonjajushhee razvitie / A. Jel'janov // *Mezhdunar. jekonomika i mezhdunar. otnoshenija*. — 2004. — № 1. — S. 3–17.
13. *Torado M.* Jekonomicheskoe razvitie / M. Torado. — *Jekon. fakul'tet MGU*. — M. : JuNITI, 1997. — S. 458.
14. *Helleiner J. K.* Markets, Politics and Globalization. Can the Global Economy be Civilized? / J. K. Helleiner // 10th Raul Prebisch Lecture. — Geneva. — 2000. — P. 18–47.

ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 005.93

ВИСОЧИН Ірина, д. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та фінансів підприємства КНТЕУ

УПРАВЛІННЯ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Визначено зміст, мету, завдання, об'єкт, суб'єкти системи управління результатами діяльності підприємства. Представлено логічну послідовність етапів управління результатами діяльності підприємства з урахуванням процесно-потокowego підходу.

Ключові слова: результати діяльності, дохід, прибуток (збиток), аналіз результатів діяльності підприємства, планування результатів діяльності підприємства.

Высочин И. Управление результатами деятельности предприятия. Определены сущность, цель, задания, объект, субъекты системы управления результатами деятельности предприятия. Представлена логическая последовательность этапов управления результатами деятельности предприятия с учетом процессно-потокowego подхода.

Ключевые слова: результаты деятельности, доход, прибыль (убыток), анализ результатов деятельности предприятия, планирование результатов деятельности предприятия.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки перед керівництвом підприємств постають нові виклики, пов'язані зі зростанням бізнесу та отриманням результатів фінансово-господарської діяльності. Виникає необхідність створення системи управління результатами діяльності підприємства (РДП) на основі інтегрування системного і процесного підходів. Кожне підприємство характеризується специфічними особливостями в частині формування результатів діяльності. Проте можна виокремити загальні елементи, притаманні управлінню РДП поза залежністю від виду їх економічної діяльності, розміру, організаційно-правової форми господарювання тощо.

© Височин І., 2015

34 _____ ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2015. № 2

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття, а також різних аспектів формування й оцінки економічних РДП присвячено наукові праці зарубіжних вчених, зокрема Л. Бернстайна, П. Мілгрорма, Дж. Робертса, Г. Савицької, Р. Фатхутдінова [1–4] та ін.

Серед вітчизняних вчених, які займались розробкою цього питання, варто відмітити праці А. Мазаракі, Л. Стасюк, І. Бойчик, В. Горлачук, В. Мацибори, В. Осипова, Г. Тарасюк [5–10] та ін. Ними закладено основи розуміння економічних результатів, окремі аспекти їх прояву в різних економічних системах. Однак теоретико-методологічні та методичні підходи до управління РДП залишаються недостатньо вивченими.

Водночас вимірюваність результатів господарської діяльності є однією з її субстанціональних ознак, що вимагає системного оновлення існуючих наукових розробок на основі сучасної методологічної платформи та набутого практичного досвіду.

Виходячи із зазначеного, **мета** статті полягає в удосконаленні теоретико-методологічних основ управління результатами діяльності підприємства на основі системного та процесного підходів.

Матеріали та методи. Методологічним підґрунтям дослідження є системний та процесний підходи, що забезпечує комплексний підхід до управління РДП. Для систематизації напрямів, методів і визначення змісту управління результатами діяльності підприємства використано методи логічного підходу до пізнання економічних явищ, наукової абстракції, аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення.

Результати дослідження. Економічні результати діяльності мають розглядатися не тільки як обсягові характеристики – доходи, а й як фінансові результати, що характеризуються обсягом прибутку або збитку, який має підприємство внаслідок проведення відповідного виду діяльності (операційної, фінансової, інвестиційної, ін.) [11].

Як свідчать дані *табл. 1*, тенденція скорочення загальної кількості суб'єктів господарювання в Україні змінилася на її зростання у 2013 р. порівняно з 2012 р. на 7.62 %. Причому у загальній кількості суб'єктів господарювання суттєво переважають фізичні особи-підприємці. Перевагою цієї форми підприємництва є мобільність бізнесу, незначні витрати на його організацію, можливість швидко й одноосібно приймати рішення, відносно нижче податкове навантаження. В той же час ця форма є невизначеною в термінах функціонування, має обмежені фінансові ресурси, є слабкою в опануванні законодавчо-нормативної бази, її представники не володіють достатньою інформацією тощо.

Натомість обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання в Україні продемонстрували протилежну динаміку – у 2013 р. відбулося скорочення значення цього показника на 2.77 %, у той час як у попередні роки відбувалося його зростання, хоча й уповільненими темпами.

Таблиця 1

Основні показники діяльності суб'єктів господарювання України за 2010–2013 рр. [13, с. 27]

Показник	2010	2011	2012	2013	Темпи зростання до попереднього року, %		
					2011	2012	2013
Кількість суб'єктів господарювання, усього, од.	2 184 105	1 701 797	1 600 304	1 722 251	77.92	94.04	107.62
у тому числі: підприємства, од.	378 987	375 872	365 112	393 508	99.18	97.14	107.78
частка у загальній кількості суб'єктів, %	17.4	22.1	22.8	22.8	127.01	103.17	100.00
фізичні особи-підприємці, од.	1 805 118	1 325 925	1 235 192	1 328 743	73.45	93.16	107.57
частка у загальній кількості суб'єктів, %	82.6	77.9	77.2	77.2	94.31	99.10	100.00
Загальний обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	3692.6	4302.6	4563.8	4437.3	116.52	106.07	97.23
у тому числі: підприємства, млрд грн	3462.1	4091.4	4307.2	4153.1	118.18	105.27	96.42
частка у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг), %	93.8	95.1	94.4	93.6	101.39	99.26	99.15
фізичні особи-підприємці: усього, млрд грн	230.4	211.2	256.7	284.2	91.67	121.51	110.75
частка у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг), %	6.2	4.9	5.6	6.4	79.03	114.29	114.29

Зіставлення величини одержаних доходів з розміром понесених витрат дає змогу визначити фінансовий результат діяльності суб'єкта господарювання. Дані *табл. 2* дозволяють зробити висновок про те, що третина підприємств України мають збиткову діяльність. Так, у 2013 р. 34.1 % підприємств за результатами провадження господарської діяльності одержали збиток, який за абсолютним розміром становив 205.2 млрд грн.

Таблиця 2

**Фінансові результати до оподаткування підприємств України
за 2010–2013 рр. [11, с. 71]**

Рік	Фінансовий результат (сальдо), млрд грн	Підприємства, які одержали:			
		прибуток		збиток	
		% до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млрд грн	% до загальної кількості підприємств	фінансовий результат, млрд грн
2010	58.3	59	212.0	41	153.7
2011	122.2	65.1	272.7	34.9	150.5
2012	101.9	64.5	277.9	35.5	176.1
2013	29.3	65.9	234.5	34.1	205.2

Саме наявність позитивного фінансового результату (прибутку), його рівень (прибутковість), структура розподілу обумовлюють економічну стійкість, гнучкість та інвестиційну привабливість підприємств. Першочерговим завданням вбачається визначення чинників, які спричиняють збитковість суб'єктів господарювання, і на цій основі застосування науково обґрунтованих підходів до управління обсяговими та фінансовими результатами господарювання з метою підвищення його ефективності.

Зазначене дозволяє стверджувати, що концептуально управління РДП – це функціональна складова економічного управління, пов'язана з досягненням погодженості внутрішніх реальних можливостей і вимог зовнішнього середовища для отримання бажаного результату у вигляді досягнення і перевищення запланованих результатів діяльності.

Узагальнюючи теоретичні напрацювання з досліджуваної проблематики [1–10], *управління результатами діяльності підприємства* можна визначити як динамічну систему взаємопов'язаних елементів – сукупну модель комплексного багатофакторного аналізу ринкового середовища та управління факторами внутрішнього середовища у перебігу здійснення операційної, фінансової, інвестиційної та іншої діяльності підприємства з метою отримання кінцевого результату – доходу (прибутку).

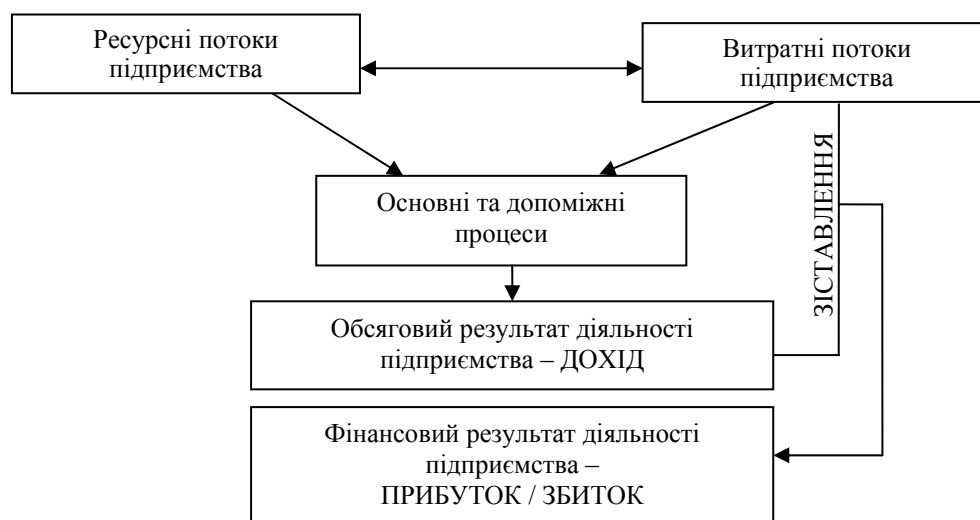
З точки зору практичного впровадження, підходи до управління РДП як однієї з функцій економічного управління підприємством

у цілому мають ґрунтуватися на їх інтегруванні з управлінням основними та допоміжними бізнес-процесами підприємства. Управління процесом передбачає насамперед управління витратами на цей процес. Ця діяльність спрямована на досягнення встановленої цілі, яка має кількісно виражений результат – прибуток/збиток.

Отриманню результатів діяльності підприємства передують цілий ряд послідовно здійснюваних бізнес-процесів із залученням ресурсної бази, отже, доцільно використовувати процесно-потоківий підхід в управлінні РДП (рис. 1). Інтегрування бізнес-процесів з параметрами оцінки їх результативності дозволить підприємству значно підвищити обсягові та фінансові результати діяльності і збільшити їх передбачуваність.

Суб'єктами управління результатами діяльності підприємства залежно від рівня управління є:

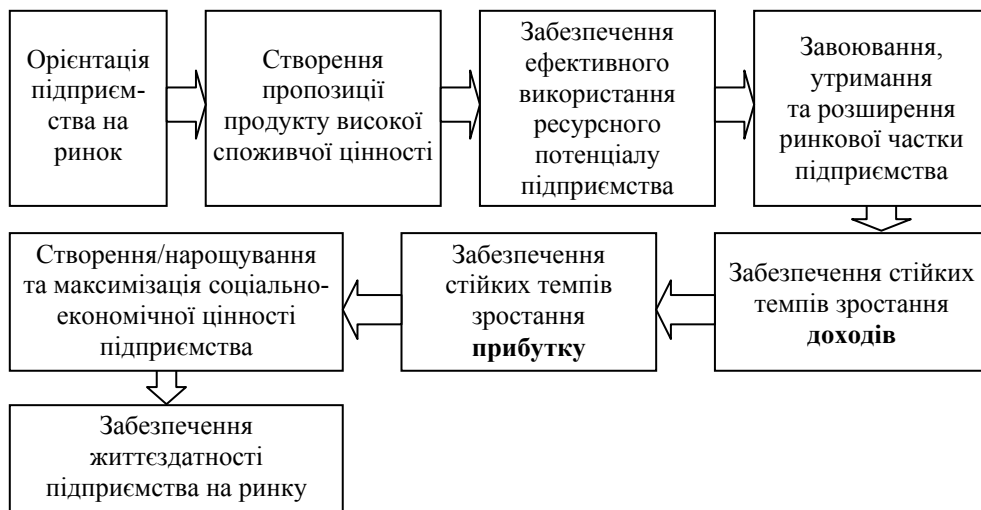
- на стратегічному рівні – власники бізнесу та топ-менеджери;
- на тактичному рівні – функціональні директори;
- на оперативному рівні – відповідальні за бізнес-процеси, керівники центрів відповідальності.

Рис. 1. Концептуальне представлення процесно-потоківого підходу до управління результатами діяльності підприємства
(розроблено автором)

Ринкова орієнтованість підприємства безпосередньо впливає на результати діяльності (обсяги доходу та прибутку), які, в свою чергу, є одним із критеріїв досягнення загальних цілей діяльності підприємства – максимальної стійкості й ефективності функціонування підприємства, виконання соціально-економічної функції у суспільстві та задоволення потреб власників і персоналу на визначеному в кожний проміжок часу рівні, що, узагальнюючи, можна визначити як забезпечення життєздатності підприємства на ринку.

Завдання забезпечення стійких темпів зростання доходів та прибутку має підпорядкований характер стосовно узагальнюючого критерію – створення/нарошування і максимізації соціально-економічної цінності підприємства, що в підсумку суттєво впливає на досягнення головної мети його діяльності – забезпечення життєздатності на ринку (рис. 2).

Рис. 2. Ланцюг досягнення головної цілі діяльності підприємства
(розроблено автором)

Таким чином, в інтегрованому вигляді *мета управління РДП* полягає у створенні передумов для досягнення запланованих обсягів доходу (прибутку), що забезпечить стійкі темпи розвитку та життєздатність підприємства, орієнтованого на створення/нарошування та максимізацію соціально-економічної цінності.

Виходячи з існуючої парадигми управління підприємством, націленого на створення/нарошування та максимізацію соціально-економічної цінності, можна визначити *завдання управління РДП* за п'ятьма взаємопов'язаними сферами *відносин* суб'єктів, які впливають на показник соціально-економічної цінності, з:

покупцями – забезпечення відповідності асортименту попиту цільових споживачів підприємства, створення належних умов для якісного обслуговування споживачів;

постачальниками – налагодження ефективної співпраці та партнерських відносин з постачальниками матеріально-технічних ресурсів для забезпечення надійності матеріально-технічної бази підприємства;

працівниками – створення ефективної системи мотивації персоналу, орієнтованої на досягнення запланованих обсягових і фінансових результатів діяльності;

конкурентами – врахування тенденцій та перспектив розвитку ринку діяльності підприємства;

власниками – прийняття рішень щодо організації бізнес-процесів підприємства, виходячи з критерію забезпечення їх найбільш повної продуктивності; створення передумов для досягнення необхідного обсягу доходів (прибутку).

Базуючись на сформульованих цілях та завданнях, *об'єктом управління* мають бути обсягові та фінансові результати діяльності підприємства у взаємозв'язку із чинниками та процесами, які створюють передумови для їх формування.

Процес управління результатами діяльності підприємства слід розглядати як сукупність операцій, здійснюваних у певній послідовності і комбінації, з яких складається вплив суб'єктів управління на його об'єкт.

Перший етап. Створення інформаційної бази управління результатами діяльності підприємства.

Практична реалізація етапів управління РДП потребує відповідного інформаційного забезпечення, тому формування інформаційної бази визначено вихідним етапом процесу управління. Водночас воно виступає складовою кожного із наступних етапів процесу управління РДП. Інформаційна база управління результатами діяльності підприємства охоплює інформацію із зовнішніх та внутрішніх джерел.

Зміст системи інформаційного забезпечення управління РДП, її широта і глибина визначаються видом діяльності підприємства, його розмірами, організаційно-правовою формою господарювання, місцем розташування та рядом інших факторів.

Підсистема збирання інформації про стан зовнішнього середовища, яка складається з трьох блоків, необхідна для ухвалення рішень в управлінні результатами діяльності підприємств.

Блоки інформації щодо сучасного та перспективного стану:

- *факторів загальноекономічного розвитку країни.* Формується на базі офіційних даних Державної служби статистики України та є основою для проведення аналізу і прогнозування зовнішнього середовища функціонування підприємства при ухваленні стратегічних рішень в управлінні результатами його діяльності.

До цього блоку включаються показники макроекономічного розвитку країни (валовий внутрішній продукт, обсяги інвестицій, експорту, імпорту, валютний курс, рівень платіжної дисципліни суб'єктів господарювання, рівень інфляційних очікувань, чисельність і склад населення, грошові доходи та структура споживчих витрат, ціни на енергоносії тощо) та показники галузевого розвитку (обсяг діяльності підприємств галузі, загальна вартість активів, у тому числі оборотних, обсяг власного капіталу, індекс цін на продукцію галузі тощо);

- *розвитку чинників цільового ринку діяльності підприємства.* Формується на основі офіційних даних Державної служби статистики України та її регіональних відділень, проведення опитувань та анкету-

вання споживачів, спеціальних досліджень (чисельність та склад потенційних споживачів підприємства та їх очікувані зміни, структура споживчих витрат потенційних споживачів, інформація по постачальниках товарно-матеріальних ресурсів та прямих конкурентах підприємства);

- *державного регулювання діяльності підприємства.* Формується у процесі підготовки управлінських рішень, пов'язаних з особливостями державного регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання поза залежністю від виду економічної діяльності та галузевого регулювання, зокрема (нормативно-законодавчі акти з питань регулювання підприємницької діяльності, рівня торговельних надбавок та цін, непрямих податкових платежів тощо).

Визначені блоки інформації щодо сучасного та перспективного стану факторів зовнішнього середовища потребують розроблення та впровадження на підприємстві постійно діючого моніторингу.

Підсистему збору інформації про стан внутрішнього середовища, необхідну для ухвалення рішень в управлінні результатами діяльності підприємства, можна також представити трьома блоками інформації:

- *публічної звітності підприємства.* Використовується як зовнішніми, так і внутрішніми користувачами під час аналізу, планування та контролю результатів діяльності підприємства. Показники цього блоку є уніфікованими, оскільки базуються на загальноприйнятих стандартизованих принципах обліку. Включає показники бухгалтерської, статистичної та податкової звітності;

- *управлінського обліку.* Застосовується для поточного й оперативного управління результатами діяльності підприємства. Насиченість показників цього блоку залежить від інформаційних потреб конкретного підприємства. Блок містить показники результатів діяльності (за окремими: асортиментними позиціями, категоріями споживачів, центрами фінансової відповідальності, структурними підрозділами, районами (регіонами) діяльності підприємства), показники витрат та ресурсів, пов'язаних з управлінням результатами діяльності підприємства;

- *прогнозно-планової.* Містить систему прогнозних показників стратегічного плану розвитку підприємства та систему планових показників результатів діяльності, яка використовується під час поточного й оперативного контролю та складається із системи планів і бюджетів.

Другий етап. Аналіз результатів діяльності підприємства.

Це важлива ланка процесу управління підприємством. Аналіз результатів діяльності проводиться як протягом року з метою здійснення контролю за перебігом виконання плану й аналітичного забезпечення оперативного управління цим процесом, так і після завершення року з метою оцінки досягнутого обсягу результатів діяльності.

До основних методів аналізу РДП відносять горизонтальний, вертикальний, порівняльний, факторний, коефіцієнтний та трендовий. Завершальним кроком у проведенні аналізу результатів діяльності підприємства має стати систематизація й узагальнення резервів зростання їх обсягів на перспективний період.

Третій етап. Визначення цілей управління результатами діяльності підприємства.

Мета управління результатами діяльності підприємства полягає у забезпеченні стійких темпів розвитку та життєздатності підприємства, орієнтованого на створення/нaroшування та максимізацію соціально-економічної цінності.

Четвертий етап. Планування результатів діяльності підприємства, що здійснюється за допомогою низки методів (табл. 3).

Таблиця 3

Класифікація методів планування результатів діяльності підприємства [7, с. 100]

Класифікаційні ознаки	Методи планування
Вихідна позиція для розробки плану	Ресурсний (за можливостями), програмно-цільовий (за потребами)
Принципи визначення планових показників	Екстраполяційні, інтерполяційні
Спосіб розрахунку планових показників	Дослідно-статистичний, факторно-аналітичний
Варіантність розроблювальних планів	Одноваріантний (інтуїтивний), поліваріантний, економіко-математичної оптимізації
Форма подання планових показників	Табличний, лінійно-графічний, логіко-структурний (мережевий)

Вибір методів планування здійснюється з урахуванням ряду факторів [5, с. 122–123]: особливостей об'єкта планування та основних тенденцій його розвитку в передплановому періоді, строків розроблення плану, цілей планування, якісних характеристик безпосередніх розробників планів, наявності інформаційного забезпечення, ефективності процесу планування (співвідношення витрат планування та результатів, які передбачається отримати в перебігу реалізації плану) тощо.

П'ятий етап. Організація бізнес-процесів, орієнтованих на досягнення запланованих результатів діяльності підприємства.

Оперативні можливості, пов'язані із досягненням запланованих обсягів діяльності підприємства, потребують формалізованого підходу до опису бізнес-процесів на даному підприємстві, а також тісної взаємодії і синхронізації зусиль задіяних у процесах підрозділів. Процеси,

пов'язані з формуванням доходів і прибутку, є ключовими в діяльності підприємства, додають цінності з точки зору кінцевого споживача і підприємства в цілому та мають високий рівень проблемності. Зазначене ілюструє поєднання трьох підходів до впровадження процесного підходу в управлінні результатами діяльності підприємств – ціннісного, дохідного та пріоритетного відповідно.

Шостий етап. Розробка дієвої системи мотивації персоналу, орієнтованої на досягнення запланованих РДП.

У процесі реалізації цього етапу необхідно сформувати систему заохочень і санкцій щодо керівників, менеджерів окремих структурних підрозділів та інших працівників за виконання чи невиконання встановлених цільових параметрів плану. Від самого початку реалізації плану обсягових та фінансових результатів діяльності підприємства необхідно забезпечити стимули для працівників підприємства з метою їх заохочення до досягнення планових показників.

Сьомий етап. Оцінка ефективності, результативності та якості управління результатами діяльності підприємства.

Цей етап передбачає визначення критеріїв оцінки управління РДП та показників, які відповідають даним критеріям. *Ефективність управління* являє собою відносний ступінь досягнення цілей управління РДП порівняно з використаними ресурсами і витратами, в тому числі на управління. *Результативність управління* характеризує визначений на основі порівняльних та питомих показників ступінь досягнення результатів управління, адекватних поставленим цілям, що задовольняють визначені потреби зацікавлених сторін і створюють умови для постійного розвитку об'єкта управління. Якість управління повинна ґрунтуватися на оцінюванні ступеня використання у процесі управління результатами діяльності наукових засад та відповідності його забезпечення внутрішнім нормативним вимогам і передовому досвіду.

Восьмий етап. Контроль в управлінні результатами діяльності підприємства.

Будь-яка управлінська функція обов'язково інтегрована з контрольною, тому контроль є невід'ємним елементом кожного етапу процесу управління РДП та відособленою стадією, яка забезпечує інформаційну прозорість на предмет якості перебігу процесу управління на всіх інших стадіях. Метою контролю є виявлення, діагностика та інформування суб'єктів управління про певні відхилення від заданих параметрів процесу управління результатами діяльності на підприємстві.

Зміни умов реалізації намічених планів, особливо за чутливості до трансформацій, повинні бути проаналізовані. Результатом такого аналізу має стати адекватне коригування плану, що забезпечує найменше відхилення від поставлених цілей, а при більш сприятливому розвитку подій – і більш повне досягнення цілей.

Потреба у внесенні коригувань у ході реалізації плану може бути пов'язана зі змінами:

- зовнішніх умов (можливостей) виконання плану;
- внутрішніх умов виконання плану;
- цільових установок плану.

Базуючись на загальних підходах до організації контролю планової діяльності [10, с. 288], можна виділити три різновиди контролю плану РДП.

Попередній (контроль при складанні планів) – полягає у попередньому контролі плану обсягових та фінансових результатів діяльності щодо внутрішньої несуперечливості, узгодженості з цілями підприємства, реальності тощо.

Поточний (контроль під час виконання планів) – здійснюється безпосередньо у процесі виконання плану для своєчасного регулювання роботи з реалізації плану на основі оперативного виявлення досягнутих результатів та порівняння їх із запланованими.

Заключний (контроль після виконання планів) – проводиться на заключному етапі реалізації плану і дозволяє проаналізувати отримані результати та накопичений досвід з реалізації цього плану для подальшого його вдосконалення.

Дев'ятий етап. Прийняття окремих рішень в управлінні РДП за результатами контролю.

Одержана за результатами проведеного контролю інформація є підґрунтям для реагування суб'єктів управління на виявлені негативні відхилення та ухвалення рішень, спрямованих на закріплення і подальше заохочення позитивних результатів.

Етапи процесу управління РДП нерозривно пов'язані між собою та утворюють цілісний управлінський цикл, орієнтований на досягнення запланованих результатів.

Висновки. Ідентифікація об'єкта та суб'єктів управління результатами діяльності підприємства, формулювання його цілей і завдань на базі існуючої методологічної платформи та набутого практичного досвіду дозволяють сформулювати необхідний методологічний базис для забезпечення досягнення визначених цілей управління результатами діяльності за умови погодженості інтересів усіх зацікавлених сторін. Розроблені теоретико-методологічні засади управління результатами діяльності як складової частини загальногосподарської системи підприємства визначають передумови для забезпечення стійких темпів зростання прибутку, що має підпорядкований характер стосовно узагальнюючого критерію – створення/нарощування та максимізації соціально-економічної цінності підприємства та, зрештою, досягнення головної мети його діяльності – забезпечення життєздатності на ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бернстайн Л. А.* Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Л. А. Бернстайн. — М. : Финансы и статистика, 1996. — 650 с.
2. *Милгром П.* Экономика, организация и менеджмент : в 2-х т. / П. Милгром, Дж. Робертс ; пер. с англ. И. В. Розмаинского, Д. Е. Тетерина, К. А. Холодилина ; под ред. И. И. Елисейевой и В. Л. Тамбовцева. — СПб. : Экономическая школа, 1999. — Т. 1. — 472 с., Т. 2. — 424 с. — (Серия "Библиотека Экономической школы").
3. *Савицкая Г. В.* Анализ хозяйственной деятельности : учебник / Г. В. Савицкая. — 2-е изд., испр. и доп. — Минск : РИПО, 2012. — 367 с.
4. *Фатхутдинов Р. А.* Организация производства : учебник / Р. А. Фатхутдинов. — М. : ИНФРА-М, 2003. — 672 с. — (Серия "Высшее образование").
5. *Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) : навч. посіб. ; за ред. А. А. Мазаракі.* — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 280 с.
6. *Бойчик І. М.* Економіка підприємства : навч. посіб. / І. М. Бойчик. — вид. 2-ге, доп. і перероб. — К. : Атіка, 2007. — 528 с.
7. *Горлачук В. В.* Економіка підприємства : навч. посіб. / В. В. Горлачук, І. Г. Яненко. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — 344 с.
8. *Мацібора В. І.* Економіка підприємств : навч. посіб. / В. І. Мацібора, В. К. Збарський, Т. В. Мацібора. — К. : Каравела, 2008. — 312 с.
9. *Осипов В. І.* Економіка підприємства : навч. посіб. / В. І. Осипов. — Одеса : Маяк, 2005. — 724 с.
10. *Тарасюк Г. М.* Контроль в системі управління плановою діяльністю підприємства [Електронний ресурс] / Г. М. Тарасюк. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/POR TAL/soc_gum/ptmbo/2010_1/30.pdf.
11. *Діяльність суб'єктів господарювання у 2013 році : стат. зб.* — К. : Держ. служба стат. України, 2014. — 474 с.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2014.

Vysochyn I. Managing the results of an enterprise performance.

Background. In a market economy the leadership of enterprises is facing new challenges associated with the growth of business and obtaining results of the financial and economic activity. There is a need for a system of management of performance based on the integration of systematic and process-based approaches.

The ***aim*** of the article is to improve the theoretical and methodological foundations of management performance based on system and process approaches.

Material and methods. The methodological basis of research is systematic and process-based approaches that provide an integrated approach to the management of results of an enterprise performance. To systematize trends, methods and determine the content of the enterprise performance management logical approach to the knowledge of economic phenomena, methods of abstraction, analysis and synthesis, systematization and generalization were used.

Results. Conceptually management of the results of an enterprise performance is a functional component of economic management which is connected with conforming real internal possibilities of an enterprise and requirements of external environment in order to attain the result which can be shown in achieving and exceeding the outcome which was planned. In terms of practical implementation, the approaches to manage the results of an

enterprise performance (as one of functions of economic management at an enterprise) should be generally based on their integration with management of main and additional business processes of an enterprise. On the whole, the aim of managing the results of an enterprise performance is in creating preconditions to achieve planned revenues (or income) that may provide sustainable development and viability of an enterprise which is aimed at creating, increasing and maximizing social and economic value.

The process of managing the results of an enterprise performance should be considered as an aggregate of operations which are performed in the certain sequence and combination; these operations form the influence of the subjects of management on their object which is volume and financial results of an enterprise performance in connection with the factors and processes which create preconditions for their existence.

Conclusion. *The essence, aim, tasks, object and subjects of the system which manages the results of an enterprise performance have been determined in the article. The logical sequence of the stages of managing the results of an enterprise performance using a process and flow approach has been given.*

Keywords: performance results, revenue, income (loss), analysis of the results of an enterprise performance, planning of the results of an enterprise performance.

REFERENCES

1. *Bernstajn L. A. Analiz finansovoj otchetnosti: teorija, praktika i interpretacija / L. A. Bernstajn. — M. : Finansy i statistika, 1996. — 650 s.*
2. *Milgrom P. Jekonomika, organizacija i menedzhment : v 2-h t. / P. Milgrom, Dzh. Roberts ; per. s angl. I. V. Rozmainskogo, D. E Teterina, K. A. Holodilina ; pod red. I. I. Eliseevoj i V. L. Tambovceva. — SPb. : Jekonomicheskaja shkola, 1999. — T. 1. — 472 s., T. 2. — 424 s. — (Serija "Biblioteka Jekonomicheskoy shkoly").*
3. *Savickaja G. V. Analiz hozjajstvennoj dejatel'nosti : uchebnik / G. V. Savickaja. — 2-e izd., ispr. i dop. — Minsk : RIPO, 2012. — 367 s.*
4. *Fathutdinov R. A. Organizacija proizvodstva : uchebnik / R. A. Fathutdinov. — M. : INFRA-M, 2003. — 672 s. — (Serija "Vyssee obrazovanie").*
5. *Jekonomichni doslidzhennja (metodologija, instrumentarij, organizacija, aprobacija) : navch. posib. ; za red. A. A. Mazaraki. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2010. — 280 s.*
6. *Bojchuk I. M. Jekonomika pidpryjemstva : navch. posib. / I. M. Bojchuk. — vyd. 2-ge, dop. i pererob. — K. : Atika, 2007. — 528 s.*
7. *Gorlachuk V. V. Jekonomika pidpryjemstva : navch. posib. / V. V. Gorlachuk, I. G. Janenkova. — Mykolai'v : Vyd-vo ChDU im. Petra Mogyly, 2010. — 344 s.*
8. *Macybora V. I. Jekonomika pidpryjemstv : navch. posib. / V. I. Macybora, V. K. Zbars'kyj, T. V. Macybora. — K. : Karavela, 2008. — 312 s.*
9. *Osyrov V. I. Jekonomika pidpryjemstva : navch. posib. / V. I. Osyrov. — Odesa : Majak, 2005. — 724 s.*
10. *Tarasjuk G. M. Kontrol' v systemi upravlinnja planovoju dijalnistju pidpryjemstva [Elektronnyj resurs] / G. M. Tarasjuk. — Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/ptmbo/2010_1/30.pdf.*
11. *Dijal'nist' sub'jektiv gospodarjuvannja u 2013 roci : stat. zb. — K. : Derzh. sluzhba stat. Ukrai'ny, 2014. — 474 s.*

УДК 330.131.5:[005.332.4:658]

КОВАДЛО Катерина, аспірант кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну;
БОКІЙ Володимир, к. т. н., професор кафедри менеджменту Київського національного університету технологій та дизайну

ЕКОНОМІЧНА СПРОМОЖНІСТЬ ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТНОГО СТАТУСУ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто один із чинників конкурентного статусу – економічна спроможність, її структура. Запропоновано методи її підвищення через зниження собівартості. Представлено показники, які визначають потенціал і конкурентоспроможність потенціалу підприємства. Викладено методи їх розрахунку, що зведено в єдиний інтегральний показник економічної спроможності.

Ключові слова: конкурентний статус, економічна спроможність, собівартість, потенціал підприємства, конкурентоспроможність потенціалу підприємства.

Ковадло Е., Бокій В. Экономическая состоятельность как фактор конкурентного статуса предприятия. Рассмотрен один из факторов конкурентного статуса – экономическая состоятельность, ее структура. Предложены методы ее повышения за счет снижения себестоимости. Представлены показатели, определяющие потенциал и конкурентоспособность потенциала предприятия. Изложены методы их расчета, которые сведены в единый интегральный показатель экономической состоятельности.

Ключевые слова: конкурентный статус, экономическая состоятельность, себестоимость, потенциал предприятия, конкурентоспособность потенциала предприятия.

Постановка проблеми. Кожне підприємство має можливість змагатись на ринку за високий конкурентний статус. Нині технології, за допомогою яких підприємство може оцінювати свій поточний стан та виробляти ефективні і результативні стратегії майбутнього розвитку, зазнають значних змін. Постає питання про вибір інструментарію оцінки економічної спроможності підприємства (ЕСП), що дозволить оперативно визначати внутрішні можливості і слабкості підпорядкованої господарської одиниці, виявляти приховані резерви в цілях підвищення ефективності її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття "економічна спроможність" почали вивчати відносно недавно, і на сьогодні не існує його чіткого та однозначного трактування. Оскільки економічна спроможність підприємства повністю залежить від його економічного потенціалу (ЕП), проблема визначення терміна "потенціал" завжди перебувала у центрі уваги вчених-економістів, серед них: О. Федонін,

І. Репіна, О. Олексюк, Л. Ревуцький, С. Мочерний, С. Струмилін, К. Воблий, В. Авдеєнко [1–6] та ін. Погляди вчених щодо сутності, структури та змісту ЕП підприємства досить різні.

Мета статті – сформулювати поняття "економічна спроможність", з'ясувати, які саме складові є її основою, та виокремити показники, що формують економічну спроможність підприємства як чинник його конкурентного статусу. Такий підхід дозволить у подальшому обґрунтовано визначити конкурентний статус підприємства, розробити механізм впливу та підвищення його рівня.

Матеріали та методи. Інформаційною базою статті є нормативно-правові акти, укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади стосовно обраної теми, матеріали науково-практичних конференцій і круглих столів, науково-методичні публікації, електронні ресурси мережі Інтернет, а також праці вчених з обраного напрямку.

Під час дослідження використано методи: діалектичний, дедукції, індукції, структурно-логічного аналізу – для вивчення й узагальнення теоретичних основ розробки стратегії підвищення конкурентного статусу, уточнення понятійного апарату, формування науково-методичних підходів до вирішення поставлених завдань; комплексний, системний та процесний підходи; економіко-математичні та економіко-статистичні – при розв'язанні задач оптимізації в управлінні та ін.

Результати дослідження. Результат конкурентної боротьби на ринку – високий конкурентний статус – значною мірою залежить від ступеня розвитку ЕСП. Здатність підприємства забезпечити виконання сформованої оптимальної стратегії за рахунок існуючого економічного потенціалу є його економічною спроможністю. Тобто ЕСП – наслідок активізації виявлення, використання та покращання його економічного потенціалу [7].

Таким чином, економічна спроможність підприємства – показник, що означає здатність підприємства використовувати економічний потенціал для досягнення поставлених цілей і завоювання передового статусу на ринку [7].

Ресурси підприємства, матеріали та інші витрати, що використовуються для виготовлення продукції, як складові потенціалу підприємства впливають на його економічну спроможність. Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання починається з витрат, які є необхідною умовою функціонування підприємства. Потреба у вивченні витрат обумовлена тим, що вони – база для формування цінової політики підприємства. Нині продукція українських виробників має низьку конкурентоспроможність, що спричинено високими витратами на її виробництво. Крім того, деяка продукція вітчизняних товаровиробників значно поступається досягненням країн із розвинутою ринковою економікою. Все це вимагає від керівників значної уваги до питання

управління витратами, адже насамперед необхідно зрозуміти сутність витрат та ефективного управління ними.

Завдання промислового підприємства – максимізація прибутку та мінімізація витрат.

Розглянемо два основних підходи до зниження витрат, які набули широкого поширення в міжнародній практиці: таргет-костинг; кайзен-костинг.

Управління витратами з використанням концепції таргет-костингу застосовується здебільшого на стадії проектування нової продукції і передбачає виконання таких кроків:

- визначення ціни нової продукції, за якою покупці готові її придбати;
- визначення цільових значень прибутку і собівартості;
- розрахунок фактичної собівартості;
- порівняння фактичної собівартості з цільовою, розробка заходів, що дозволяють знизити фактичні витрати до заданого рівня [8].

Основна відмінність управління витратами за методом "кайзен" полягає в тому, що витрати знижуються по видах продукції, що вже випускається, за рахунок підвищення ефективності бізнес-процесів. Менеджмент визначає, на скільки повинні бути знижені витрати на випуск продукції, що виробляється. Після досягнення поставлених цільових значень витрат повноваження передаються безпосередньо виробничим підрозділам.

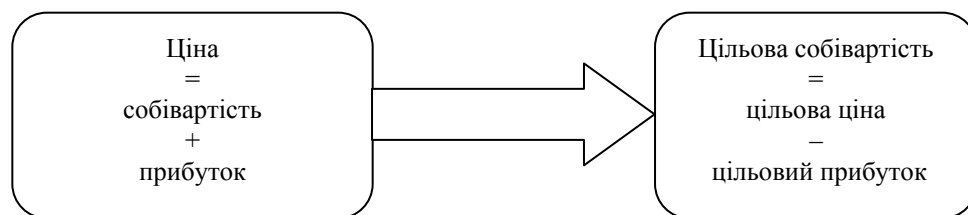
Для зниження у короткі терміни собівартості своєї продукції і в цілому витрат по компанії фінансовому директору потрібно послідовно виконати такі кроки: визначити, які статті витрат можуть бути скорочені; спільно з керівниками виробничих підрозділів скласти план зниження витрат і розподілити між менеджерами відповідальність за його виконання [1].

Враховуючи причини виникнення витрат (рис. 1), керівництво підприємства обирає, які саме витрати можна мінімізувати, та метод зниження собівартості продукції.

Рис. 1. Фактори виникнення витрат

Основу концепції таргет-костингу становить погляд на взаємозалежність ціни, собівартості та прибутку (рис. 2).

Рис. 2. Зміна погляду на формування витрат

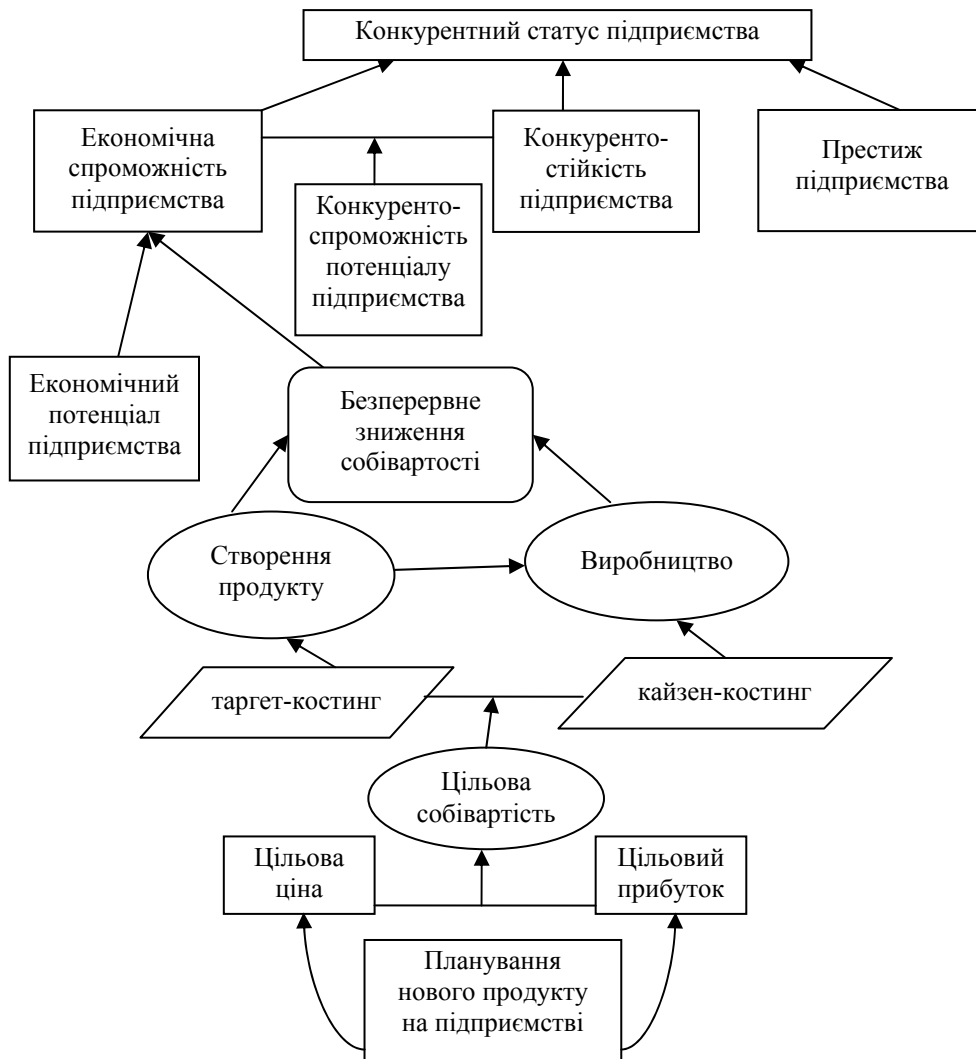
Основною умовою для розрахунків є ціна, за якою можна здійснити продажі в планованих обсягах, і прибуток, зменшення суми якого позбавляє сенсу роботи над цим продуктом. Підсумок розрахунків – собівартість, якої необхідно дотриматись при розробці, виробництві і просуванні продукту. Крім того, у формулі з'явилося ключове слово "цільова", яке надає всім складовим елементам формули спрямований і мобілізуючий відтінок [9].

Таргет- і кайзен-костинг вирішують одне й те ж завдання, але на різних стадіях життєвого циклу продукту і різними методами: таргет-костинг – на стадії планування та розробки, а кайзен-костинг – на стадії виробництва. Обидві концепції призначені для зниження рівня окремих статей витрат і собівартості кінцевого продукту в цілому до певного прийняттого рівня. Разом ці системи дають підприємству велику конкурентну перевагу, що означає досягнення більш низького відносно конкурентів рівня собівартості і можливості вибрати зручну цінову політику для захоплення та утримання відповідних секторів ринку.

Підприємствам легкої промисловості слід приділити увагу кайзен-костингу, так як він використовується саме на підприємствах з довгим життєвим циклом продукції або в традиційних галузях промисловості.

Кожен виробничий процес розпочинається з планування продукції, що включає розрахунок витрат на сировину, матеріали та виробництво – це все є складовими потенціалу підприємства (рис. 3). Ціна на матеріали і виробництво товарів або послуг значно впливає на спроможність підприємства виготовляти ту чи іншу продукцію, отже, чим менші затрати, тим більше можливостей у підприємства щодо реалізації свого потенціалу. Оскільки потенціал підприємства визначено безпосередньою складовою економічної спроможності, зниження собівартості буде значно впливати на її рівень. Отже, ЕСП є основою для формування конкурентного статусу.

Проміжним етапом між встановленням конкурентного статусу підприємства і процесом підвищення економічної спроможності можна вважати визначення конкурентоспроможності потенціалу підприємства (КПП). Нині через збільшення кількості нових підприємств і організацій, появу безлічі різноманітних товарів та послуг вивчення конкурентоспроможності потенціалу є досить актуальним.

Рис. 3. Система формування конкурентного статусу на основі мінімізації витрат підприємств
(розроблено авторами [10])

Учені трактують конкурентоспроможність потенціалу підприємства як комплексну порівняльну характеристику, яка відображає рівень переважання сукупності показників оцінки можливостей підприємства, що визначають його успіх на певному ринку за певний проміжок часу, відносно сукупності аналогічних показників підприємств-конкурентів [1].

КПП передбачає врахування взаємодії всіх його складових (виробництво, персонал, маркетинг, менеджмент, фінанси та ін.).

Науковці виокремлюють чотири рівні КПП [1].

Перший : організація апарату управління на підприємстві є внутрішньо нейтральним елементом потенціалу, зусилля зосереджені

на налагодженні випуску продукції, без огляду на проблеми конкурентоспроможності та задоволення потреб споживачів. Підвищення технологічного рівня і заміна конструкції вважаються недоцільними. Не беруться до уваги зміни ринкової ситуації та потреб споживачів.

Другий: підприємство намагається зробити виробничий елемент потенціалу "зовнішньо нейтральним". Це означає, що потенціал підприємства повинен повністю відповідати стандартам, встановленим його основними конкурентами. Якщо ж керівники підприємства сприймають конкурентні переваги інакше і не обмежуються загальними стандартами виробництва, то потенціал підприємства переходить до третього рівня.

Третій: на підприємствах виробнича складова потенціалу зазнає сильного впливу з боку складової управління, що сприяє її розвитку та вдосконаленню.

Четвертий: успіх у конкурентній боротьбі вже є функцією управління, а не функцією виробництва. Він починає залежати від якості й ефективності управління, організації виробництва. Підприємства опиняються попереду конкурентів протягом тривалого часу.

Підприємства, керівники яких приділяють більше уваги вдосконаленню методів управління, мають можливість швидше завоювати передовий конкурентний статус серед своїх конкурентів.

Таким чином, економічне зростання підприємства включає спроможність підприємства підвищувати свій конкурентний статус на ринку за допомогою конкурентної переваги, а конкурентна позиція є передумовою досягнення конкурентного статусу підприємством. Конкурентний статус визначає особливі й унікальні якості підприємства, є стабільним показником переваги над конкурентами за певними параметрами діяльності підприємства (в певній галузі). Конкурентоспроможність потенціалу створює передумови для досягнення передового конкурентного статусу за рахунок високого рівня управління виробництвом, персоналом, маркетингом, фінансами та іншими складовими ЕП підприємства.

Підвищення ЕСП є невід'ємним етапом процесу досягнення найвищого конкурентного статусу. Отже, керівники мають здійснювати пошук, активацію прихованих можливостей свого підприємства та їх вдосконалення, оскільки конкурентний статус є показником відповідності стратегії підприємства його потенціалу. Виходячи з наведеного, слід брати до уваги взаємозв'язок понять "конкурентний статус" та "економічна спроможність" (рис. 4).

Показники, що формують ЕСП, пропонується визначати за потенціалом підприємства та конкурентоспроможністю потенціалу підприємства.

Рис. 4. Зв'язок понять "економічна спроможність" та "конкурентний статус" (розроблено авторами)

На потенціал підприємства впливають такі фактори: використання ресурсів, використання праці, місткість ринку, дохідність, фондвіддача, коефіцієнт змінності машинного парку, продуктивність праці, коефіцієнт змінності робочої сили, зарплатовіддача, енерговіддача, ефективність технології виробництва, технологічна оснащеність виробництва, віддача інформаційних ресурсів, ефективність інформаційних ресурсів.

Економічну спроможність підприємства пропонується визначати за формулами:

Виробничий потенціал (ВП):

$$ВП = ФП + ОП + НП + ПТП.$$

Фондовий потенціал (ФП):

$$ФП = \Phi \cdot E_H,$$

де Φ – середньорічна вартість основних виробничих засобів;

E_H – нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень. Нормативний коефіцієнт ефективності визначається як відношення сукупного додаткового продукту до його сукупних основних оборотних виробничих фондів. У сучасних умовах розрахований коефіцієнт дорівнює 0.15.

Потенціал оборотних активів (ОП):

$$ОП = М \cdot К_M,$$

де М – річний обсяг матеріалів;

K_M – коефіцієнт витягу продукції з ресурсної маси, який визначається відношенням вартості матеріальних ресурсів, використаних на виробництво продукції, до загальної вартості матеріальних ресурсів, спожитих підприємством.

Потенціал нематеріальних активів (НП):

$$НП = \sum H_E \cdot E_H,$$

де H_E – експертна оцінка вартості нематеріальних активів та вартість землі, яка вираховується згідно з методикою, прийнятою на державному рівні.

Потенціал технологічного персоналу (ПТП):

$$ПТП = А \cdot Ч \cdot H_T,$$

де А – оцінка продуктивності живої праці;

Ч – середньорічна чисельність технологічного персоналу;

H_T – коефіцієнт реалізації потенціалу технологічного персоналу, що приймається на рівні нормативу ефективності капітальних вкладень.

Одиниця продуктивності живої праці (А):

$$А = ПП \frac{\Delta FO}{\Delta ПП},$$

де ПП – продуктивність праці одного працівника;

ΔFO – збільшення фондоозброєності праці одного працівника у базовому періоді;

$\Delta ПП$ – збільшення продуктивності праці одного працівника у базовому періоді.

Управлінський (УП), інноваційний (ІП), фінансовий (ФінП), маркетинговий (МП), науково-технічний (НТП), потенціал організаційної структури управління (ПОСУ), інформаційний (Пінф) та інфраструктурний (Пінфр) потенціали визначаються часткою витрат на їх формування за розрахунковий період.

Конкурентоспроможність потенціалу підприємства пропонується розраховувати за такими показниками:

конкурентоспроможність виробу (K_B):

$$K_B = \frac{Ц_{ВИРОБУ}}{Ц_{КОНКУР}},$$

де $Ц_{ВИРОБУ}$ – кінцева ціна виробу;

$Ц_{КОНКУР}$ – кінцева ціна аналогічного виробу конкурента;

конкурентоспроможність ресурсу (K_r):

$$K_r = \frac{R_{i,j}}{\max R_{i,j}},$$

де $R_{i,j}$ – показник окремого ресурсу підприємства;

$\max R_{i,j}$ – максимальне значення ресурсу серед усіх підприємств $j=1, \dots, n$;

Обсяг потенціалу підприємства та конкурентоспроможність підприємства – це інтегральні показники.

Потенціал підприємства (ПП) розраховується таким чином [2]:

$$ПП = ВП + ІП + ФінП + УП + МП + НТП + ПОСУ + Пінф + Пінфр,$$

де Пінф – частка витрат на формування інформаційного потенціалу, який забезпечує прийняття управлінських рішень та впливає на специфіку виробництва (зберігання, обробка, поширення);

Пінфр – частка витрат на формування інфраструктурного потенціалу, який забезпечує необхідні умови для діяльності основних підрозділів підприємства, задоволення соціальних потреб персоналу (необхідні цехи, служби, господарства);

конкурентоспроможність потенціалу підприємства (КПП):

$$КПП = K_B + K_r;$$

економічна спроможність підприємства (ЕСП):

$$ЕСП = ПП \cdot \gamma_i + КПП \cdot \gamma_i,$$

де γ_i – частка відповідного показника i ($i = 1, 2, 3 \dots n$).

Наведені показники зіставляються з аналогічними нормативними або фактичними показниками конкурентів.

Висновки. У статті надано визначення поняття "економічна спроможність", з'ясовано, які складові є її основою та виокремлено показники, що її формують. Конкурентний статус підприємства знач-

ною мірою залежить від економічної спроможності, яка складається з двох чинників: економічного потенціалу та конкурентоспроможності потенціалу підприємства. За результатами дослідження запропоновано підвищити економічну спроможність підприємства, і, як наслідок, його конкурентний статус завдяки зниженню витрат методом кайзер-і таргет-костинг. Розроблені рекомендації щодо досягнення економічної спроможності надають можливість у подальшому визначати рівень конкурентного статусу підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посіб. / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. І. Олексик. — К. : КНЕУ, 2004. — 316 с.
2. Ревуцкий Л. Д. Потенциал и стоимость предприятия / Л. Д. Ревуцкий. — М. : Перспектива, 1997. — 286 с.
3. Мочерний С. В. Економічна теорія : посібник / С. В. Мочерний. — К. : Академія, 1999. — 592 с.
4. Струмилин С. Г. К вопросу об изменении народного благосостояния / С. Г. Струмилин // Вопросы статистики. — 1954. — № 5. — С. 12–28.
5. Воблий В. Г. Організація праці наукового працівника (методика і техніка) / В. Г. Воблий. — К. : Вид-во АН УРСР, 1947. — 150 с.
6. Авдеенко В. Н. Производственный потенциал промышленного предприятия / В. Н. Авдеенко, В. А. Котлов. — М. : Экономика, 1989. — 240 с.
7. Сидорець (Коваadlo) К. Л. Зв'язок між економічною спроможністю підприємства і його конкурентним статусом / К. Л. Сидорець (Коваadlo), В. І. Бокій // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. — 2011. — № 5. — Т. 3 — С. 114–118.
8. Молвинський О. Як скоротити витрати [Електронний ресурс] / О. Молвинський // Фінансовий директор. — Режим доступу : <http://fd.ru/articles/21078>.
9. Анализ и пути снижения себестоимости продукции. — 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.management.com.ua>.
10. Сидорець (Коваadlo) Е. Л. Факторы, формирующие конкурентный статус предприятия / Е. Л. Сидорець (Коваadlo), В. И. Бокій // Экономика и предпринимательство. — 2013. — № 12. — Ч. 3. — С. 578–581.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2014.

Kovadlo K., Bokiyy V. Economic capacity as a factor of competitive status of an enterprise.

Background. Enterprises to assess their activities continue to use only standard techniques of financial analysis based on the calculation of various ratios of financial stability, solvency, etc. Many businesses have gained valuable information about their industrial and economic activities, but leaders and managers usually do not know how to use this information in the preparation of strategic management decisions.

The aim of the article. Development of tools for assessment of the economic capacity of the company that will quickly identify the internal capabilities and weaknesses of the subordinate entity and identify hidden reserves in order to improve its efficiency.

Materials and methods. The information base of the article are regulations, decrees of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries and other

central executive authorities on the chosen topic, proceedings of the conferences and roundtables, methodological publications, electronic network of Internet resources and work with scientists on chosen sphere.

During the research the following methods were used: dialectic, deduction, induction, structural and logical analysis - to study and summarize the theoretical foundations of the development of the strategy of increasing competition status, specification of the conceptual apparatus, the formation of scientific and methodological approaches to the task; complex, systematic and process approaches; economic and mathematical, economic and statistics – in solving optimization problems in management and others.

Results. The economic capacity of the enterprise is an indicator that shows the ability of the company to use economic potential to achieve its goals and gain advanced status in the market. Each manufacturing process begins with product planning, which includes the calculation of the cost of raw materials and production – all these are components of the potential of the company. The price of the materials and the production of goods or services has a significant impact on the company's ability to produce a particular product, so the lower the cost, the more opportunities the company has to implement its potential. Since the potential of the company is determined directly by the component of economic capacity, cost reduction will significantly influence its level.

Conclusion. Competitive status of the company largely depends on the economic capacity, which, in turn, consists of two factors: economic potential and competitive capacity of enterprises. The paper proposed to increase the economic capacity of the enterprise, and as a result, its competitive status, by reducing costs and by Kaiser and target costing. It also gives guidelines for achieving economic capacity – this will further determine the level of competitive status of the company.

Keywords: competitive status, economic ability, cost, potential enterprise competitive potential of the company.

REFERENCES

1. Fedonin O. S. Potencial pidpryjemstva: formuvannja ta ocinka : navch. posib. / O. S. Fedonin, I. M. Rjepina, O. I. Oleksyk. — K. : KNEU, 2004. — 316 s.
2. Revuckij L. D. Potencial i stoimost' predprijatija / L. D. Revuckij. — M. : Perspektiva, 1997. — 286 s.
3. Mochernyj S. V. Ekonomichna teorija : posibnyk / S. V. Mochernyj. — K. : Akademija, 1999. — 592 s.
4. Strumilin S. G. K voprosu ob izmenenii narodnogo blagosostojanija / S. G. Strumilin // Voprosy statistiki. — 1954. — № 5. — S. 12–28.
5. Voblyj V. G. Organizacija praci naukovogo pracivnyka (metodyka i tehnik) / V. G. Voblyj. — K. : Vyd-vo AN URSSR, 1947. — 150 s.
6. Avdeenko V. N. Proizvodstvennyj potencial promyshlennogo predprijatija / V. N. Avdeenko, V. A. Kotlov. — M. : Jekonomika, 1989. — 240 s.
7. Sydorec' (Kovadlo) K. L. Zv'jazok mizh ekonomichnoju zamozhnistju pidpryjemstva i jogo konkurentnym statusom / K. L. Sydorec' (Kovadlo), V. I. Bokij // Visn. Hmel'nyc. nac. un-tu. — 2011. — № 5. — T. 3 — S. 114–118.
8. Molvyns'kyj O. Jak skorotyty vytraty [Elektronnyj resurs] / O. Molvyns'kyj // Finansovyj dyrektor. — Rezhym dostupu : <http://fd.ru/articles/21078>.
9. Analiz i puti snizhenija sebestoimosti produkcii. — 2009 [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.management.com.ua>.
10. Sidorec (Kovadlo) E. L. Faktory, formirujushhie konkurentnyj status predprijatija / E. L. Sidorec (Kovadlo), V. I. Bokij // Jekonomika i predprinimatel'stvo. — 2013. — № 12. — Ch. 3. — S. 578–581.

УДК: 006.015.5:338.48

ОЛИВКО Оксана, к. е. н., доцент кафедри міжнародного бізнесу і туризму
Тернопільського національного економічного університету

ОЦІНКА ЯКОСТІ КОМПЛЕКСНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Класифіковано параметри якості та споживчої цінності комплексного туристичного обслуговування, визначено основні критерії оцінки якості комплексного туристичного обслуговування, виходячи з її цілей та завдань.

Ключові слова: якість, управління якістю, комплексне туристичне обслуговування, управління якістю туристичних послуг.

Оливко О. Оценка качества комплексного туристического продукта. Классифицированы параметры качества и потребительской ценности комплексного туристического обслуживания, определены основные критерии оценки качества комплексного туристического обслуживания, исходя из ее целей и заданий.

Ключевые слова: качество, управление качеством, комплексное туристическое обслуживание, управление качеством туристических услуг.

Постановка проблеми. В сучасних умовах стійке становище туристичної компанії на ринку визначається ступенем її конкурентоспроможності, яка здебільшого пов'язана з двома показниками: ціною комплексного туристичного обслуговування, високим рівнем його якості та відповідності вимогам споживачів, міждержавним і державним стандартам та іншим нормативним документам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку туристичної індустрії у контексті підвищення якості життя населення приділяли увагу зарубіжні вчені, зокрема, Л. Баумгартен [1], Дж. Еванс [2], Дж. Харингтон [3]. У вітчизняній науковій літературі питання ефективності поліпшення менеджменту якості, управління якістю туристичних послуг, у тому числі й послуг готелів, досліджували такі вчені, як О. Баклан, О. Давидова, Т. Ткаченко, С. Мельниченко, М. Босовська, О. Полтавська [4–6].

Метою цього дослідження є визначення основних критеріїв оцінки якості комплексного туристичного обслуговування, виходячи з її цілей та завдань.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано традиційні способи та засоби економічного аналізу (табличного, порівняння, групування, графічний), методи маркетингових досліджень, обробка матеріалів з використанням персональних ЕОМ.

Результати дослідження. З розвитком науково-технічного прогресу вимоги до якості постійно змінюються, в тому числі й у сфері туризму. Так, сьогодні необхідною умовою надання послуг туристич-

ними підприємствами є захист прав та інтересів споживачів, забезпечення їх безпеки.

Ефективність діяльності туристичного підприємства та його конкурентоспроможність залежить від якості туристичного продукту, який він пропонує на ринку, тому невід'ємна умова ефективного туроперейтингу – здатність організатора туру оцінити якість обслуговування, що здійснюється спеціалізованими підприємствами туристичної індустрії, та обрати ділових партнерів-постачальників, які надають туристичні послуги відповідно до стандартів, вимог, очікувань та вподобань споживачів.

Створюючи туристичний продукт, туроператор укладає угоди зі спеціалізованими підприємствами, які забезпечують певні ланки в комплексному обслуговуванні туристів. До таких, зокрема, належать: транспортні компанії, заклади розміщення та харчування, екскурсійні бюро, анімаційні агенції, компанії, що займаються збутом турпродукту тощо. Кожен з учасників комплексного туристичного обслуговування функціонує незалежно один від одного, тому туроператору слід збалансувати рівень якості для створення конкурентоспроможного туристичного продукту.

Механізм управління якістю послуг – спосіб організації діяльності підприємства з характерними для нього відносинами між учасниками процесу надання послуг, а також виробником послуг та їх споживачами, формами й методами впливу на процес виробництва та реалізації послуг, організаційною структурою управління та умовами стимулювання людей до праці [6, с. 70].

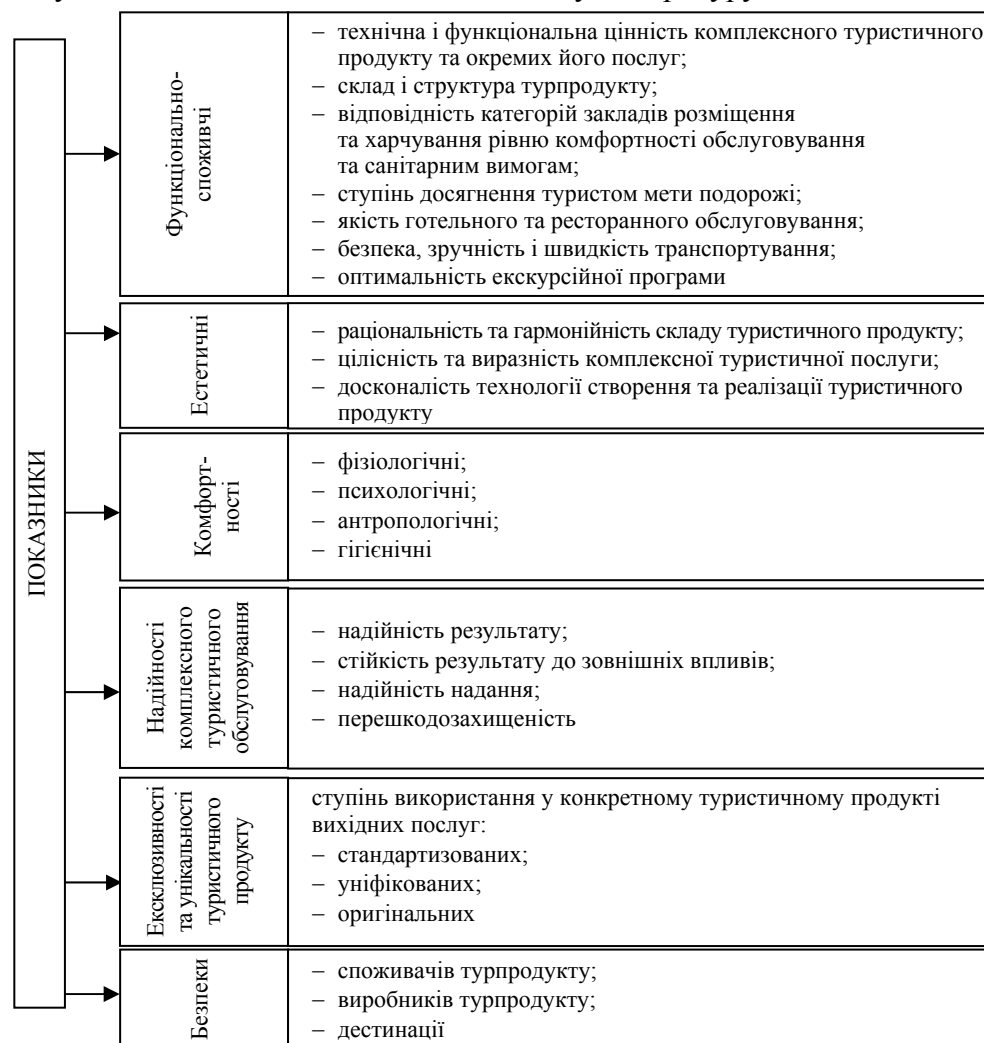
Параметри якості та споживчої цінності комплексного туристичного обслуговування та їх класифікація за групами наведені на *рис. 1*.

Побудова системи якості туристичних послуг потребує від туроператора застосування комплексного логістичного підходу, який дасть змогу здійснити вибір оптимального набору послуг згідно з вимогами споживачів, оскільки єдиного, уніфікованого підходу до оцінки якості комплексного туристичного продукту не існує.

Для підтримки якості окремих туристичних послуг на належному рівні розробляються стандарти обслуговування, які являють собою об'єднання обов'язкових правил, спрямованих на встановлення гарантованого рівня якості виконання окремих операцій, що входять у комплекс обслуговування. Стандарти визначають певні критерії, за якими оцінюються рівень надання послуг. Наприклад, у закладах розміщення такими критеріями можуть бути: відповідність наданих номерів класу обслуговування, стан готельної інфраструктури, час на отримання підтвердження про бронювання номера, швидкість поселення, асортимент додаткової послуги, зовнішній вигляд, професіоналізм персоналу, якість анімаційних програм, комфортність, санітарний стан та безпека перебування тощо.

Формування якісного туристичного продукту неможливе без належно організованої маркетингово-збутової мережі туроператора.

Оскільки туроператор реалізує туристичні продукти здебільшого через посередників, то якість обслуговування клієнтів туристичними агентствами (партнерами туроператора) впливає на загальний рівень задоволеності споживача. Основними завданнями, що ставляться перед діловими партнерами туроператора, які продають його продукти, є вміння розпізнати та оцінити вимоги і побажання клієнтів до обслуговування та домогтися їх задоволеності у виборі туру.

Рис. 1. Параметри якості та споживчої цінності комплексного туристичного обслуговування (розроблено автором)

У діяльності туроператора також надзвичайно важливе значення має оцінка якості його діяльності турагентами, що визначається за такими основними критеріями:

- точність та оперативність у роботі з агентами-партнерами;
- професіоналізм персоналу та індивідуальний підхід до партнерів;
- доброзичливе ставлення до партнерів;
- оптимальне співвідношення ціни та якості;

- висока якість пропонованих туристичних послуг;
- широкий асортимент пропозицій та додаткових туристичних послуг;
- постійна робота з розширення асортименту послуг;
- продуманість рекламних заходів;
- висока якість рекламних матеріалів, каталогів, брошур;
- зручність у користуванні сайтом туроператора;
- інформаційна відкритість;
- вигідна цінова політика (низькі ціни, система бонусів, високі комісійні);
- стабільність діяльності протягом тривалого часу;
- репутабельність офісу та зручне місце розташування.

Забезпечення якісного екскурсійного обслуговування є однією з найважливіших вимог, які висувають споживачі туристичних послуг до організаторів турів.

Основні критерії якості комплексного туристичного продукту подані на рис. 2.

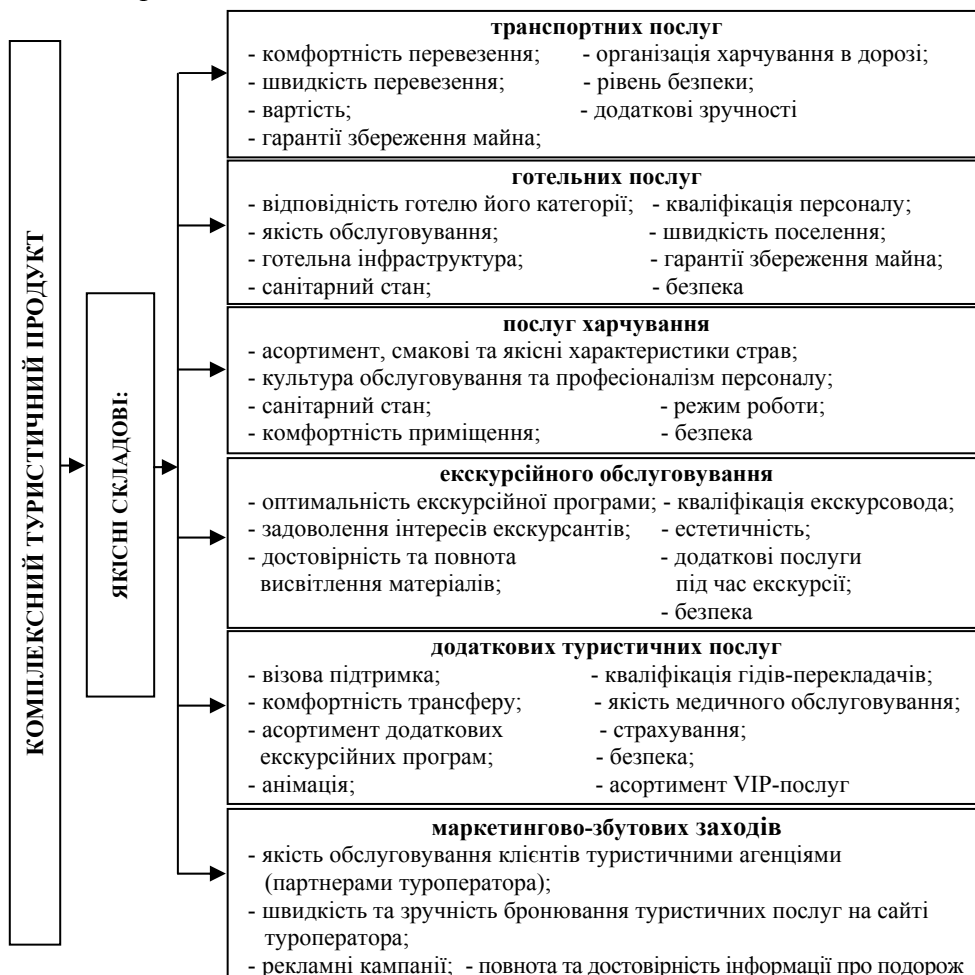

Рис. 2. Основні критерії якості туристичного продукту

(розроблено автором на основі [7])

Сформована система управління якістю дасть можливість туристичному підприємству підвищити свій статус та конкурентоспроможність на ринку, збільшити показники рентабельності та прибутковості. Система менеджменту якості туристичного обслуговування повинна бути спрямована на постійне покращання якості для максимального задоволення потреб споживача у відпочинку.

Висновки. З метою створення якісного туристичного продукту туроператору слід налагодити взаємовигідні зв'язки з постачальниками туристичних послуг та діловими партнерами зі збуту. З огляду на це основними завданнями менеджменту повинно стати:

- оптимізація кількості постачальників індивідуальних туристичних послуг та збутових партнерів;
- заохочення постачальників до постійного вдосконалення якості надання туристичних послуг;
- залучення партнерів до визначення маркетингової стратегії та рекламних кампаній;
- побудова ефективної системи мотивації ділових партнерів, чия діяльність пов'язана зі збутом турпродукту.

Будь-який вид господарської діяльності передбачає здійснення контролю за результатами діяльності, оскільки є регулятором чинників, які впливають на якість на всіх етапах виробничого процесу та стадіях життєвого циклу продукції чи послуг. Тому на підприємстві туроператора повинна бути сформована ефективна система контролю якості надання туристичних послуг. Завдання контролю слід встановити одночасно з формуванням цілей та стратегії діяльності.

Особливість туристичного продукту полягає в тому, що якість обслуговування на кожному з етапів його реалізації оцінюється споживачем в умовах певного емоційного стану, на який впливає низка факторів, зокрема: вік, культурні традиції та особливості виховання, індивідуальні уявлення про рівень комфорту, психологічний стан на момент споживання послуги. Тому якість туристичного продукту не завжди сприймається об'єктивно, а здебільшого залежить від індивідуальних характеристик кожного клієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Баумгартен Л. В.* Управление качеством в туризме / Л. В. Баумгартен. — М. : Академия, 2010. — 304 с.
2. *Эванс Дж. Р.* Управление качеством : учеб. пособие для студ. вузов / Дж. Р. Эванс ; пер. с англ. под. ред. Э. М. Короткова. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 367 с.
3. *Харингтон Дж.* Управление качеством в американских корпорациях / Дж. Харингтон. — М. : Экономика, 1999. — 272 с.
4. *Баклан О. П.* Сучасний критерій ефективності поліпшення менеджменту якості / О. П. Баклан // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 9 (27). — С. 149.
5. *Давидова О. Ю.* Управління якістю продукції та послуг у готельно-ресторанному господарстві : навч. посіб. / О. Ю. Давидова, І. М. Писаревський, Р. С. Ладиженська. — Х. : ХНАМГ, 2012. — 414 с.

6. *Управління якістю послуг готелів: методологія та практика* : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. В. Босовська, О. В. Полтавська. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 728 с.
7. *Апілат О.В.* Підвищення якості послуг в туризмі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Апілат Олена Віталіївна. — Харків, 2001. — 22 с.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2014.

Olyvko O. Estimation of complex tourist product quality.

Background. In modern terms proof position of tourist company at the market is determined by the degree of her competitiveness that is mostly related to two indexes: by the cost of complex tourist service and high level of its quality and accordance to the requirements of consumers, intergovernmental and state standards et al normative to the documents.

The **aim** of the study is determination of basic estimation criteria of complex tourist service quality, coming from her aims and tasks.

Materials and methods. The study used traditional methods and tools of economic analysis (spreadsheet, comparison, grouping, graphical), methods of market research, material processing using personal computers.

Results. The construction of the quality system of tourist services needs from a tour operator application of complex logistic approach that will give an opportunity to carry out the choice of optimal set of services in obedience to the requirements of consumers, as single compatible going does not exist near the estimation of complex tourist product quality. To support separate tourist services quality on a due levels standards of service are developed, that show a soba the association of the obligatory rules, sent to establishment of the assured level of quality of separate operations implementation that is included in the complex of service.

Conclusion. Thus the feature of tourist product consists of the quality of service on each of its implementation phases is estimated by a consumer in the conditions of the certain emotional state and the row of factors influences that, in particular: age, cultural traditions and features of education, individual ideas about the level of comfort, psychological state in the moment of service consumption. Therefore quality of tourist product not always is perceived objectively, and mostly depends on individual of every customer profiles.

Keywords: quality, quality management, complex tourist service, quality management of tourist services.

REFERENCES

1. *Baumgarten L. V.* Upravlenie kachestvom v turizme / L. V. Baumgarten. — M. : Akademija, 2010. — 304 s.
2. *Jevans Dzh. R.* Upravlenie kachestvom : ucheb. posobie dlja stud. vuzov / Dzh. R. Jevans ; per. s angl. pod. red. Je. M. Korotkova. — M. : JuNITI-DANA, 2007. — 367 s.
3. *Harington Dzh.* Upravlenie kachestvom v amerikanskih korporacijah / Dzh. Harington. — M. : Jekonomika, 1999. — 272 s.
4. *Baklan O. P.* Suchasnyj kryterij efektyvnosti polipshennja menedzhmentu jakosti / O. P. Baklan // Aktual'ni problemy ekonomiky. — 2003. — № 9 (27). — S. 149.
5. *Davydova O. Ju.* Upravlinnja jakistju produkcii' ta poslug u gotel'no-restorannomu gospodarstvi : navch. posib. / O. Ju. Davydova, I. M. Pysarevs'kyj, R. S. Ladyzhens'ka. — H. : HNAMEG, 2012. — 414 s.
6. *Upravlinnja jakistju poslug goteliv: metodologija ta praktyka* : monografija / T. I. Tkachenko, S. V. Mel'nychenko, M. V. Bosovs'ka, O. V. Poltavs'ka. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2012. — 728 s.
7. *Apilat O.V.* Pidvyshhennja jakosti poslug v turyzmi : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk / Apilat Olena Vitalii'vna. — Harkiv, 2001. — 22 s.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.143:330.3

ПАВЕЛКО Андрій, Голова Комітету Верховної Ради України з питань бюджету

ЧУГУНОВ Ігор, д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів КНТЕУ

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розкрито сутність бюджетної політики як інструменту економічного розвитку країни. Визначено основні напрями підвищення ефективності бюджетної політики в умовах трансформації економіки. Розвинуто підходи до середньострокового бюджетного прогнозування, посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати.

Ключові слова: державні фінанси, бюджетна система, бюджетне регулювання, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетна політика, соціально-економічний розвиток країни.

Павелко А., Чугунов И. Бюджетная политика экономического развития. Раскрыта суть бюджетной политики как инструмента экономического развития страны. Обозначены основные направления повышения эффективности бюджетной политики в условиях трансформации экономики. Развита подходы к среднесрочному бюджетному прогнозированию, усилению направленности бюджетного планирования на конечные результаты.

Ключевые слова: государственные финансы, бюджетная система, бюджетное регулирование, доходы бюджета, расходы бюджета, бюджетная политика, социально-экономическое развитие страны.

Постановка проблеми. Бюджетна політика є одним з вагомих інструментів державного регулювання економіки. Від ефективності бюджетного процесу залежить, зокрема, успішність реалізації регулюючої функції держави. Мета бюджетної політики – забезпечення відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості державних фінансів, що реалізується через інститути бюджетного регулювання. Доцільним вбачається посилення результативності бюджетної системи, ефективності планування та використання видатків бюджету. Нині бюджетна політика не

© Павелко А., Чугунов І., 2015

достатньою мірою забезпечує розвиток економіки та дієві інституційні перетворення. Враховуючи зазначене, актуальним питанням залишається розробка дієвої бюджетної політики з урахуванням основних напрямів економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері формування та реалізації бюджетної політики праці Дж. Б'юкенена, О. Василика, І. Запатріної, Л. Лисяк, І. Луніної, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін. [1–10].

Метою статті є розкриття напрямів підвищення ефективності бюджетної політики в умовах економічних перетворень.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. Системний та структурний методи використано при розкритті сутності бюджетної політики як інструменту економічного розвитку країни; синтезу, факторний, порівняльний – для визначення основних напрямів підвищення ефективності бюджетної політики в умовах економічних перетворень.

Результати дослідження. На етапі економічних перетворень у країні посилюється регулююча роль бюджету, яка полягає у перерозподілі валового внутрішнього продукту (ВВП) між сферами економічної діяльності, адміністративно-територіальними одиницями країни, різними соціальними групами населення для забезпечення ефективності соціально-економічного розвитку. Держава відіграє активну роль у регулюванні економічних процесів, належному забезпеченні соціального захисту громадян. Бюджетна політика суттєво впливає на темпи економічного розвитку країни, створення оптимальних умов для структурної перебудови економіки, активізацію процесів інноваційного розвитку, сприяє розбудові соціальної інфраструктури, що є передумовами забезпечення дієвого суспільного розвитку.

Підходи до визначення пріоритетних напрямів бюджетної політики слід розробляти з врахуванням циклічності розвитку економіки, стійкості бюджетної системи, що сприятиме забезпеченню досягнення показників соціально-економічного розвитку країни. Держава має виходити з необхідності забезпечення фінансової та соціальної стабільності. Передбачуваність бюджетної політики – один з основних факторів загальної макроекономічної стійкості. З метою дієвого виконання завдань, що стоять перед державою у бюджетній сфері, важливим є розуміння сутності бюджетної політики та змісту механізму її реалізації.

Становлення бюджетних відносин відбувається внаслідок розвитку економіки. Однак можливості використання бюджету в макроекономічному регулюванні пов'язані з умовами і результатами виробництва, рівнем розвитку економічних відносин. Бюджетна політика є адаптивним механізмом у системі регулювання економіки, спрямованим на забезпечення адекватності регулятивних заходів внутрішнім і зовнішнім змінам економічного середовища.

Основна мета бюджетної політики полягає у: забезпеченні економічного зростання на засадах інституційного, інвестиційного розвитку та структурних перетворень, ефективного використання природно-ресурсного, людського потенціалу; створенні сприятливих умов для збільшення обсягів виробництва відповідно до інноваційного напрямку економічного розвитку, у тому числі розбудова високотехнологічної, наукоємної інфраструктури промисловості, підтримка розробки та впровадження нанотехнологій; зміцненні фінансової основи місцевого самоврядування; підвищенні якості соціального захисту та рівня життя населення. Важливим є ефективне використання бюджетних коштів. Для цього необхідно забезпечити достатньо високий рівень інституційних перетворень бюджетного середовища. Вирішення завдань бюджетної політики залежить від вибору та реалізації методів бюджетного регулювання, тому насамперед при формуванні бюджетної політики необхідно чітко визначити її пріоритети, які повинні бути досягнені при її реалізації.

Бюджет як вагома складова системи фінансового регулювання економіки, його збалансованість, оптимальність є однією з основних умов економічного зростання. Обсяг і порядок утворення основного централізованого державного грошового фонду в сукупності з напрямками і методами використання цих коштів створюють умови для виконання органами влади управлінських функцій, що суттєво впливає на досягнення цілей системи бюджетного регулювання, яка реалізується через складові механізми бюджетної політики [1].

Бюджетна стратегія, дієвість форм і методів управління державними фінансами формують відповідну дохідну частину бюджету. Від ступеня оптимізації обсягів і структури доходів та видатків бюджету залежить рівень економічного зростання країни. Економічна природа бюджетного регулювання як процесу полягає у сукупності взаємовідносин економічних, правових, інституційних бюджетних компонентів, пов'язаних з визначенням основних напрямів та пріоритетів бюджетної політики, плануванням та прогнозуванням бюджетних показників, формуванням та виконанням бюджету, здійсненням контролю за використанням бюджетних коштів.

З метою розробки і реалізації фінансово-бюджетного регулювання протягом певного періоду бюджетна політика має визначатися, виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів і запасу стійкості бюджетної системи, суттєве зменшення якого може призвести до ускладнень у проведенні ефективного бюджетного регулювання щодо позитивного впливу на економічне зростання. Інституційний підхід передбачає розгляд бюджетного регулювання як динамічної системи, що постійно вдосконалюється відповідно до основних макроекономічних завдань. Створення відповідних інституційних умов для формування та реалізації ефективної бюджетної політики потребує використання адаптивної системи бюджетного регулювання, що спри-

ятиме досягненню збалансованого та стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Результати досліджень зарубіжного досвіду формування і реалізації бюджетної політики дозволили визначити основні бюджетні пріоритети на сучасному етапі розвитку економіки – запровадження та підвищення рівня середньострокового бюджетного планування, удосконалення системи планування і моніторингу соціально-економічної результативності бюджетних витрат за допомогою якісних і кількісних індикаторів. Накопичений світовий досвід щодо напрямів бюджетної політики показує, що реформа у сфері бюджетних відносин повинна проводитися з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку як країни і регіону, так і конкретних галузей економічної діяльності. Перехід до середньострокового бюджетного планування та прогнозування набув широкого застосування у країнах з розвинутою економікою. На цьому етапі розвитку державних фінансів у європейських країнах з метою спрямування обмежених бюджетних ресурсів на виконання пріоритетних завдань державної політики простежується тенденція до відповідних перетворень системи управління бюджетними видатками.

Середньострокове бюджетне планування є необхідною умовою підвищення керованості та якості процесу бюджетного планування, посилення впливу бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток держави. Отже, встановлення довго- і середньострокових цілей та завдань фінансово-бюджетної політики, кількісних та якісних критеріїв їх виконання і на цій основі визначення обсягів бюджетних ресурсів на перспективу сприятиме підвищенню якості процесу бюджетного планування та посиленню впливу бюджетної політики на економічне зростання [2].

Бюджетна політика суттєво впливає на створення відповідних умов для дієвої структурної перебудови економіки з врахуванням ендогенних чинників економічного зростання, розвитку людського капіталу, розробки та впровадження наукоємних, конкурентоспроможних технологій. Вагомим механізмом реалізації пріоритетних напрямів бюджетної політики інноваційного характеру мають стати видатки розвитку державного та місцевих бюджетів, ступінь ефективності використання яких суттєво впливатиме на дієвість довгострокової стратегії економічного розвитку. Доцільно планувати найбільш ефективні, дієві бюджетні програми та суспільні послуги, що спроможні забезпечувати економічний розвиток у перспективі, використовувати системи відповідних показників оцінки бюджетної результативності, дотримуватися принципу прозорості та підзвітності органів державного управління громадськості.

Важливим є визначення пріоритетів бюджетної політики, у тому числі на середньострокову перспективу, виходячи з основних засад соціально-економічного розвитку країни, удосконалення державного

регулювання у сфері формування доходів бюджету, планування та використання видатків бюджету, міжбюджетних відносин, що підвищить рівень ефективності функціонування економічної та бюджетної системи в цілому. Бюджетна політика, що реалізується через систему бюджетних механізмів, забезпечує бюджетну рівновагу та ефективний вплив на соціально-економічні процеси. Бюджетний механізм та реалізація відповідної політики у сфері державних фінансів із використанням регулюючих можливостей бюджету є вагомими інструментами впливу держави на розвиток економіки, забезпечення необхідного рівня соціальних стандартів. Особливого значення набуває бюджетний механізм за умови трансформаційних перетворень економіки та необхідності її стабілізації в умовах фінансово-економічної рецесії. Економічна сутність бюджетної політики як інструмент регулювання економічного розвитку полягає у використанні бюджетної архітекτονіки, яка визначається оптимальними співвідношеннями між елементами бюджетної системи для впливу на динаміку економічного зростання.

У процесі перспективного бюджетного планування створюються умови для вирішення найбільш вагомих завдань державного впливу на економічний розвиток. Необхідність забезпечення узгодженого функціонування всіх складових бюджетної системи і важливість своєчасного вирішення наявних суспільних проблем приводять до того, що бюджетний процес постає як об'єкт державного регулювання. Система середньострокового бюджетного планування – одна з основних складових системи державного регулювання економіки є сукупністю фінансово-бюджетних, соціально-економічних складових та відповідних взаємозв'язків, у тому числі дохідна, видаткова частини бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, податкове регулювання, міжбюджетні відносини, внутрішнє та зовнішнє економічне середовище [6].

Бюджетна політика як вагомий інструмент системи державного регулювання економіки має спиратися на довгострокову програму економічного та соціального розвитку країни. Упорядкування регулюючих цілей бюджетної політики дозволяє досягти відповідного збалансування процесу перерозподілу фінансових ресурсів у суспільстві, рівня задоволення суспільних потреб. Необхідним є забезпечення перетворення бюджетного механізму в дієвий засіб реалізації соціально-економічної стратегії, підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Соціальні пріоритети бюджетної політики повинні зменшувати нерівномірність ринкового механізму розподілу доходів, вирішувати питання подолання бідності. Розбудова інституту бюджетної політики, що включає розробку відповідних норм, правил, інституцій, сприятиме вирішенню проблем, які існують у сфері державних фінансів. Архітектоніка бюджетної політики має створювати належні інституційні умови функціонування фінансової моделі у суспільстві, які у сукупності формують механізм впливу на економічне зростання, сприяють підвищенню добробуту суспільства.

Результативність бюджетної політики визначається як перевищення ефективності витраток бюджету над фіскальним впливом доходів бюджету. Значення цього перевищення повинно бути найбільшим. Країни, які здатні певною мірою досягнути зазначеного, мають дієвий фінансовий інструмент економічного зростання.

Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних витраток у процесі регулювання економічного розвитку країни та територій. Останніми роками здійснено вагомі заходи щодо посилення обґрунтованості планування видаткової частини бюджету, її впливу на економічне зростання та соціальний розвиток суспільства.

Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів, що ґрунтується на принципах програмно-цільового методу, потребує удосконалення бюджетного процесу щодо запровадження середньострокового планування, посилення спрямованості бюджетного планування на кінцеві результати та підвищення ефективності витратання бюджетних коштів. Одним з основних завдань бюджетного регулювання є упорядкування кількості бюджетних програм, складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні бюджетні періоди відповідно до напрямів розвитку галузі, підвищення якісного рівня розробки паспортів та інтегральної оцінки виконання бюджетних програм, підготовки бюджетних запитів, здійснення моніторингу бюджетної результативності.

Важливим є створення умов щодо подолання наслідків фінансово-економічної рецесії через проведення ефективної бюджетної політики, спрямованої на перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки. Існуючі нині інститути, які визначають особливості бюджетної системи, не достатньою мірою забезпечують вплив держави на темпи та якість економічного зростання. З огляду на це, необхідно підвищувати якісний рівень функціонування бюджетної системи, здійснити інституційні зміни системи бюджетного регулювання, що надасть можливість посилити стимулюючу функцію державних фінансів. Бюджетна політика забезпечуватиме створення сприятливих умов для збільшення обсягів виробництва відповідно до інноваційного напрямку економічного розвитку та структурно-інституційних перетворень, стимулювання соціальної розбудови країни, підвищення якісного рівня життя населення одночасно з посиленням рівня збалансованості системи бюджетного регулювання [9].

Доцільним є підвищення рівня методологічного забезпечення регуляторного механізму бюджетної політики з урахуванням факторів, що впливають на її формування та реалізацію як системи взаємопов'язаних інститутів, визначають особливості бюджетної системи та її розвитку, функціонування яких у сукупності спрямоване на створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Бюджетна політика має бути узгодженою з пріоритетами макроекономічного регулювання. Важливим є визначення основних напрямів бюджетних видатків з метою забезпечення стратегічної спрямованості розвитку економіки країни. Планування бюджетних показників має ґрунтуватися на агрегованих показниках економічного і соціального розвитку. У процесі бюджетного прогнозування належить брати до уваги показники, які характеризують динаміку стану економіки з урахуванням впливу зовнішніх чинників, визначати взаємний вплив фінансово-бюджетних і соціально-економічних показників, оптимізувати розподіл та оцінити ефективність використання бюджетних ресурсів у коротко- і середньостроковій перспективі для розв'язання питань забезпечення обмеженими бюджетними ресурсами пріоритетних напрямів розвитку економіки та соціальної сфери.

Встановлення пріоритетів бюджетної політики на середньо- та довгострокову перспективу, здійснення системної оцінки досягнення відповідних цілей та завдань соціально-економічного розвитку країни, визначених при плануванні бюджетів минулих періодів, надає можливість своєчасно приймати управлінські рішення у сфері державних фінансів, адекватно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього економічного середовища. Визначення пріоритетів державної підтримки, спрямованої на економічне зростання та соціальний розвиток, є одним з важливих завдань бюджетної політики.

Інститут бюджетного регулювання має ґрунтуватися на сукупності форм, засобів, механізмів формування та реалізації завдань бюджетної політики, які визначають умови взаємовідносин учасників бюджетного процесу. Основними пріоритетними напрямками розвитку бюджетної системи визначено: запровадження середньострокового бюджетного планування за головними розпорядниками бюджетних коштів, бюджетних програм; удосконалення методологічних засад програмно-цільового методу планування бюджету; застосування дієвих підходів до управління державними фінансами.

Запропоновані методологічні засади бюджетного регулювання, які ґрунтуються на інтеграції складових фінансового механізму у сфері формування доходів, планування та використання видатків бюджету, міжбюджетних відносин, підходи до визначення бюджетної політики, сприятимуть підвищенню дієвості бюджетної політики як вагомому інструменту розвитку соціально-економічних відносин суспільства. Для досягнення достатнього рівня бюджетної результативності важливим є: упорядкування та оптимізація кількості бюджетних програм, зокрема шляхом складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетні періоди відповідно до середньострокових пріоритетів; розробка та затвердження паспортів бюджетних програм, складання звітів про їх виконання; здійснення управління бюджетними коштами у межах встановлених

бюджетних повноважень та проведення оцінки ефективності бюджетних програм, внутрішнього фінансового контролю за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів.

Розробка і реалізація бюджетної політики мають спиратися на науково обґрунтовані положення та результати проведених досліджень з питань бюджетних відносин, що посилять збалансованість державних фінансів та створить необхідні умови для підвищення рівня керуваності економічних процесів. Інституційна модель бюджетної політики, поєднуючи соціальні та інноваційні бюджетні складові, забезпечить якісний рівень функціонування фінансово-економічної системи держави.

Перспективне прогнозування видатків бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави на середньо- та довгострокову перспективу. Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку країни та територій. Останніми роками здійснено відповідні заходи щодо посилення обґрунтованості планування видаткової частини бюджету, її впливу на економічне зростання та соціальний розвиток суспільства.

Формування бюджетної політики на середньострокову перспективу дозволяє визначати стратегічні цілі бюджетної політики, забезпечити прозорість і відкритість щодо досягнення соціально-економічних завдань протягом запланованого періоду, досягати реалістичних прогнозів доходів бюджету, встановлювати основні пріоритети у сфері бюджетних видатків, забезпечувати своєчасне корегування бюджетної політики, посилити державний фінансовий контроль за реалізацією цілей, встановлених основними напрямками бюджетної політики, відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів за ефективністю використання бюджетних коштів.

Висновки. Основою для довгострокового економічного розвитку є заходи державного регулювання, які реалізуються шляхом застосування сукупності ефективних економічних механізмів. При цьому бюджет як дієва складова системи державного регулювання економіки має узгоджуватися з основними напрямками економічного та соціального розвитку країни. Бюджетна політика суттєво впливає на створення належних умов для підвищення ефективності та конкурентоспроможності вітчизняної економіки, покращання інвестиційного середовища, забезпечення відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості та прозорості державних фінансів, що реалізується через інститути бюджетного планування, міжбюджетного регулювання, державного фінансового контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір / Дж. Б'юкенен, М. Масгрейв, А. Річард ; пер. з англ. — К. : Києво-Могилян. акад., 2004. — 176 с.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — 416 с.
3. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання : монографія / В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
4. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
5. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / О. Луніна. — К. : Наукова думка, 2006. — 432 с.
6. Самуельсон П. Э. Экономика. — 18-е изд. / П. Э. Самуельсон, В. Д. Нордхаус ; пер. с англ. — М. : Вильямс, 2010. — 1360 с.
7. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Дж. Е. Стиглиц ; пер. с англ. — М. : Эксмо, 2011. — 512 с.
8. Теорія фінансів / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К. : Центр учбов. л-ри, 2010. — 576 с.
9. Чугунов І. Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин / І. Я. Чугунов // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2011. — № 4. — С. 13–22.
10. Чугунов І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І. Я. Чугунов // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2014. — № 5. — С. 64–77.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015.

Pavelko A., Chuhunov I. Fiscal policy of Economic Development.

Background. Fiscal policy is one of the important instruments of state regulation of the economy. Success of regulatory functions of the state and economic development depend from an effective budget process. However, fiscal policy provides insufficient economic development and ineffective institutional transformation. Given the above, the development of an effective fiscal policy that takes into account the main directions of economic development relevant.

Review of scientific sources on the chosen topic allowed us to determine that economic essence of fiscal policy as part of financial regulation of social and economic development and administrative and territorial entities is to use a set of institutional mechanisms of budgeting considering the degree of dynamic balancing of financial, economic, social relations of social environment. Development and conduct of fiscal policy is a dynamic process which is affected by the state of internal and external economic environment. Fiscal policy should be aimed at socio-economic development of countries and regions and creating conditions for the provision of quality public services. However, it is important to identify the directions how to improve the efficiency of of fiscal policy in terms of economic reforms. The above forms the basis of the **aim** of the research.

Materials and methods. The scientific articles used a combination of methods and approaches, allowing to implement conceptual integrity of the study. The systematic and structural methods were used to disclosure fiscal policy as a tool for economic development; synthesis, factor and comparison in determining the main directions of improving the efficiency of fiscal policy in terms of economic transformation.

Results. The role of fiscal policy as an important instrument of the state regulation of the economy was defined, which should be based on long-term program of economic and

social development. Streamlining the regulatory objectives of fiscal policy enables to achieve the proper balance of the redistribution of financial resources in the community, the satisfaction of social needs. It is necessary to provide a mechanism to turn the budget into effective means of social and economic strategies, increasing efficiency of public funds. Social budgetary policy priorities are to reduce market mechanism of uneven income distribution to solve the poverty problem. Creating fiscal policy institute that includes the development of appropriate rules, regulations, institutions, contributes to solving the problems that exist in public finance. Architectonics of fiscal policy should create appropriate institutional conditions of the financial model of society, which together form a mechanism impacting economic growth, contribute to the welfare of the society.

It was determined that the budget system has to be constantly improved and adapted to the institutional transformation of the economic environment, dynamics and trends of social development, economic cyclicity with the need to increase the level of balance and efficiency of public finances. The efficiency of fiscal policy is defined as the excess of costs budget fiscal impact revenue.

Conclusion. Fiscal policy, which is one of the important tools of financial strategy, is defined by the objectives of socio-economic development of society and should be directed to the relevant economic transformation, endogenous growth factors. The basis for long-term economic development are measures of state regulation, which are realized through the use of effective economic mechanisms. The budget as an effective component of state economic regulation should be consistent with the main directions of economic and social development of the country. Fiscal policy significantly affects the creation of appropriate conditions for improving the efficiency and competitiveness of the national economy, improving the investment environment, ensuring an appropriate level of socio-economic development based on a balanced and transparent public finances, which is implemented through the institutions of budget planning, inter-governmental regulation and state financial control.

Keywords: public finance, budget system, budget management, budget revenues, expenditures, fiscal policy, socio-economic development of a country.

REFERENCES

1. *B'jukenen Dzh.* Suspil'ni finansy i suspil'nyj vybir / Dzh. B'jukenen, M. Masg'rejv, A. Richard ; per. z angl. — K. : Kyjevo-Mogylyan. akad., 2004. — 176 s.
2. *Vasylyk O. D.* Teorija finansiv / O. D. Vasylyk. — K. : NIOS, 2000. — 416 s.
3. *Zapatrina I. V.* Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostantnja : monografija / I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
4. *Lysjak L. V.* Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukraïny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNNU AFU, 2009. — 600 s.
5. *Lunina I. O.* Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjudzhetnyh vidnosyn / I. O. Lunina. — K. : Naukova dumka, 2006. — 432 s.
6. *Samujel'son P. Je.* Jekonomika. — 18-e izd. / P. Je. Samujel'son, V. D. Nordhaus ; per. s angl. — M. : Vil'jams, 2010. — 1360 s.
7. *Stiglic Dzh. E.* Krutoe pike: Amerika i novyj jekonomicheskij porjadok posle global'nogo krizisa / Dzh. E. Stiglic ; per.s angl. — M. : Jeksmo, 2011. — 512 s.
8. *Teorija finansiv / za red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija.* — K. : Centr uchbov. l-ry, 2010. — 576 s.
9. *Chugunov I. Ja.* Teoretychni zasady rozvytku bjudzhetnyh vidnosyn / I. Ja. Chugunov // Visn. Kyïv. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2011. — № 4. — S. 13–22.
10. *Chugunov I. Ja.* Dovgostrokova bjudzhetna strategija u systemi ekonomichnoi' cyklichnosti / I. Ja. Chugunov // Visn. Kyïv. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2014. — № 5. — S. 64–77.

УДК 336.77

ВОЛОСОВИЧ Світлана, д. е. н., професор кафедри фінансів КНТЕУ
КРИВОШЕЄВА Вікторія, аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ

Проаналізовано сутність кредитних послуг. Досліджено співвідношення між кредитною послугою, кредитним продуктом, кредитною операцією. Виявлено специфіку кредитних послуг фізичним особам. Запропоновано класифікацію кредитних послуг фізичним особам.

Ключові слова: кредитна послуга, кредитний продукт, кредитна операція, компоненти кредитних послуг фізичним особам, прямі кредитні послуги, супутні послуги.

Волосович С., Кривошеєва В. Экономическая природа кредитных услуг. Проанализирована сущность кредитных услуг. Исследовано соотношение между кредитной услугой, кредитным продуктом, кредитной операцией. Выявлена специфика кредитных услуг физическим лицам. Предложена классификация кредитных услуг физическим лицам.

Ключевые слова: кредитная услуга, кредитный продукт, кредитная операция, компоненты кредитных услуг физическим лицам, прямые кредитные услуги, сопутствующие услуги.

Постановка проблеми. Сучасним економічним системам притаманний бурхливий розвиток сфери послуг. Нині близько 70 % економічної активності у світі пов'язана із сектором послуг, в якому працює половина від загальної кількості зайнятих. При цьому частка послуг у світовій торгівлі становить 20 %, і, за деякими прогнозами, до 2020 р. досягне 50 % [1]. Важливою складовою сфери послуг є кредитні послуги (КП), обсяги споживання яких збільшуються під впливом постійного зростання та трансформації потреб людини через зміни умов виробництва споживчих благ, поглядів людей на споживання, соціального стану, доходів. Це обумовлює необхідність подальшого дослідження сутності кредитних послуг, що надаються фізичним особам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам здійснення КП присвячено праці таких вчених, як Л. М. Горбач, О. Б. Каун, С. А. Гур'янов, О. І. Лаврушин, І. Д. Мамонова, Н. І. Валенцева, Ю. С. Масленченков, І. М. Подложенов [2–6]. Проте з'ясування економічної сутності кредитних послуг та їх специфіки для фізичних осіб залишається поза увагою.

© Волосович С., Кривошеєва В., 2015

Метою статті є дослідження економічної природи кредитних послуг та їх особливостей для фізичних осіб. На основі зазначеної мети у статті поставлено такі завдання: з'ясувати сутність КП; охарактеризувати складові кредитної послуги фізичній особі та їх специфіку; запропонувати класифікацію КП.

Об'єктом дослідження є кредитні послуги, які надаються фізичним особам.

Матеріали та методи. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, системного аналізу, індукції.

Результати дослідження. Вперше поняття "послуга" застосовано в 1803 р. французьким економістом Ж.-Б. Сеєм у праці "Трактат про політичну економію" [7, с. 129]. Лише у ХХ ст. внаслідок інтенсивного розвитку цієї сфери вчені активізували дослідження змісту, ознак, характерних рис послуг.

Виникнення кредитних послуг обумовлено прагненням людини прискорити задоволення своїх перспективних потреб. Важливими чинниками, що вплинули на розвиток КП, стали також лібералізація фінансових потоків, впровадження в кредитну практику технологічних змін, нових кредитних інструментів. При цьому функціонування національної економіки і прискорення темпів економічного зростання певним чином обумовлюються станом і розвитком індустрії КП, оскільки їх споживання пов'язано зі всіма стадіями суспільного відтворення залежно від мети споживання позичених коштів. Водночас розвиток вітчизняного ринку кредитних послуг посилюється тим, що в Україні у структурі витрат домогосподарств спостерігається значна частка витрат на споживання товарів і послуг (82 %), тоді як у розвинених країнах вона, як правило, не перевищує 25–30 % [8, с. 74].

Сутність КП багато в чому визначається дефініцією "послуга", що певною мірою розкривається у міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актах (*табл. 1*).

У цілому положення вітчизняного законодавства відповідають вимогам міжнародного.

Серед послуг, які розрізняє Світова організація торгівлі у Генеральній угоді про торгівлю послугами (ГАТС), є фінансові. Проте немає чіткого виокремлення КП. Натомість у складі банківських та інших фінансових послуг є такі, що прямо чи опосередковано можна віднести до кредитних, зокрема послуги з:

- видачі позик усіх видів, у тому числі споживчих, позик під заставу, факторингу та фінансування комерційних операцій;
- фінансового лізингу;
- платежів та грошових переказів, що пов'язані з кредитуванням;
- надання гарантій та зобов'язання;
- консультативні, посередницькі та інші допоміжні фінансові послуги з усіх зазначених видів діяльності, включаючи відомості про позичальників та аналіз, дослідження та рекомендації з кредитних питань.

Дефініція "послуга" у нормативно-правових актах

Зміст	Предмет	Суб'єкти	Мета	Момент завершення виробництва послуги
Операція з торгівлі [9]	Послуга як вид товару	Постачальник (фізична або юридична особа) і споживач	Не визначено	Не визначено
Зміна у становищі суб'єкта внаслідок дій на основі взаємної угоди [10]	Не визначено	Інституційні одиниці	Не визначено	Не визначено
Діяльність [11]	Матеріальне чи нематеріальне благо	Виконавець і споживач	Задоволення особистих потреб споживача	Не визначено
Економічна діяльність [12]	Результат економічної діяльності, продаж якого поєднується з виробництвом	Надавач послуг і споживач	Не визначено	Збігається з моментом надання її споживачеві

Водночас Міжнародний валютний фонд вирізняє послуги у сфері фінансової діяльності. За стандартами розподілу послуг ОЕСР і ЮНКТАД виокремлюють виробничі, розподільчі, професійні, споживчі (масові) та громадські послуги [13, с. 127]. Кредитні, як і решта фінансових послуг, належать до професійних послуг.

В Україні згідно із Класифікацією індивідуального споживання за цілями КП ані окремо, ані у складі фінансових послуг не вирізняє [14, с. 42–43]. Відповідно до Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" від 12.07.2001 № 2664-III [15] до складу фінансових послуг входять такі кредитні послуги, як:

- надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- фінансовий лізинг;
- надання гарантій та поручительств.

Це дещо повторює положення Генеральної угоди про торгівлю послугами.

Як різновид послуг КП фізичним особам мають певні особливості, що визначаються їх компонентами. Аналіз наукової літератури свідчить, що послуга має такі складові, як: потреба у ній; мета її отримання; мотив діяльності (предмет, на який вона націлена); власне

процес діяльності; засоби досягнення мети; результат діяльності. Такі ж компоненти має й кредитна послуга, хоча й з певними особливостями, зазначеними у *табл. 2*.

Таблиця 2

Характеристика складових кредитної послуги фізичній особі *

Складові кредитної послуги	Зміст
Мета	Формування фінансових ресурсів, необхідних для задоволення потреб домогосподарства у товарах та інших видах послуг
Мотив діяльності (предмет потреби)	Потреба формується під впливом схильності до споживання та ризику індивіда
Процес діяльності	Сукупність практичних дій фізичних осіб щодо реалізації своїх потреб
Засоби досягнення мети	Сукупність фінансових установ, що створюють кредитні продукти та реалізують їх фізичним особам
Результат діяльності	Отримання у тимчасове розпорядження грошових коштів

* Розроблено за [16, с. 445, 461–464] та даними самостійних досліджень

Мета кредитної послуги має дуалістичний характер. З одного боку, мета кредитної послуги, як правило, визначається відповідно до потреб домогосподарства, під яким розуміють сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти. Згідно із ст. 1 Закону України "Про Всеукраїнський перепис населення" особи, що входять до складу домогосподарства, можуть перебувати в родинних стосунках; в стосунках свояцтва; не перебувати у жодних із цих стосунків; бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи [17]. З іншого боку, отримати кредитну послугу може лише фізична особа – член домогосподарства, що буде виступати стороною кредитного договору.

Необхідність у залучених фінансових ресурсах обумовлюється обсягами та структурою споживання домогосподарства. На відміну від кредитних послуг, що надаються юридичним особам, їх використання здійснюється, виходячи не з господарських, а з соціальних чи психологічних інтересів домогосподарств. Інколи потреба у кредитній послугі може формуватися під впливом домінування фінансових інтересів окремих членів домогосподарства. Часто саме ця фізична особа укладає кредитний договір з продавцем послуги. При цьому потреби у кредитних послугах виникають під впливом коротко- та довгострокових мотивів. До короткострокових мотивів слід віднести необхідність придбання одягу, святкування певних подій, відпочинок,

лікування тощо. Серед довгострокових мотивів можна виокремити будівництво або придбання житла, транспортних засобів, отримання освіти та ін. Тобто ці мотиви є специфічними порівняно із мотивами господарюючих суб'єктів.

В економічній літературі та у рекламі кредитних установ використовуються поняття "кредитний продукт", "кредитна послуга" та "кредитна операція". Введене Ю. С. Масленченковим у науковий обіг поняття "банківська тріада" [5] можна застосувати у контексті кредитних послуг у вигляді "кредитної тріади", у межах якої відсутнє однозначне визначення її складових та співвідношення між ними. Існують різні підходи до розв'язання цієї проблеми. Дослідження у цьому напрямі повинні ґрунтуватися на певних відмінностях між продуктом та послугою. Основними серед них є такі [18, с. 242]:

- під *продуктом*, як правило, розуміють річ, а під *послугою* – діяльність чи процес;
- перший є відчутним, а останній – невідчутним;
- виробництво і споживання *продукту*, як правило, не збігаються в часі та просторі, на відміну від *послуги*;
- перед споживанням якість *продукту* є визначеною, у той час як якість *послуги* визначається у процесі споживання;
- покупці, як правило, не беруть участь у виробництві *продукту*, а у виробництві *послуги* – беруть за допомогою інтерактивного процесу;
- *продукт* можливо перепродати, а *послугу* – ні.

У сучасній науковій літературі до визначення кредитної послуги та її співвідношення з кредитним продуктом і кредитною операцією існує два підходи. У межах першого кредитна послуга та кредит певною мірою ототожнюються. Так, Л. М. Горбач та О. Б. Каун під кредитними послугами розуміють послуги, пов'язані з наданням позичальникам грошових коштів за умов їх поверненості, платності і строковості [2, с. 139]. Кредитні послуги С. А. Гур'янов тлумачить як відносини між банком та клієнтом з надання визначених грошових сум на основі принципів строковості, зворотності та платності [3]. У цих трактуваннях кредитна послуга, з одного боку, перекликається з визначенням кредиту, з іншого, – автори не враховують те, що принцип зворотності, що застосовується у розумінні кредитної послуги, вступає у протиріччя з її ознакою безповоротності.

Другий підхід ототожнює кредитну послугу з операцією [4, с. 286–764; 6, с. 470]. У його складі виокремлюються два напрями щодо розуміння співвідношення кредитного продукту, кредитної послуги та кредитної операції. О. І. Лаврушин підкреслює, що послуга – це сукупність дій, процес створення кредитного продукту, а операція – це конкретні дії зі створення кредитного продукту [4, с. 27]. Водночас надання кредитних послуг передують розробка та формування кредитного продукту. Взавши за основу загальновідоме визна-

чення товару в економічній літературі як продукту праці, виробленого для обміну, можна стверджувати, що кредитна послуга є продуктом, виробленим персоналом кредитної установи для продажу.

За І. М. Подложеновим, кредитний продукт є матеріально оформленою кредитною послугою або операцією. Під кредитною послугою він розуміє сукупність обґрунтованих банківських операцій, спрямованих на задоволення конкретної типової потреби клієнта в кредитних ресурсах. При цьому підкреслюється, що кредитний продукт як конкретний вид кредиту [6, с. 470] є:

- сукупністю взаємодоповнюючих кредитних та банківських послуг, що задовольняють різноманітні інтереси та потреби клієнта в процесі кредитування та позиціонують себе на ринку подібних продуктів, створюються, виходячи із кредитної політики банку;
- підсистемою кредиту, що включає часові та якісні характеристики, які ґрунтуються на споживчих перевагах клієнта.

Ґрунтуючись на підході Ю. С. Масленченкова щодо "банківської тріади" [5], можна визначити, що кредитний продукт є конкретним способом, за допомогою якого фінансовий посередник має намір надавати свої послуги. Він включає регламентацію взаємодії його персоналу з клієнтами при їх обслуговуванні, документально-юридичне оформлення КП, правила виконання операції. Водночас кредитна операція являє собою впорядковану сукупність дій персоналу фінансового посередника із задоволення потреби клієнта в отриманні кредитної послуги, а КП є результатом виробничої діяльності співробітників фінансового посередника як процесу задоволення потреб клієнта у кредиті. Отже, кредитний продукт стає послугою в результаті його продажу споживачу. При цьому, щоб стати товаром на ринку кредитних послуг фізичним особам, він повинен мати дві властивості:

- споживчу вартість, тобто мати корисність для споживача-позичальника;
- мінову вартість, тобто мати здатність обмінюватись на гроші.

Кредитний продукт як результат людської діяльності щодо надання фінансовими установами конкретного виду кредиту, який задовольняє певні потреби фізичних осіб, слід вважати первинним відносно кредитної послуги. Кредитний продукт реалізується в кредитній послугі, яка виробляється для постійного продажу і стає товаром на ринку КП фізичним особам. З огляду на це, кредитний продукт слід вважати початковим етапом при створенні КП.

Кредитні послуги реалізують через здійснення кредитних і допоміжних операцій, які сукупно набувають споживчої вартості і задовольняють потреби споживача-позичальника, що є фізичною особою.

Таким чином, кредитні послуги – це діяльність фінансових посередників із здійснення кредитних операцій з фінансовими активами в інтересах споживача-позичальника.

Дослідження економічної літератури дало змогу систематизувати ознаки класифікації КП та запропонувати їх поділ за місцем надання кредитних послуг (табл. 3).

Таблиця 3

Класифікація кредитних послуг *

Ознака класифікації	Вид кредитної послуги
За змістом послуги	Прямі
	Супутні
За видом кредитної послуги	З іпотечного кредитування
	З кредитування поточних потреб споживача
	З автокредитування
	З обслуговування кредитних карток
За суб'єктом обслуговування	Фізичним особам
	Нефінансовим корпораціям
	Фінансовим корпораціям
	Сектору загального державного управління
За місцем надання	Ті, що надаються за місцезнаходженням фінансової установи
	Ті, що надаються за місцем реалізації товарів та інших послуг
	Ті, що надаються дистанційно
За продавцями	Банків
	Кредитних спілок
	Ломбардів
	Страхових компаній
	Фінансових компаній
За стандартизацією	Стандартизовані
	Індивідуалізовані
За цільовим спрямуванням коштів	Для отримання коштів на виробничі цілі
	Для отримання коштів на споживчі цілі

* Розроблено за [19] та на основі власних досліджень

У результаті надання прямих кредитних послуг споживач за певну плату отримує у тимчасове користування грошові кошти. Призначення супутніх послуг передбачає забезпечення дотримання законності та принципів кредитування. До їх складу можна включити оцінювальні, нотаріальні, страхові послуги, послуги колекторських компаній тощо.

Поділ КП за їх видом пов'язаний із напрямками використання коштів, отриманих позичальником за рахунок кредиту. Кредитні послуги можуть надаватися в офісі фінансового посередника, у торговельній організації, туристичній фірмі (при придбанні товарів чи відповідних послуг за попередньої домовленості між фінансовим посередником та іншою організацією) або дистанційно за допомогою банкоматів, Інтернету. Продавцями КП є певні фінансові установи, серед яких певну специфіку мають страхові компанії. Надавати кредитні послуги мають

право лише компанії зі страхування життя страхувальникам – фізичним особам, що уклали договори страхування життя, в межах викупної суми на момент видачі кредиту та під заставу викупної суми.

Фінансовий посередник, як правило, здійснює реалізацію стандартизованих КП. Водночас позичальник за певних умов може скористатися й індивідуалізованими послугами.

Висновки. Кредитна послуга як різновид фінансових послуг є економічним благом, що задовольняє потреби домогосподарства. Визначено, що кредитні послуги – це діяльність фінансових посередників із здійснення кредитних операцій з фінансовими активами в інтересах споживача-позичальника. Це відрізняється від існуючих підходів у науковій фаховій літературі, які деякою мірою ототожнюють кредитну послугу із кредитом або з кредитною операцією.

Тобто кредитні послуги є, з одного боку, наслідком взаємодії між її продавцем та споживачем, з іншого, – внутрішньої діяльності фінансового посередника, що створює кредитні продукти. Запропоновано класифікувати кредитні послуги на основі систематизації таких ознак, як зміст кредитної послуги, вид кредитної послуги, суб'єкт обслуговування, продавці кредитних послуг, їх стандартизація, а також доповнити їх критеріальною ознакою "місце надання кредитної послуги".

Виокремлення особливостей кредитних послуг фізичним особам та їх класифікація у подальшому сприятиме створенню та реалізації маркетингової стратегії фінансових посередників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Финансовые услуги в ГАТС* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pandia.ru/text/77/151/6736.php>.
2. *Горбач Л. М.* Рынок финансовых услуг : навч. посіб. / Л. М. Горбач, О. Б. Каун. — К. : Кондор, 2006. — 436 с.
3. *Гурьянов С. А.* Маркетинг банковских услуг / С. А. Гурьянов ; под ред. В. В. Томилова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.marketing.spb.ru/read/ml/5/3.htm>.
4. *Банковское дело : учеб. пособие* / О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова, Н. И. Валенцева и др. ; под ред. О. И. Лаврушина. — 8-е изд. — М. : Кнорус, 1999. — 768 с.
5. *Масленченков Ю. С.* Методология формирования рациональных систем управления финансовой деятельностью российских коммерческих структур : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра экон. наук : 08.00.10 / Ю. С. Масленченков. — М., 2001. — 37 с.
6. *Подложёнов И. М.* Рынок инновационных кредитных продуктов в России: проблемы и перспективы / И. М. Подложёнов // Известия Пензен. гос. ун-та имени В. Г. Белинского. Общественные науки. — 2012. — № 28. — С. 468–476.
7. *Сей Ж.-Б.* Трактат по политической экономии / Ж.-Б.Сей ; сост., вступ. ст., комментарий М. К. Бункина, А. М. Семенова. — М. : Дело, 2000. — 231 с.

8. Гнеушева В. О. Тенденції розподілу фінансових ресурсів у секторі домогосподарств у розвинених країнах світу та в Україні / В. О. Гнеушева // Держава і регіони. — 2013. — № 2 (71). — С. 71–76. — (Серія: Економіка та підприємництво).
9. Генеральна угода про торгівлю послугами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017.
10. *Liberalizing International Transactions in Services: A Handbook*. — Geneva : UNCTAD, World Bank, 1994. — 182 p.
11. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1023-12>.
12. Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2010) [Електронний ресурс] : Наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457. — Режим доступу : <http://www.dkpr.gov.ua/info/842>.
13. Фомин В. И. Сущность и признаки классификации услуг / В. И. Фомин // Вестн. Самар. гос. ун-та. — 2013. — 4 (102). — С. 126–128.
14. Класифікація індивідуального споживання за цілями: Національна статистична класифікація. — К. : Держ. комітет статистики України, 2007. — 44 с.
15. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
16. *Філософія* : навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. — К. : Вікар, 1997. — 584 с.
17. Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19.10.2000 № 2058-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>.
18. Плакида С. І. Сутність поняття "послуга": теоретичні аспекти / С. І. Плакида // Інноваційна економіка. — 2013. — № 6. — С. 241–243. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_6_58.pdf.
19. Кувшинов А. М. Классификационные признаки и виды услуг в современной экономике // А. М. Кувшинов, Н. А. Цыбулевская [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/2009/02/06>.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2014.

Volosovych S., Kryvosheeva V. Economic nature of credit services.

Background. The rapid development of the service sector is inherent to modern economies. Credit services are an important component of the service sector, the consumption of which increases under the influence of the constant growth and the transformation of human needs because of the changes in production conditions of consumer goods, people's views on consumption, fashion, social status, income and technology improving. That is the reason of necessity for further researches of the essence of credit services.

The aim of the article is to study the specificity of credit services as their type.

Material and methods. The study was conducted using such basic methods as theoretical generalization, system analysis, induction.

Results. *The emergence of credit services is partly caused by human desire to accelerate the satisfaction of the perspective needs. The essence of credit service is largely determined by the definition of "service". Specific features of credit services to individuals are defined by their components. The analysis of scientific literature proves that credit service has the following components: the need for it, purpose of its receipt, motive of activity (the object on which it focuses), actual course of activity, means to achieve the goal, performance.*

Credit product as a result of human activity on providing by financial institutions of the particular type of credit that satisfies concrete needs of individuals, should be considered as primary in relation to credit service. Credit product is realized in a credit service, which is made for continuous sale and becomes a commodity on the market of credit services to individuals. Taking this into account, credit product should be considered as the initial step in the creation of credit services. At the same time the credit transaction is a set of ordered actions of the financial intermediary staff concerning customer's satisfaction in getting credit service and credit service is the result of industrial activity of financial intermediary's employees as the process of customer's credit satisfaction. Credit services are realized through the implementation of credit and support operations that collectively acquire consumer value and satisfy the needs of the consumer-borrower that is an individual.

Classification of credit services should be made by the following features: the content of credit service, the type of credit service, the subject of service, the place of service providing, their sellers, their standardization, the level of their availability.

Conclusion. *The conducted study enables to state that credit service is an economic weal that meets the needs of the household. It's a type of financial services. Credit service to individuals is an activity of financial intermediaries of credit transactions performance with financial assets in the interests of the consumer-borrower.*

Credit service to individuals is, on the one hand, the result of interaction between the seller and the consumer-individual, on the other hand it's an internal operation of the financial intermediary that creates credit products. Distinguishing special features of credit services to individuals and their classification will facilitate the creation and the implementation of marketing strategy of financial intermediaries in the future.

Keywords: credit service, credit product, credit operation, components of credit services to individuals, direct credit services, indirect credit services.

REFERENCES

1. *Finansovye uslugi v GATS [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.pandia.ru/text/77/151/6736.php>.*
2. *Gorbach L. M. Rinok finansovih poslug : navch. posib. / L. M. Gorbach, O. B. Kaun. — K. : Kondor, 2006. — 436 s.*
3. *Gur'janov S. A. Marketing bankovskih uslug / S. A. Gur'janov ; pod red. V. V. Tomilova [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : http://www.marketing.spb.ru/read/ml_5/3.htm.*
4. *Bankovskoe delo : ucheb. posobie / O. I. Lavrushin, I. D. Mamonova, N. I. Valenceva i dr. ; pod red. O. I. Lavrushina. — 8-e izd. — M. : Knorus, 1999. — 768 s.*
5. *Maslenchenkov Ju. S. Metodologija formirovanija racional'nyh sistem upravlenija finansovoj dejatel'nost'ju rossijskih kommercheskih struktur : avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni d-ra jekon. nauk : 08.00.10 / Ju. S. Maslenchenkov. — M., 2001. — 37 s.*

6. *Podlozhjonov I. M.* Rynok innovacionnyh kreditnyh produktov v Rossii: problemy i perspektivy / I. M. Podlozhjonov // *Izvestija Penzen. gos. un-ta imeni V. G. Belinskogo. Obshestvennye nauki.* — 2012. — № 28. — S. 468–476.
7. *Sej Zh.-B.* Traktat po politicheskoj jekonomii / Zh.-B.Sej ; sost., vstup. st., komentarij M. K. Bunkina, A. M. Semenova. — M. : Delo, 2000. — 231 s.
8. *Gnjeusheva V. O.* Tendencii' rozpodilu finansovyh resursiv u sektori domogospodarstv u rozvynenyh kraih svitu ta v Ukrai'ni / V. O. Gnjeusheva // *Derzhava i regiony.* — 2013. — № 2 (71). — С. 71–76. — (Serija: *Ekonomika ta pidpryjemnyctvo*).
9. *General'na ugoda pro torgivlju poslugamy* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http:// zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_017).
10. *Liberalizing International Transactions in Services: A Handbook.* — Geneva : UNCTAD, World Bank, 1994. — 182 p.
11. Pro zahyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrai'ny vid 12.05.1991 № 1023-III. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1023-12>.
12. Klasyfikacija vydiv ekonomichnoi' dijal'nosti (DK 009:2010) [Elektronnyj resurs] : Nakaz Derzhspozhyvstandartu Ukrai'ny vid 11.10.2010 № 457. — Rezhym dostupu : <http://www.dkrp.gov.ua/info/842>.
13. *Fomin V. I.* Sushhnost' i priznaki klassifikacii uslug / V. I. Fomin // *Vestn. Samar. gos. un-ta.* — 2013. — 4 (102). — S. 126–128.
14. *Klasyfikacija* indyvidual'nogo spozhyvannja za ciljamy: Nacional'na statystychna klasyfikacija. — K. : Derzh. komitet statystyky Ukrai'ny, 2007. — 44 s.
15. Pro finansovi poslugy ta derzhavne reguljuvannja rynkiv finansovyh poslug : Zakon Ukrai'ny vid 12.07.2001 № 2664-III [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
16. *Filosofija* : navch. posib. / I. F. Nadol'nyj, V. P. Andrushhenko, I. V. Bojchenko ta in. ; za red. I. F. Nadol'nogo. — K. : Vikar, 1997. — 584 s.
17. Pro Vseukrai'ns'kyj perepys naseleennja : Zakon Ukrai'ny vid 19.10.2000 № 2058-III [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2058-14>.
18. *Plakyda S. I.* Sutnist' ponjattja "posluga": teoretychni aspekty / S. I. Plakyda // *Innovacijna ekonomika.* — 2013. — № 6. — S. 241–243. — Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/inek_2013_6_58.pdf.
19. *Kuvshinov A. M.* Klassifikacionnye priznaki i vidy uslug v sovremennoj jekonomike // A. M. Kuvshinov, N. A. Cybulevskaja [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/2009/02/06>.

УДК 336.15

КАРАМУШКА Лариса, директор Департаменту фінансів Київської державної обласної адміністрації

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ ПЛАНУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Розкрито сутність планування видатків місцевих бюджетів як інструменту соціально-економічного розвитку територій. Визначено основні напрями підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів в умовах трансформації економіки. Здійснено планування частки видатків місцевих бюджетів у валовому внутрішньому продукті на середньострокову перспективу.

Ключові слова: бюджетна система, місцеві бюджети, видатки бюджету, міжбюджетне регулювання, програмно-цільовий метод бюджетного планування, середньострокове планування бюджету.

Карамушка Л. Среднесрочное планирование расходов местных бюджетов. Раскрыта сущность планирования расходов местных бюджетов как инструмента социально-экономического развития территорий. Определены основные направления повышения эффективности расходов местных бюджетов в условиях трансформации экономики. Осуществлено планирование доли расходов местных бюджетов в валовом внутреннем продукте на среднесрочную перспективу.

Ключевые слова: бюджетная система, местные бюджеты, расходы бюджета, межбюджетное регулирование, программно-целевой метод бюджетного планирования, среднесрочное планирование бюджета.

Постановка проблеми. Обґрунтована державна фінансова політика формування місцевих бюджетів є вагомою умовою соціально-економічного розвитку територій, здійснення результативних економічних перетворень. Доцільним є посилення інституційних засад системи регулювання міжбюджетних відносин, ефективності планування та використання видатків місцевих бюджетів. Протягом останніх років фінансова політика формування бюджетів місцевого самоврядування недостатньою мірою забезпечувала економічний розвиток адміністративно-територіальних одиниць. З огляду на це, актуальною є проблематика подальшого розвитку системи середньострокового планування видатків місцевих бюджетів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері бюджетного планування, формування місцевих бюджетів можна назвати праці А. Буряченка, В. Зайчикової, І. Запатріної, О. Кириленко, Л. Лисяк, І. Луніної, А. Мярковського, П. Самуельсона, В. Федосова, Х. Циммерманна, І. Чугунова, С. Юрія [1–12] та ін.

Метою статті є розкриття напрямів підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів як інструменту соціально-економічного розвитку територій, розрахунок планування видатків місцевих бюджетів на середньострокову перспективу.

Матеріали та методи. У науковій статті застосовано сукупність методів і підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. Системний та структурний методи використано для розкриття сутності видатків місцевих бюджетів як інструменту соціально-економічного розвитку територій; методи синтезу, факторний, порівняльний застосовано при визначенні основних напрямів підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів в умовах економічних перетворень, здійснення планування видатків місцевих бюджетів на середньострокову перспективу.

Результати дослідження. Одним з основних чинників забезпечення збалансованості соціально-економічного розвитку територій є досягнення стабільності та прогнозованості місцевих бюджетів (МБ). Важливим інструментом державного регулювання розвитку територій є видатки бюджету, від результативності яких залежить виконання центральними та місцевими органами влади закріплених за ними повноважень. Ефективне використання коштів МБ є передумовою забезпечення економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, для здійснення якого місцеві органи влади повинні мати відповідні фінансові можливості. Отже, вагомого значення набуває питання запровадження дієвої системи управління видатками місцевих бюджетів (ВМБ), особливо в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Становлення системи планування ВМБ в Україні, реформування її складових, у тому числі принципів, процедур, методів, механізму взаємодії учасників планування, відбувалося одночасно з розвитком інституту місцевого самоврядування, удосконаленням нормативно-правової та методологічної бази у сфері бюджетного планування. Основним завданням у сфері управління видатками місцевих бюджетів є дотримання принципів економічності, ефективності та дієвості. Підвищення результативності ВМБ вимагає нових децентралізованих підходів до управління ними, що передбачає встановлення відповідних цілей, стандартів якості та засобів контролю.

Чинний механізм міжбюджетного регулювання передбачає застосування формульних розрахунків при плануванні обсягів ВМБ та міжбюджетних трансфертів. Забезпечення збалансованості місцевих бюджетів досягається завдяки перерозподільчим процесам у межах бюджетної системи, які полягають у наданні фінансової підтримки у формі дотацій та субвенцій МБ, видатки яких не забезпечені доходами, або вилученні коштів з місцевих бюджетів у разі перевищення їх доходів над видатками.

Вітчизняна система впорядкування бюджетних видатків характеризується недостатньо чітким розподілом функцій та повноважень між органами центральної та місцевої влади і спрямуванням переважної частини фінансових ресурсів місцевих бюджетів на виконання делегованих повноважень. Враховуючи, що це певною мірою обмежує фінансову самостійність органів місцевого самоврядування, розширення їх власних повноважень щодо здійснення видатків та усунення дублювання функцій між гілками влади мають стати одними з основних напрямів удосконалення процесу формування видаткової частини МБ.

Бюджетним кодексом України закладено законодавчі підстави для запровадження середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні та застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) складання та виконання місцевих бюджетів, визначено ключові підходи до розробки середньострокового бюджетного прогнозу як загалом для бюджету, так і на рівні головних розпорядників бюджетних коштів. Передбачено взаємоузгодженість бюджетної політики із завданнями та пріоритетами соціально-економічного розвитку, врегульовано питання щодо формування прогнозу показників зведеного та державного бюджетів на наступні за плановим два бюджетні періоди, створено підґрунтя для переходу в перспективі до формування середньострокового бюджету на всіх рівнях бюджетної системи, що відповідатиме кращій міжнародній практиці.

Запровадження прогресивних методик планування та виконання видаткової частини МБ, однією з яких є програмно-цільовий метод, особливо актуальне в умовах обмеженості фінансових ресурсів, оскільки надасть можливість підвищити ефективність використання бюджетних коштів та забезпечити їх зв'язок із стратегічними цілями бюджетної політики. Враховуючи, що планування ВМБ, у тому числі на середньострокову перспективу, повинно здійснюватись з урахуванням результатів їх виконання у попередніх бюджетних періодах, пропонується використовувати чотири групи показників для проведення моніторингу, оцінки та рейтингування рівня ефективності виконання органами місцевої влади видаткових повноважень, зокрема, планові та фактичні бюджетні показники, фінансові коефіцієнти, показники результативності використання бюджетних коштів, вартості одиниці послуги, продукту. Реалізація зазначеного дозволить оцінити якість надання суспільних послуг, визначити обґрунтований обсяг їх бюджетного фінансування [4].

Удосконалення системи планування видатків місцевих бюджетів шляхом запровадження ПЦМ сприятиме підвищенню прозорості бюджетних потоків, оскільки бюджетний процес розглядається як ефективний комплекс заходів, спрямованих на виконання поставлених соціально-економічних вагомих завдань. Цей метод дозволяє ув'язати стратегію та пріоритети розвитку держави й адміністративно-терито-

ріальних одиниць з фінансово-економічною складовою управлінської діяльності як на державному, так і на місцевому рівнях. Запровадження програмно-цільового методу сприятиме підвищенню ефективності використання коштів місцевого бюджету, виходячи з оцінювання досягнутих результатів конкретної бюджетної програми.

Формування місцевого бюджету має ґрунтуватись на пріоритетах регіональної бюджетної політики. Прогнозні та програмні документи соціально-економічного розвитку території, прогноз фінансового балансу на наступні роки мають бути підставою для визначення пріоритетних напрямів бюджетних видатків. У бюджетному процесі слід врахувати середньо- та довгострокову перспективу, встановлений зв'язок із загальними цілями соціально-економічного розвитку країни та адміністративно-територіальних одиниць.

Ефективність і послідовність діяльності органів місцевого самоврядування залежить від системного стратегічного бачення основних напрямів розвитку місцевих громад у перспективі. Такий підхід дозволяє врахувати галузеві особливості, скоординувати дії всіх учасників бюджетного процесу для досягнення поставлених стратегічних цілей.

Середньострокове планування видатків місцевого бюджету полягає у визначенні розпорядниками бюджетних коштів плану своєї діяльності на середньостроковий період та обсягу коштів, необхідних для досягнення цілей на цей період відповідно до програмних документів соціально-економічного розвитку держави та територій. Метою середньострокового планування видатків МБ є забезпечення більш ефективного використання обмежених бюджетних ресурсів завдяки реалістичній оцінці майбутніх бюджетних надходжень та визначенню пріоритетів у фінансуванні видатків бюджету шляхом прогнозування на декілька бюджетних періодів.

Запровадження середньострокового планування видатків МБ передбачає так зване "ковзне триріччя", коли бюджет затверджується на поточний рік, проекти бюджетів на два подальші роки затверджуються окремо. Після завершення першого року триріччя раніше затверджені проектування стають основою для нового бюджету і до них додається наступний третій рік. Таким чином, зазначене планування забезпечує бюджетну стабільність, передбачуваність та можливість реагування на змінну ситуацію, реструктуризацію зобов'язань, реалізацію нових пріоритетів бюджетної політики [5].

Перехід до середньострокового планування видатків МБ надасть учасникам бюджетного процесу можливість узгодити свої стратегічні плани діяльності з наявними бюджетними коштами як у рамках підготовки проекту МБ на плановий рік, так і на наступні за плановим бюджетні періоди. Це сприятиме переходу до формування довгострокової бюджетної політики на рівні місцевого самоврядування. Місцеві органи влади можуть застосовувати середньострокове планування

бюджетних видатків для того, щоб зосередити увагу на довгострокових цілях, оцінити свої можливості та визначити стратегію досягнення результатів. При ефективному плануванні органи місцевого самоврядування мають змогу визначати пріоритети у спрямуванні фінансових ресурсів, розробляти ефективні заходи для реалізації бюджетної політики, аналізувати можливі наслідки прийнятих рішень, ефективно реагувати на обставини, які змінюються, удосконалювати управління установою і підвищувати результативність її роботи.

Середньострокове планування видатків місцевого самоврядування є безперервним, багаторівневим і централізованим процесом, спрямованим на уникнення дисбалансу між видатками та потребою для реалізації заходів бюджетної політики з надання місцевими органами влади суспільних послуг згідно з визначеними пріоритетами.

Запровадження системи середньострокового планування ВМБ сприятиме підтримці збалансованості державного та місцевих бюджетів, узгодженню стратегічних планів діяльності головних розпорядників коштів з наявними бюджетними ресурсами, посиленню контролю за дотриманням принципу результативності видатків та доцільності продовження їх фінансування у перспективі, прогнозуванню майбутніх тенденцій і впровадженню необхідних заходів для досягнення запланованого результату, передбачуваності державної та місцевої бюджетної політики, підвищенню відповідальності головних розпорядників за ефективне та раціональне використання бюджетних коштів.

При плануванні ВМБ на середньострокову перспективу важливо, щоб учасники бюджетного процесу розуміли важливість та необхідність кожного етапу середньострокового бюджетного планування та його взаємозв'язок з бюджетом на поточний рік. Середньострокове планування видатків місцевого самоврядування передбачає два основних етапи: розробка та схвалення бюджетного прогнозу на основі макроекономічного прогнозу на перспективу; коригування показників планового або поточного року, уточнення показників на наступні роки.

Першим кроком у здійсненні середньострокового планування ВМБ є оцінка наявних ресурсів з урахуванням макроекономічних тенденцій, зокрема, динаміки реального валового внутрішнього продукту, індексу споживчих цін, соціальних стандартів. У таблиці представлено прогноз на 2016–2020 рр., розроблений на основі передбачуваного обсягу ВВП.

Прогнозний середній показник частки видатків місцевих бюджетів у валовому внутрішньому продукті за 2016–2020 рр. становить 15.65 %, найбільше середнє значення цього показника за наведений період складають (%): видатки на освіту – 5.24; соціальний захист та соціальне забезпечення – 3.9; охорону здоров'я – 3.43; найменше – видатки на духовний та фізичний розвиток – 0.57, економічну діяльність – 0.73; загальнодержавні функції – 0.76; житлово-комунальне господарство – 0.78.

Середньостроковий прогноз видатків місцевих бюджетів на 2016–2020 рр.

Функціональна класифікація	Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП, %				
	2016	2017	2018	2019	2020
Загальнодержавні функції	0.78	0.78	0.76	0.76	0.74
Економічна діяльність	0.72	0.72	0.73	0.74	0.75
Житлово-комунальне господарство	0.76	0.78	0.78	0.80	0.80
Охорона здоров'я	3.38	3.40	3.44	3.46	3.48
Духовний та фізичний розвиток	0.56	0.56	0.57	0.57	0.58
Освіта	5.15	5.18	5.24	5.30	5.32
Соціальний захист та соціальне забезпечення	3.85	3.87	3.90	3.94	3.96
Інші видатки	0.22	0.22	0.23	0.23	0.24
Усього видатки	15.42	15.51	15.65	15.80	15.87

Джерело: розраховано автором на основі даних Міністерства фінансів України.

Під час перспективного планування ВМБ важливим є визначення обсягів прийнятих видаткових зобов'язань на середньостроковий період та їх врахування при формуванні видаткової частини місцевих бюджетів планового року. Таким чином забезпечується зв'язок річного та середньострокового планування видатків місцевих бюджетів, що є необхідним для підвищення прозорості бюджетного процесу та відповідальності всіх його учасників.

Видаткова частина місцевих бюджетів досить відчутно впливає як на розвиток окремих галузей і економіки в цілому, так і на рівень соціального добробуту населення країни. У зв'язку з цим важливого значення набуває проблема оптимального розподілу обмежених бюджетних ресурсів за напрямками соціально-економічного розвитку та забезпечення відповідності структури ВМБ визначеним стратегічним пріоритетам. Бюджетна політика має бути орієнтована на перспективу, виходити з чіткого розуміння фінансових можливостей адміністративно-територіальних одиниць, забезпечувати передбачуваність умов формування бюджетів усіх рівнів. Річний бюджет – це результат тривалих розробок і напрацювань, науково обґрунтованих і узгоджених оцінок перспектив соціально-економічного розвитку держави та регіонів [11].

Наступним етапом у процесі управління ВМБ є їх виконання, яке базується на принципах: *плановості* (бюджетні призначення головним розпорядникам коштів визначаються рішенням про місцевий бюджет та виділяються відповідно до нього, встановлені повноваження мають кількісні та часові обмеження); *цільового спрямування коштів* (передбачає результативність діяльності головних розпорядників коштів, тобто виконання завдань з найменшими витратами фінансових ресурсів), ефективного та результативного їх використання, додержання режиму

економії; *постійного контролю* за використанням бюджетних коштів місцевого самоврядування (надає можливість виявити недоліки, своєчасно їх усунути, а також оцінити правильність визначення обсягів фінансових ресурсів).

Основним принципом контролю є відповідальність розпорядників бюджетних коштів за належне й ефективне використання фінансових ресурсів. Своєчасне отримання інформації дає змогу стежити за виконанням видаткової частини МБ, одержувати дані про стан фінансування, напрями та обсяги видатків, відхилення фактичних асигнувань від планових. Для представників місцевих органів влади така інформація є основою для прийняття своєчасних управлінських рішень щодо перерозподілу бюджетних коштів. Результатом обґрунтованої бюджетної політики є бюджетна рівновага, яка має забезпечити відповідність між видатками та наявністю фінансових ресурсів, виконання органами місцевого самоврядування відповідних повноважень, здійснення структурних перетворень економіки.

Ефективність бюджетної політики на місцевому рівні залежить від результативності виконання МБ, яку визначають шляхом оцінки ефективності їх видатків, що є основним інструментом впливу на соціально-економічні процеси. З огляду на зазначене, необхідними складовими у системі управління ВМБ мають стати контроль за використанням бюджетних коштів з метою оцінки рівня ефективності виконання місцевими органами влади видаткових повноважень.

Реалізація принципів бюджетного планування на практиці може забезпечуватись використанням таких його методів, як балансовий, нормативний, коефіцієнтів, прямого рахунку, економіко-математичного моделювання, екстраполяції, експертних оцінок, програмно-цільовий. Система моніторингу та оцінки результативності управління коштами місцевих бюджетів допомагає оцінити, наскільки місцеві органи влади здатні формувати необхідні ресурси для виконання власних та делегованих повноважень, ефективно здійснювати їх перерозподіл з метою надання населенню гарантованих державою суспільних послуг на достатньому рівні, забезпечення соціально-економічного розвитку відповідної території та прозорості виконання місцевих бюджетів [6].

Порівняння результатів виконання місцевими органами влади покладених на них повноважень доцільно здійснювати щороку, в кінці бюджетного періоду. Результати таких досліджень є важливим джерелом інформації для органів державної влади, зокрема Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної фінансової інспекції України, Рахункової палати України, Державної податкової служби України.

Сукупність бюджетних програм місцевого самоврядування в галузях освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, житлово-комунального господарства та інших повинні розроблятися з урахуванням єдиних методологічних підходів до формування місцевих бюджетів за ПЦМ.

Здійснення оцінки результативності бюджетних програм з метою забезпечення якісного та кількісного аналізу стану їх виконання потребує розробки і впровадження цілісної концепції, використання якої забезпечить прийняття відповідних рішень стосовно коригування програм, стратегії їх реалізації. Розроблено та запропоновано методологічні засади оцінки результативності бюджетних програм при складанні та виконанні місцевих бюджетів за ПЦМ, що ґрунтуються на системі відповідних інтегрованих показників.

Реалізація бюджетних програм місцевого самоврядування забезпечила такі результати у:

галузі охорони здоров'я – збільшення тривалості життя, скорочення термінів перебування хворого у лікарні, у тому числі за рахунок придбання сучасного обладнання;

галузі освіти – модернізацію навчально-матеріальної бази, покращання технічних умов перебування дітей у навчальних закладах;

житлово-комунальній сфері – реконструкцію та ремонт електричних мереж зовнішнього освітлення, поліпшення благоустрою та озеленення міста, утримання та поточний ремонт мереж водопостачання та водовідведення, поліпшення експлуатаційних якостей та технічного стану дорожнього господарства, економію електричної енергії завдяки впровадженню енергозберігаючих заходів та технологій.

У напрямі подальшого запровадження програмно-цільового методу формування та виконання місцевих бюджетів доцільним є затвердження методологічних засад оцінки результативності бюджетних програм місцевого самоврядування, удосконалення казначейського обслуговування місцевих бюджетів, системи звітності про виконання місцевих бюджетів.

Висновки. Підвищення рівня обґрунтованості бюджетного планування, забезпечення послідовності та передбачуваності у проведенні бюджетної політики на місцевому рівні є актуальними питаннями сьогодення. З метою реалізації зазначеного доцільно запровадити середньострокове планування видатків місцевих бюджетів, яке повинно ґрунтуватись на забезпеченні взаємозв'язку бюджетних показників зі стратегічними цілями бюджетної політики. Це сприятиме підвищенню ефективності розподілу та використання коштів місцевих бюджетів, досягненню стабільності у проведенні фінансово-економічної політики, посиленню контролю за дотриманням принципу результативності видатків місцевого самоврядування та доцільності продовження їх фінансування у наступних бюджетних періодах. Планування видатків місцевих бюджетів повинно здійснюватись з урахуванням результатів їх виконання у попередніх бюджетних періодах. Для проведення оцінки рівня ефективності виконання органами місцевої влади видаткових повноважень доцільно використовувати планові та фактичні бюджетні показники, фінансові коефіцієнти, показники результативності використання бюд-

жетних коштів, вартості одиниці послуги, продукту. Під час перспективного планування видатків місцевих бюджетів важливим є визначення обсягів прийнятих видаткових зобов'язань на середньостроковий період та їх врахування при формуванні видаткової частини місцевих бюджетів планового року. Таким чином забезпечується зв'язок річного та перспективного планування видатків місцевих бюджетів, що є необхідним для підвищення прозорості бюджетного процесу та відповідальності всіх його учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряченко А. Є. Впорядкування міжбюджетних фінансових потоків / А.Є. Буряченко // Вчені записки : зб. наук. праць. — К. : КНЕУ, 2010. — Вип. 12. — С. 160–165.
2. Зайчикова В. В. Місцеві фінанси України та європейських країн / В. В. Зайчикова. — К. : НДФІ, 2007. — 299 с.
3. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання : монографія І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
4. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
5. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. — К. : Наукова думка, 2006. — 432 с.
6. Місцеві фінанси / за ред. О. П. Кириленко. — К. : Знання, 2006. — 677 с.
7. Мярковський А. І. Перспективи вдосконалення фінансового регулювання в Україні: глобальні виклики / А. І. Мярковський // Фінанси України. — 2014. — № 5. — С. 7–19.
8. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон, В. Нордгауз ; пер. з англ. — М. : Вільямс, 2010. — 1360 с.
9. Теорія фінансів / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К. : Центр учбов. л-ри, 2010. — 576 с.
10. Циммерманн Х. Муниципальные финансы / Х. Циммерманн ; пер. с нем. — М. : Дело и Сервис, 2003. — 352 с.
11. Чугунов І. Я. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень / І. Я. Чугунов, В. Д. Макогон // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2014. — № 4. — С. 79–91.
12. Чугунов І. Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І. Я. Чугунов // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2014. — № 5. — С. 64–77.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2015.

Karamushka L. Medium-term planning of local budget expenditures.

Background. In recent years the financial policy of forming local budgets has not sufficiently ensured the economic development of administrative units. That's why issues of further development of the medium-term local spending are topical.

Review of scientific sources on the selected subject allowed us to determine that the effective mechanism of interregulation involves the use of formula calculations when planning expenditures of local budgets and intergovernmental transfers. The purpose of the

medium-term expenditures of local government is to ensure more efficient use of scarce budgetary resources through a realistic assessment of future government revenue and prioritizing funding expenditures by budget forecasting for several periods. This forms the aim of the research.

Materials and methods. The scientific article used a combination of methods and approaches, allowing to implement conceptual integrity of the study. The systematic and structural methods were used to understand the nature of local spending as a tool for social and economic development of the areas; synthesis methods, factor, comparison were applied in determining the main directions of improving the efficiency of local budgets in terms of economic transformations, the planning of local medium-term budgets.

Results. Ways to increase the efficiency of local spending as a tool for social and economic development and planning local budgets in the medium term were revealed. A prognosis of the share of local spending in GDP over the medium term was made. It was determined that the evaluation of the budget programs to ensure qualitative and quantitative analysis of their performance requires development and implementation of an integrated concept, the use of which will provide decision-making regarding the adjustment of budget programs and strategies for their implementation. Methodological principles of evaluation of budget programs in the preparation and execution of local budgets by program-based method, based on a system of appropriate integrated indicators were offered.

Conclusion. Improving the validity of budget planning, ensuring consistency and predictability in the conduct of fiscal policy at the local level in modern conditions are particularly important. In order to implement it it's appropriate to introduce medium-term local spending, which should be based on ensuring fiscal performance relationship with the strategic objectives of fiscal policy. The above will facilitate more effective allocation and use of local budgets, achieving stability in conducting financial and economic policies, increased control over compliance with the principle of expenditures effectiveness of local governments and whether to continue funding in subsequent fiscal years. Planning of local budgets must take into account the results of their performance in previous fiscal years. To assess the performance of local government's spending the following groups of indicators should be used: planned and actual budget figures, financial ratios, performance indicators of budget funds, unit value indices of services and products. During the strategic planning of local spending it is important to determine amounts of medium term expenditure commitments and their consideration in the formation of the local budget expenditures for the planned year. This ensures communication between annual and strategic planning of the local spending, which is necessary to improve budget transparency and accountability of all its members.

Keywords: budget system, local budgets, expenditures, interbudget regulation, program based budgeting method, medium-term budget planning.

REFERENCES

1. Burjachenko A. Je. Vporjadkuvannja mizhbjudzhjetnyh finansovyh potokiv / A. Je. Burjachenko // Vcheni zapysky : zb. nauk. prac'. — K. : KNEU, 2010. — Vyp. 12. — S. 160–165.
2. Zajchykova V. V. Miscevi finansy Ukrainy ta jevropejs'kyh krajin / V. V. Zajchykova. — K. : NDFI, 2007. — 299 s.
3. Zapatrina I. V. Bjudzhjetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostantnja : monografija I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
4. Lysjak L. V. Bjudzhjetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrainy : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNU AFU, 2009. — 600 s.

5. *Lunina I. O.* Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjudzhetnyh vidnosyn / I. O. Lunina. — K. : Naukova dumka, 2006. — 432 s.
6. *Miscevi finansy* / za red. O. P. Kyrylenko. — K. : Znannja, 2006. — 677 s.
7. *Mjarkovs'kyj A. I.* Perspektyvy vdoskonalennja finansovogo reguljuvannja v Ukrai'ni: global'ni vyklyky / A. I. Mjarkovs'kyj // Finansy Ukrai'ny. — 2014. — № 5. — S. 7–19.
8. *Samuel'son P.* Ekonomika / P. Samuel'son, V. Nordgauz ; per. z angl. — M. : Vyl'jams, 2010. — 1360 s.
9. *Teorija finansiv* / za red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija. — K. : Centr uchbov. l-ry, 2010. — 576 s.
10. *Cimmermann H.* Municipal'nye finansy / H. Cimmermann ; per. s nem. — M. : Delo i Servis, 2003. — 352 s.
11. *Chugunov I. Ja.* Bjudzhetno-podatкова polityka v umovah instytucijnyh perevtvoren' / I. Ja. Chugunov, V. D. Makogon // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2014. — № 4. — S. 79–91.
12. *Chugunov I. Ja.* Dovgostrokova bjudzhetna strategija u systemi ekonomichnoi' cyklichnosti / I. Ja. Chugunov // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2014. — № 5. — S. 64–77.

УДК 336.14:[338.46:796.035](477)

СТАХІВ Ірина, здобувач Львівського національного університету
імені Івана Франка

ФІНАНСУВАННЯ СПОРТИВНО- ОЗДОРОВЧИХ ПОСЛУГ

Розглянуто особливості фінансування спортивно-оздоровчих послуг як з боку держави, так і недержавного. Проаналізовано ефективність надання спортивно-оздоровчих послуг для населення. Наведено авторську розробку щодо конкретних видів фінансування спортивно-оздоровчих послуг в Україні.

Ключові слова: спортивно-оздоровчі послуги, фінансування, ринок, економіка спорту, сфера діяльності.

Стахив И. Финансирование спортивно-оздоровительных услуг. Рассмотрены особенности финансирования спортивно-оздоровительных услуг как со стороны государства, так и негосударственного. Проанализирована эффективность предоставления спортивно-оздоровительных услуг для населения. Приведена авторская разработка по конкретным видам финансирования спортивно-оздоровительных услуг в Украине.

Ключевые слова: спортивно-оздоровительные услуги, финансирование, рынок, экономика спорта, сфера деятельности.

© Стахів І., 2015

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2015. № 2 ===== 95

Постановка проблеми. Спортивно-оздоровчі заклади беруть участь в організації роботи з розвитку фізичної культури і спорту серед різних груп населення, створюють умови для охорони і зміцнення здоров'я населення, проведення спортивних змагань та навчально-тренувальних заходів, підвищують економічний розвиток території (регіону), де вони розташовані, забезпечують спортсменам і тренерам необхідні умови для тренувань, а також сприяють досягненню високих спортивних результатів.

Фахівці розглядають цю галузь як новий і досить перспективний сектор національної економіки. Зміни, що відбулися в економічному і політичному житті України останніми роками, суттєво вплинули на сферу спортивно-оздоровчих послуг. Цей вплив, що має неоднозначний, суперечливий характер, зачіпає всі елементи соціально-економічного механізму функціонування галузі: типи та види суб'єктів спортивно-оздоровчої діяльності, джерела їх фінансування, умови господарювання, особливості проведення державної політики у цій галузі тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і прикладних проблем економіки спорту в умовах ринку висвітлено у працях зарубіжних дослідників, а саме: В. Галкіна [1], М. Золотова [2], К. Хоманна [3] та ін. Питаннями державної політики у галузі фізичної культури почали займатися також і вітчизняні науковці, серед яких А. Площинська [4] та О. Кузьменко [5]. Проте практично немає наукових праць, в яких би розглядалися фінансові аспекти функціонування організацій спортивно-оздоровчої сфери в умовах формування в Україні основ соціально орієнтованої економіки ринку.

Тому **метою** цієї статті є аналіз фінансування спортивно-оздоровчих послуг в Україні та формулювання за його результатами пропозицій щодо основних шляхів покращання ефективності фінансування досліджуваної сфери.

Матеріали та методи. Матеріалами досліджень слугували дані щодо фінансування спортивно-оздоровчих послуг в Україні, а саме практика розвинених країн, оцінка рейтингу України серед країн світу за показником створення сприятливих умов для розвитку спортивно-оздоровчих послуг. У статті використано спеціальні та загальнонаукові методи економічних та соціальних досліджень, зокрема узагальнення, системного, порівняльного, структурного аналізу та порівняння, систематизації та ін.

Результати дослідження. У спортивно-оздоровчій сфері працюють комерційні і некомерційні організації. *Комерційні* успішно функціонують у сфері професійного спорту, надання платних спортивно-оздоровчих послуг, організації видовищних спортивних заходів (спортивні концерти, виставки, змагання). Здебільшого це професійні та аматорські комерційні спортивні клуби й оздоровчі центри, спортивно-оздоровчі організації, платні спортивні секції тощо. Однак, як показує практика,

послуги, надані цими організаціями, часто недоступні широким верствам населення через досить високу ціну. Крім того, значну частину спортивно-оздоровчих послуг можна віднести до соціально значущих благ, отже, вони не можуть забезпечуватися тільки комерційними структурами. Йдеться про масовий любительський спорт, фізичну культуру і спорт інвалідів, розвиток фізичної культури в дитячих дошкільних і освітніх установах, на виробництві, за місцем проживання. У нашій країні надання цих послуг традиційно забезпечувалося державою та громадськими організаціями (в основному, профспілками) [6, с. 159]. На сьогодні держава не спроможна фінансувати більшість соціально-необхідних, спортивно-оздоровчих послуг у повному обсязі через обмеженість бюджетних ресурсів. Громадські організації з великими труднощами адаптуються до ринкових умов.

Таким чином, виникає необхідність у створенні і розвитку нових форм організацій, які поєднували б сучасні методи ведення господарювання з розвитком соціально-необхідних напрямків спортивно-оздоровчої діяльності. Цими можливостями наділені *некомерційні* організації, які функціонують у різних формах: громадські об'єднання та асоціації, фонди, громадські клуби та установи спеціальної професійної освіти тощо.

Спортивно-оздоровчі заклади можуть бути членами міжнародних спортивних об'єднань, набувати права і нести обов'язки відповідно до статусу членів міжнародних спортивних об'єднань, якщо такі права й обов'язки не суперечать законодавству України. Спортивно-оздоровча організація може бути як комерційною, так і некомерційною, якщо тільки вона не займається освітньою діяльністю. Комерційні та (або) некомерційні організації можуть об'єднуватися в асоціації та спілки.

Державна підтримка фізичної культури і спорту здійснюється за широким спектром напрямів. Зокрема підтримка надається на законодавчому рівні, закріплюючи сприятливі умови для функціонування і розвитку фізичної культури і спорту, або в частині прямого фінансування фізкультури і спорту. Держава виділяє кошти з бюджетів усіх рівнів на: утримання управлінського апарату; науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки в досліджуваній галузі; спортивну освіту; утримання спортивних команд і деякі інші заходи; у вигляді непрямого фінансування. Наприклад, якщо держава у законодавчих та нормативних актах передбачає пільгове оподаткування та кредитування, часткове або повне звільнення від сплати митних зборів, то це фактично еквівалентно наданню фінансової допомоги, оскільки дозволяє працювати спортивно-оздоровчим організаціям на більш вигідних економічних умовах, прямо брати участь у будівництві стадіонів, басейнів, спортивних і туристичних комплексів, обслуговувати великі змагання. У створенні та зміцненні матеріальної бази фізичної культури і спорту також беруть участь місцеві органи влади та місцеве самоврядування. За ра-

хунок своїх бюджетів вони зводять нові спортмайданчики і гімнастичні зали, несуть витрати по ремонту та утриманню вже існуючих об'єктів спортивного, спортивно-оздоровчого призначення, фінансують місцеві змагання.

Держава здійснює фінансування не хаотично і безсистемно, а на основі спеціально розроблених перспективних планів [7]. Плани розвитку фізичної культури і спорту формуються на державному, обласному та регіональному рівнях, а також на рівні окремих районів і спортивно-оздоровчих організацій. Усі ці плани взаємопов'язані й узгоджуються один з одним, утворюючи цілісний єдиний план державного розвитку фізичної культури і спорту з обґрунтованим виділенням певних грошових сум на заплановані заходи [1, с. 102].

Планування забезпечує цілеспрямований і узгоджений громадський вплив на розвиток фізичної культури і спорту, в тому числі спортивно-оздоровчих послуг на основі єдиного плану з метою найбільш повного задоволення потреб суспільства і кожної окремої особистості у спортивно-оздоровчому вдосконаленні. Максимальне задоволення потреб споживачів є основним завданням економіки будь-якої держави.

Здійснюючи бюджетне фінансування спортивно-оздоровчої сфери, держава прагне до всебічного розвитку людини, закріплення здорового способу життя, формування умов для будь-якої діяльності з надання спортивно-оздоровчих послуг, організації професійно-прикладної підготовки, профілактики захворювань, викорінення шкідливих звичок і правопорушень [8, с. 302]. Розвиваючи національний спорт, у тому числі спорт вищих досягнень, держава тим самим консолідує націю, цілеспрямовано формує почуття патріотизму та гордості за свою країну.

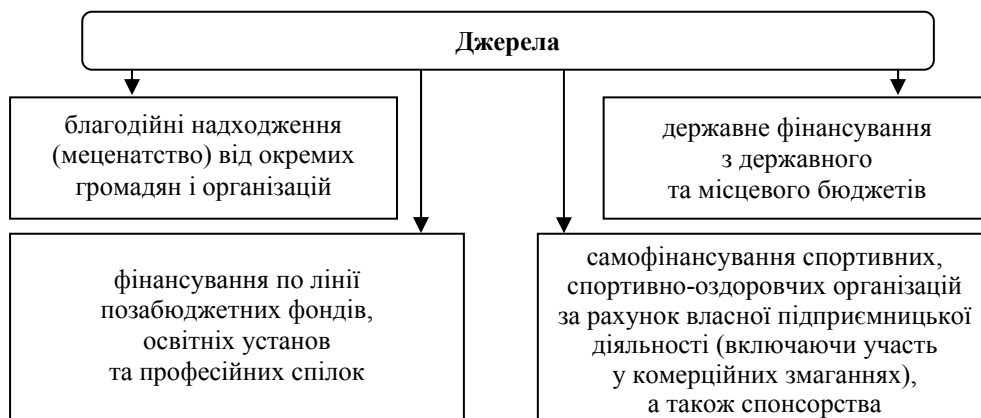
Фінансування спортивно-оздоровчих послуг забезпечує процес надання спортивно-оздоровчих послуг наявним грошовим капіталом для використання в комерційних та некомерційних цілях. Потреби професійної спортивно-оздоровчої діяльності в капіталі можуть бути коротко- і довгостроковими. Основні джерела коротко- і довгострокового капіталу можуть бути поділені на внутрішні та зовнішні. До основних організацій, що можуть бути джерелом фінансування бізнесу, належать комерційні банки, кредитні союзи, ощадно-позикові асоціації, факторингові компанії, облікові будинки, фінансові будинки (промислові банки) та інвестиційні банки. Отже, слід розрізняти такі види фінансування спортивно-оздоровчих послуг, як бюджетне та позабюджетне.

Бюджетне фінансування – це надання в безповоротному порядку коштів з державного бюджету підприємствам (організаціям) для повного або часткового покриття їх витрат [2, с. 214].

Бюджетне фінансування спортивно-оздоровчих послуг, що являє собою надання з бюджету у безповоротному порядку коштів на видатки, пов'язані із здійсненням державних замовлень, виконанням державних спортивно-оздоровчих програм, утриманням державних і комунальних установ та організацій спортивно-оздоровчого характеру, ґрунтується

на двох основних принципах: плановості виділення та цільовому характері використання коштів.

Усі зазначені групи джерел фінансування значно розрізняються за своєю економічною природою, а також за формами й способами отримання грошових коштів (рисунк). Більш того, навіть всередині однієї групи інструменти фінансування можуть досить істотно диференціюватися.

Фінансування спортивно-оздоровчих послуг в Україні
(розроблено автором)

Проте фінансування галузі не обмежується бюджетними коштами. В умовах формування ринкової економіки дедалі більшого значення набувають позабюджетні джерела фінансування фізичної культури і спорту, а саме спортивно-оздоровчі організації, адже більшість з них фінансується саме за рахунок позабюджетних коштів.

Позабюджетне фінансування фізичної культури і спорту здійснюється за рахунок різних джерел, а саме: доходів фізкультурно-неспортивних організацій від підприємницької діяльності, надходжень з різноманітних позабюджетних фондів, сприяння розвитку фізичної культури і спорту, від спонсорів, спортивних лотерей, а також інших доходів, які не заборонені законодавством [5, с. 227]. Особливе місце серед позабюджетних джерел фінансування фізичної культури та спорту посідають податкові та інші пільги.

Державне регулювання здійснюється через систему спортивних комітетів і підрозділів з фізичної культури і спорту [9]. Їх діяльність фінансується з державного бюджету і доходів організацій та підприємств, що належать їм. Щодо спортивно-оздоровчих організацій, керованих спілками та громадськими організаціями, то вони фінансуються як міністерством, так і профспілками і частково за рахунок залучення коштів населення.

Фінансування фізичної культури та спорту в умовах ринкових відносин передбачає різні джерела надходження фінансових ресурсів:

державними органами, профспілковими організаціями, позабюджетними фондами, освітніми структурами [10]. Крім того, кошти на спортивно-оздоровчу сферу надходять по лінії міжнародних спортивних, благодійних, наукових та інших організацій, а також від окремих меценатів та спонсорів. Багато спортивно-оздоровчих клубів та організацій здійснюють власну підприємницьку діяльність – видають газети, журнали, довідники, випускають сувеніри, значки та іншу спортивну символіку, продають права на теле- та радіотрансляції змагань та інтерв'ю, проводять трансфери (купівлю-продаж) спортсменів тощо.

Висновки. В Україні розвиток некомерційного сектора в спортивно-оздоровчій сфері гальмується через довготривалість цільової державної програми підтримки та розвитку спортивно-оздоровчої сфери, неефективність реалізації регіональних та територіальних програм, а також слабкий інтерес вітчизняних і зарубіжних інвесторів до вкладення коштів у цю сферу через недостатність податкових пільг та інших стимулюючих преференцій. Донині не отримали достатнього розвитку інститути спонсорства та меценатства. Крім цього, чинні інституційні механізми та організаційні форми суб'єктів спортивно-оздоровчої сфери бізнесу не забезпечують їх функціонування за сучасними вимогами, їх потенціал не може бути реалізований повною мірою в рамках лише комерційного сектора з урахуванням їх низької підприємницької привабливості.

Крім прямого фінансування з державного та місцевих бюджетів розвитку фізичної культури і спорту, доцільно надавати непряму фінансову допомогу через податкові механізми, зокрема через:

- надання пільг на кошти, які спрямовуються підприємствами на спортивно-оздоровчу та спортивно-масову роботу;
- надання пільг організаціям, а також фірмам і особам, які роблять пожертви до бюджетів спортивних організацій та об'єднань;
- соціальну рекламу в засобах масової інформації щодо спортивно-оздоровчих заходів на пільговій основі;
- дотації державою вартості участі в оздоровчих заходах, у тому числі для соціально незахищеного населення до 100 %;
- надання на кілька років податкових пільг суб'єктам господарювання, які організують спортивно-оздоровчі клуби, центри;
- звільнення від оподаткування державних і надання пільг недержавним спортивним організаціям на закупівлю обладнання, спорядження, включаючи й імпордне.

Діюча методика обчислення фінансових витрат у бюджетній сфері в цілому і в спортивно-оздоровчому комплексі регіональних утворень зокрема не стимулює скорочення витрат. Додатковими джерелами на фінансування потреб спортивно-оздоровчої сфери можуть бути кошти від надання платних послуг та послуг інфраструктурного комплексу, а також створення недержавних організацій системи спортивно-оздоровчих послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галкин В. В. Экономика спорта и спортивный бизнес : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Галкин. — М. : Кнорус, 2006. — 291 с.
2. Золотов М. И. Экономика массового спорта : учеб. пособие / М. И. Золотов, Н. А. Платонова. — М. : Физ. культура, 2005. — 300 с.
3. Хоманн К. Экономическая и предпринимательская этика / К. Хоманн, Ф. Бломе Дрез. — М. : Политическая и экономическая этика, 2001. — 289 с.
4. Площинська А. Розвиток державної політики в галузі фізичної культури та спорту в сучасній Україні / А. Площинська // Молода спортивна наука України. — 2008. — Вип. 12. — Т. 2. — С. 158–162.
5. Кузьменко О. О. Реалізація державної програми у сфері фізичної культури і спорту / О. О. Кузьменко // Наук. вісн. молодих вчених. — 2010. — Вип. 1 (1). — С. 225–229.
6. Кузин В. Ж. Экономика физической культуры : учеб. пособие / под общ. ред. В. Ж. Кузина. — М., 2004. — 496 с.
7. Социальные инициативы и бизнес. Участие социально ответственных предпринимателей в решении общественно значимых задач. — Режим доступа : <http://cloudwatcher.ru/analytics/1/view/23>.
8. Назарова М. Г. Курс социально-экономической статистики / М. Г. Назарова. — М. : Финстатинформ, 2002. — 662 с.
9. Виступ голови Державної служби молоді та спорту України Равіля Сафіулліна на III Спортивному конгресі України / М-во молоді та спорту України [сайт]. — Режим доступа : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/8732>.
10. Звіт про результати роботи Міністерства молоді та спорту України у 2013 році / М-во молоді та спорту України [сайт]. — Режим доступа : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/13138>.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2014.

Stakhiv I. Financing sports and recreation services.

Background. The proposed research article is devoted to the issue of modern economics that deals with funding sports and recreation services in Ukraine. The study is based on analyzing current system of funding sports and recreation services in Ukraine.

Review of scientific resources in this area indicates that among scientific works, there is little research which consider the financial aspects of the organization of sports and recreation areas in the context of the foundations of a socially oriented market economy in Ukraine. The study of theoretical and applied problems of economy of sport in a market economy has been conducted in the work of foreign researchers.

Therefore, the **aim** of this article is to analyze the funding of sport and recreation services in Ukraine, as well as the formation of the main ways to improve the efficiency of financing the studied sphere.

Material and methods. Material for the research was data on funding sports and recreation services in Ukraine as well as experience of developed countries, ranking Ukraine among the world countries on the index of creating facilities for sports and recreation services. Specialized and general scientific methods of economic and social research in particular such as generalization, system, comparison, structural analysis, comparison and systematisation have been used in this article.

Results. *Funding sport and recreation services is ensuring the delivery of sport and recreation services with available money capital for use in commercial and non-commercial purposes. In Ukraine, the development of the nonprofit sector in the sports and recreation is hampered by long-term target state program of support and development of sport and recreation spheres, ineffective implementation of regional and local programs, and weak interest of domestic and foreign investors to invest in the sphere due to the lack of tax incentives and other stimulus preferences. To date sponsorship and patronage institutions are not developed enough.*

Conclusion. *The current method of calculating the financial costs in the public sector in general, and sports and recreation complex of regional formations especially does not stimulate spending cuts. Additional sources for financing costs, which are necessary for the needs of sport and recreational sphere, may be additional financial resources through the provision of paid services and infrastructure sector, and the creation of non-governmental organizations of sport and recreation services.*

Keywords: sport and recreation services, financing, market, sports economics, sphere of activities.

REFERENCES

1. *Galkin V. V. Jekonomika sporta i sportivnyj biznes : ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij / V. V. Galkin. — M. : Knorus, 2006. — 291 s.*
2. *Zolotov M. I. Jekonomika massovogo sporta : ucheb. posobie / M. I. Zolotov, N. A. Platonova. — M. : Fiz. kul'tura, 2005. — 300 s.*
3. *Homann K. Jekonomicheskaja i predprinimatel'skaja jetika / K. Homann, F. Blome Drez. — M. : Politicheskaja i jekonomicheskaja jetika, 2001. — 289 s.*
4. *Ploshhyns'ka A. Rozvytok derzhavnoi' polityky v galuzi fizychnoi' kul'tury ta sportu v suchasnij Ukraini / A. Ploshhyns'ka // Moloda sportyvna nauka Ukrainy. — 2008. — Vyp. 12. — T. 2. — S. 158–162.*
5. *Kuz'menko O. O. Realizacija derzhavnoi' programy u sferi fizychnoi' kul'tury i sportu / O. O. Kuz'menko // Nauk. visn. molodyh vchenyh. — 2010. — Vyp. 1 (1). — S. 225–229.*
6. *Kuzin V. Zh. Jekonomika fizicheskoi kul'tury : ucheb. posobie / pod obshh. red. V. Zh. Kuzina. — M., 2004. — 496 s.*
7. *Social'nye iniciativy i biznes. Uchastie social'no otvetstvennyh predprinimatelej v reshenii obshhestvenno znachimyh zadach. — Rezhim dostupu : <http://cloudwatcher.ru/analytics/1/view/23>.*
8. *Nazarova M. G. Kurs social'no-jekonomicheskoi statistiki / M. G. Nazarova. — M. : Finstatinform, 2002. — 662 s.*
9. *Vystup golovy Derzhavnoi' sluzhby molodi ta sportu Ukrainy Raviļja Safiullina na III Sportyvnomu kongresi Ukrainy / M-vo molodi ta sportu Ukrainy [sajt]. — Rezhym dostupu : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/8732>.*
10. *Zvit pro rezultaty roboty Ministerstva molodi ta sportu Ukrainy u 2013 roci / M-vo molodi ta sportu Ukrainy [sajt]. — Rezhym dostupu : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/13138>.*

УДК 336.14(477)

БУГАЙ Тетяна, старший науковий співробітник відділу вивчення міжнародного досвіду у сфері оподаткування НДЦ ПО Національного університету ДПС України

СИСТЕМА ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Розглянуто існуючі підходи до розуміння сутності інституційної архітектури бюджетних відносин в Україні, запропоновано авторське визначення поняття "інституційна архітектура бюджетного процесу" та представлено інтерпретацію її основних законів. Розроблено модель інституційної архітектури бюджетного процесу, яка є основою для формування його системи інституційного забезпечення, охарактеризовано її структурні елементи.

Ключові слова: бюджетний процес, інституційна архітектура, система інституційного забезпечення.

Бугай Т. Система институционного обеспечения бюджетного процесса в Украине. Рассмотрены существующие подходы к пониманию сущности институциональной архитектуры бюджетных отношений в Украине, предложено авторское определение понятия "институциональная архитектура бюджетного процесса" и представлена интерпретация ее основных законов. Разработана модель институциональной архитектуры бюджетного процесса, которая является основой для формирования его системы институционного обеспечения, охарактеризованы ее структурные элементы.

Ключевые слова: бюджетный процесс, институциональная архитектура, система институционного обеспечения.

Постановка проблеми. В умовах обмеженості фінансових ресурсів раціональний розподіл та використання бюджетних коштів має першочергове значення для України. Від ефективної організації та реалізації бюджетного процесу залежить дієвість бюджетної політики, основними функціями якої є підтримка фінансово-економічної стабільності держави і належного рівня життя громадян. У цьому контексті надзвичайно важливими є питання теорії і методології інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття змісту суспільних фінансів на основі методології інституціоналізму знайшло відображення у працях таких зарубіжних вчених, як: Ш. Бланкарт, Д. Норт, У. Нордхауз, П. Самуельсон, Дж. Стігліц [1–4] та ін. Окремі аспекти інституціоналізації фінансово-економічних відносин у постсоціалістичних країнах висвітлено у публікаціях Т. Гайдай, А. Гриценка,

О. Іншакова, Д. Фролова, Л. Лисяк, Р. Нуреева, І. Чугунова, А. Чухна [5–11]. Зокрема, А. Гриценко і І. Чугунов досить глибоко досліджують інституційні засади розвитку грошово-кредитного та бюджетного регулювання і є основоположниками такої наукової течії у вітчизняній фінансовій науці, як інституційна архітектоніка.

Метою статті є вивчення існуючих підходів до трактування інституційної архітектоніки та формування на їх основі авторської позиції, яка відповідатиме вимогам сьогодення й буде використана на практиці, зокрема, при формуванні системи інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні.

Матеріали та методи. У роботі використано такі загальнонаукові методи, як діалектичний метод наукового пізнання, системний та інституційний підхід до вивчення бюджетного процесу, які дозволили забезпечити концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Професор І. Чугунов вперше зазначає, що з метою підвищення якісного рівня функціонування системи бюджетного регулювання доцільним є використання архітектоніки як особливої науки, що досліджує загальні принципи побудови цілісних систем, у тому числі інституційних [10, с. 3; 12].

Термін "архітектоніка" складається зі слів грецького походження: *archi* – головний і *tektos* – будувати, споруджувати, що в дослівному перекладі означає "головний устрій" або "основна будова". Найчастіше це поняття використовується в архітектурі для вираження головного принципу побудови основної системи зв'язків між окремими частинами композиції художнього цілого. В літературі "архітектоніка" відображає основний принцип побудови літературного твору як єдиного цілого, інтегральний взаємозв'язок основних його складових частин, композицію; в геології – загальну картину геологічної будови, особливостей залягання чи місце розташування гірських порід тієї, чи іншої місцевості [13, с. 118].

За підходами, розробленими професором А. Гриценком, інституційна архітектоніка є структурою інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, установи та інші соціальні утворення в їх співвідношеннях з суттю і загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи. У цьому визначенні відображені об'єктивні, внутрішньо властиві системі відносини, значення суб'єктів у перетворюючої діяльності та необхідність її побудови згідно з внутрішніми закономірностями системи [14, с. 32].

Використовуючи інституційний підхід до дослідження бюджетної системи та бюджетного регулювання, І. Чугунов зазначає, що інституційна архітектоніка бюджетної політики в системі державного регулювання включає систему правил, норм, законів, органів законодавчої й виконавчої влади, установ та їх оптимальне поєднання і співвідношення, за допомогою яких формуються та реалізуються стратегічні

й тактичні цілі, спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи бюджетного регулювання та соціально-економічного розвитку країни [12; 15; 16].

Досліджуючи проблематику інституційної архітектури бюджетної системи, науковець визначає її як найбільш оптимальні бюджетні співвідношення, зокрема, частка дохідної та видаткової частин бюджету, дефіциту (профіциту) бюджету, обсягу державного боргу у ВВП, структури доходів, видатків бюджету, державного боргу, джерел фінансування дефіциту бюджету, рівень бюджетної централізації, коефіцієнти міжбюджетного регулювання, так і основні положення бюджетного процесу, що містяться в ряді нормативно-законодавчих актів [10, с. 4].

Досліджуючи інституційні аспекти бюджетної політики, Л. Лисяк характеризує інституційну архітектуру бюджетної політики як динамічну систему, здатну постійно розвиватися та адаптуватися до особливостей певного етапу розвитку суспільства, його економічної, політичної, соціальної систем [17, с. 19].

Питання інституціоналізації бюджетних відносин в Україні не втрачає своєї актуальності. У зв'язку з цим існує необхідність у поглибленому дослідженні проблематики формування системи інституційного забезпечення бюджетного процесу в Україні, своєрідним "каркасом" якої може стати саме інституційна архітектура.

На основі систематизації і аналізу наукових праць вітчизняних фахівців та власних міркувань, можна дійти висновку, що інституційна архітектура бюджетного процесу складається із сукупності інститутів та інституцій, які відображають стійкі, адекватні існуючому суспільному ладу, зв'язки між його підсистемами (стадіями).

З огляду на науково-теоретичні аспекти архітектури як науки, викладені у працях А. Гриценка, І. Чугунова і С. Архієреєва [10; 14; 18], доцільно представити інтерпретацію основних законів інституційної архітектури бюджетного процесу, до яких, зокрема, можна віднести закони рівноваги, усереднювання та структуризації.

Змістовна сутність *закону рівноваги* полягає в тому, що усі елементи бюджетного процесу рухаються в напрямку спокою відносно інших елементів чи знаходяться в цьому стані. Реалізація цього закону чітко прослідковується в процесі формування бюджетної рівноваги, яка означає, що бюджетні видатки покриваються бюджетними доходами. У випадку перевищення видатків над доходами виникає бюджетний дефіцит, тобто у цьому випадку рівновага порушується. Стан бюджетної рівноваги не означає тільки рівновагу в арифметичному розумінні, і у випадку бюджетного надлишку (перевищення дохідної частини бюджету над видатковою) бюджет знаходиться у стані рівноваги. Таким чином, бюджетна рівновага порушується тільки тоді, коли видатки перевищують доходи, тобто має місце бюджетний дефіцит. Формування збалансованого державного бюджету залишається однією з ключових проблем функціонування бюджетного процесу в Україні.

Закон усереднювання є більш конкретною формою дії закону рівноваги та дає просторову і кількісну характеристику взаємодії однорідних елементів цілісної системи, які знаходяться в постійному русі. Якщо рівновага сама по собі не містить просторових характеристик і фіксує лише рівність значень, то усереднювання за своєю суттю є просторовим і кількісним поняттям. Інституційна архітектура бюджетного процесу так само вибудовується за середньозваженими параметрами розвитку, які визначаються необхідними (середніми) значеннями суспільного розвитку.

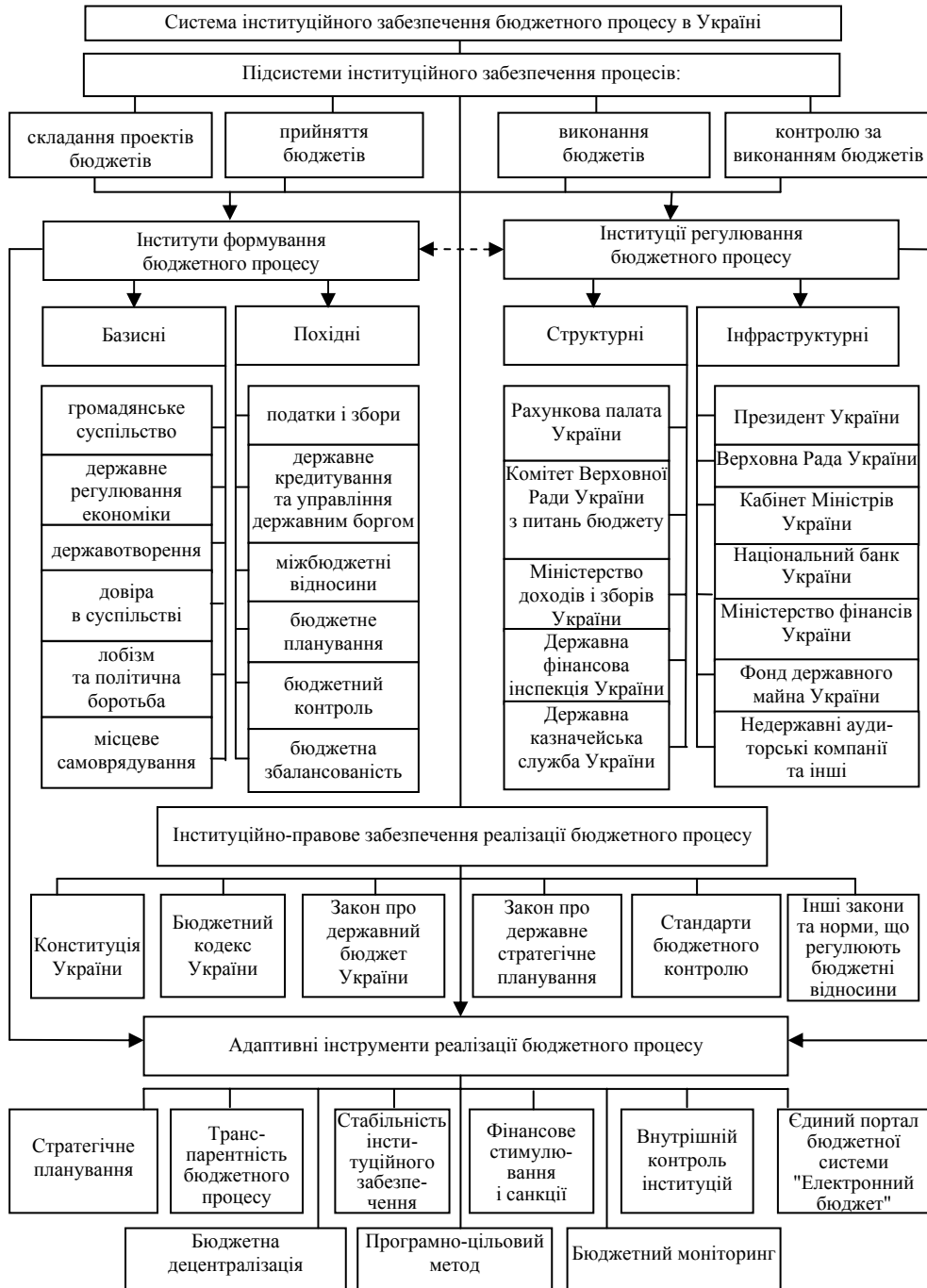
Прикладами індикаторів, які відображають результат усереднювання в оцінці реалізації бюджетного процесу в Україні, можуть бути: рівень ВВП на душу населення; середньорічний рівень інфляції в країні; середньозважений строк до погашення державного боргу; індекс виробництва промислової продукції тощо.

Закон структуризації – третій закон інституційної архітектури бюджетного процесу. В цілому він характеризує взаємозв'язок елементів, які мають внутрішні фактори розвитку і здатні об'єднуватися в певні цілісні утворення в межах більш широкої цілісності. Дія закону структуризації на практиці означає впорядкування бюджетних інституцій, їх взаємозв'язку з метою досягнення найкращих параметрів розвитку бюджетного процесу. Структуризація бюджетного процесу України відбувається в межах відповідного інституційно-організаційного та інституційно-правового забезпечення бюджетного процесу.

На основі викладеного доцільно представити модель інституційної архітектури бюджетного процесу в Україні (*рисунок*), визначення якої передбачає виявлення загального плану побудови інституційного забезпечення бюджетного процесу як системи, що розвивається, і опорними елементами якої виступають інститути та інституції.

Система інституційного забезпечення бюджетного процесу (ІЗБП) повинна складатися з сукупності взаємозалежних підсистем: інституційного забезпечення складання проекту бюджету, його прийняття та виконання, а також контролю за виконанням бюджету. Оскільки всі вони взаємозалежні, неправильне функціонування однієї підсистеми може вплинути на функціонування системи в цілому. Так, ланцюговою реакцією завищення прогнозу макроекономічних показників, що закладаються у державний бюджет при складанні, стане затримка із виплатою або невиплата платежів при виконанні бюджету.

Формування системи ІЗБП передбачає наявність таких структурних елементів, як суб'єкт, об'єкт та зв'язки між ними. Об'єктами в цій системі виступають інститути, а суб'єктами – інституції, які становлять організаційну основу реалізації бюджетного процесу. Об'єкти та суб'єкти структуровані ієрархічно і відповідно поділяються на базисні і похідні, структурні та інфраструктурні.

Модель інституційної архітектури бюджетного процесу в Україні
(складено автором)

Зв'язки між елементами описаної моделі характеризуються синергією, основними властивостями якої є складність, багатомірність, різноманітність, відкритість, нелінійність та ентропійність. Охарактер-

ризуємо окремі з них. Так, про відкритість системи інституційного забезпечення бюджетного процесу свідчить таке:

- взаємодія системи із зовнішнім середовищем (наприклад, з фінансовою системою при уточненні бюджетних показників відповідно до зміни макроекономічних показників);
- використання механізмів інформаційної та інтелектуальної комунікації між структурними та інфраструктурними інституціями;
- взаємодія та координація дій учасників бюджетного процесу;
- адаптивність, яка виявляється через здатність системи пристосовуватися до різних умов зовнішнього середовища.

Наслідком адаптивності системи ІЗБП є її нелінійність, яка характеризується зміною властивостей під дією потоків (інформаційних, фінансових), які проходять через систему.

Ентропійність системи ІЗБП має прояв в її невпорядкованості і виявляється через прагнення структурних та інфраструктурних інституцій до максимізації корисності і мінімізації втрат при реалізації бюджетного процесу.

Синергетичний ефект спостерігатиметься у системі, якщо всі її елементи орієнтовані на досягнення однієї загальної мети. Якщо ж вони будуть мати окремі цілі, не пов'язані із загальною, позитивний синергетичний ефект не виникне [19]. Такі зв'язки при спільних діях структурних та інфраструктурних інституцій забезпечують збільшення загального ефекту від реалізації бюджетного процесу до величини, більшої ніж сума ефектів цих же елементів, діючих незалежно.

Базисні інститути в системі ІЗБП відображають сформовані в державі суспільно-економічні, політичні відносини, норми, стандарти розвитку, регламенти, які неминуче призводять до системних змін у структурі бюджетних відносин в Україні. Інерція застарілих бюджетних інститутів та укорінення неринкових форм бюджетних відносин деформують більшість принципів функціонування ефективного бюджетного процесу. Крім цього, окремі базисні суспільні інститути, передусім, громадянського суспільства, державотворення, довіри в суспільстві отримали новий розвиток після набуття незалежності України, а тому й досі знаходяться в стадії становлення і розвитку. У зв'язку з цим досить часто результати бюджетного процесу не повною мірою відображають дотримання відповідних соціально-економічних стандартів, задекларованих у нашій державі.

Важливою проблемою, яка гальмує процес інституціоналізації бюджетних відносин у напрямку їх систематизації, слід вважати вплив інституту лобізму і політичної боротьби в Україні, які, безперечно, є базисними, але в умовах відсутності політичної стабільності не є сформованими. Так, лобізм у первісному розумінні цього слова в Україні лише зароджується. Він передбачає цивілізоване відстоювання інтересів громади, а не групи людей чи окремого впливового індивіда.

Відповідно до класичних канонів влада під тиском вагомих аргументів сама має схилитися до ухвалення рішень, які їй пропонують чесні ("білі") лобісти. Сучасні реалії вітчизняного суспільно-політичного середовища у сфері лобіювання інтересів усе частіше трактуються вітчизняним законодавством як "корупційні діяння".

На основі базисних вибудовуються похідні інститути бюджетного процесу: оподаткування, державного кредитування та управління державним боргом, міжбюджетних відносин, бюджетного планування, бюджетного контролю, бюджетної збалансованості тощо.

Важливим завданням у процесі розвитку похідних бюджетних інститутів є встановлення ступеня їх адекватності сучасним тенденціям. Слід розуміти, що в системі ІЗБП функціонують інститути, які можуть як підвищувати, так і знижувати рівень ефективності функціонування цієї системи. Тому тут важливим є досягнення інституційної рівноваги.

Характеризуючи модель інституційної архітектури бюджетного процесу в Україні, необхідно відзначити, що вона повинна вибудовуватись в динамічному середовищі взаємопов'язаних структурних та інфраструктурних інституцій – суб'єктів реалізації бюджетних відносин. Такий поділ є досить умовним, оскільки в Україні на законодавчому та організаційно-методичному рівні не існує чіткого розмежування бюджетних інституцій. Структурні інституції регулювання бюджетного процесу мають бути представлені тими учасниками, які в законодавчому порядку створюються і наділяються правами регулятивного впливу виключно в бюджетній сфері. Тобто без існування інституту бюджету в державі діяльність таких інституцій втрачає сенс. Інфраструктурні інституції бюджетного процесу в Україні мають виконувати окремі, законодавчо врегульовані функції на різних стадіях реалізації бюджетного процесу. До їх складу необхідно включити недержавні аудиторські компанії. Адже активне залучення таких інституцій до організації бюджетного процесу дасть змогу посилити незалежність бюджетного контролю, впровадити нові напрямки контрольно-аналітичної та методичної діяльності, забезпечити модернізацію, підвищити якість контрольних заходів, ефективність організації контрольної роботи та професійний розвиток кадрових ресурсів.

Формування системи інституційного забезпечення бюджетного процесу передбачає, що базисні і похідні інститути, а також структурні та інфраструктурні інституції діють у межах інституційно-правового поля, здійснюючи свій вплив через адаптивні інструменти.

Необхідною умовою формування системи ІЗБП є наявність цілісної, стабільної і зрозумілої інституційно-правової бази. У такому контексті важливо вдосконалити інституційно-правове забезпечення бюджетного процесу в частині щодо ув'язки бюджету зі стратегією соціально-економічного розвитку держави. Практична реалізація цього можлива через ухвалення Закону України "Про державне стратегічне

планування", в якому мають бути встановлені стратегічні цілі соціально-економічного розвитку країни, що знаходили б відображення у середньострокових цілях і пріоритетах, а в кінцевому підсумку відображались у перспективному фінансовому плані, який повинен трансформуватись в основний фінансовий план країни – державний бюджет. Цим нормативно-правовим актом повинно бути визначено єдині методологічні, методичні, правові, економічні та організаційні засади формування державного стратегічного планування, загальний порядок розроблення, схвалення, виконання, моніторингу, оцінки, контролю документів державного стратегічного планування, а також повноваження його учасників. Стратегічне планування має бути нерозривно пов'язано з бюджетним плануванням, адже саме бюджетний процес має забезпечувати ресурси для реалізації кінцевих результатів стратегічного плану держави. Окремі позитивні результати в цьому напрямку отримано з прийняттям розпорядження Кабінету Міністрів України "Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами" в 2013 р. [20]. У даному нормативно-правовому акті декларується положення щодо сприяння прийняттю закону про державне стратегічне планування, який передбачає, зокрема, введення трирічного планування діяльності центральних органів виконавчої влади.

Не менш важливим є вдосконалення правових основ здійснення бюджетного контролю в Україні, оскільки в інституційному плані він характеризується неузгодженістю. Основна проблема полягає у відсутності єдиної стандартизації його проведення. На сьогодні існує така ситуація: в органах фінансового контролю щорічно розробляються документи по процедурі контролю, але учасники бюджетного процесу, наділені контрольними повноваженнями, також мають право розробки внутрішніх документів з організаційного та методичного забезпечення контрольних заходів. По суті, це правила, стандарти проведення бюджетного контролю, поведінки контролерів, зроблені окремими органами, без взаємної узгодженості, що призводить до іноді зайвих у роботі підконтрольних суб'єктів безперервних контрольних заходів з боку контролюючих суб'єктів і унеможлиблює розробку єдиної оцінки роботи [21, с. 139]. Вирішення окресленої проблеми можливе через прийняття єдиних Стандартів державного бюджетного контролю, які повинні охоплювати всі процедури організації контролю бюджетного процесу. Це дозволить підвищити його якість і забезпечити захист інтересів підконтрольних суб'єктів.

Важливе місце в моделі інституційної архітектури бюджетного процесу посідають адаптивні інструменти реалізації бюджетного процесу, які є сукупністю заходів, що координують бюджетний процес. Зокрема, серед таких інструментів: стратегічне бюджетне планування, транспарентність бюджетного процесу, стабільність інституційного забезпечення, фінансове стимулювання і санкції, внутрішній контроль

інституцій, електронний портал бюджетної системи "Електронний бюджет", бюджетна децентралізація, бюджетний моніторинг та програмно-цільовий метод (ПЦМ).

Першим адаптивним інструментом визначено стратегічне бюджетне планування, яке повинно охоплювати 10–15-річний період. У прикладному аспекті бюджетна стратегія має бути затверджена на законодавчому рівні і являти собою нормативно-правовий акт. Розробка проекту Бюджетної стратегії в рамках бюджетного процесу має здійснюватися Міністерством фінансів України на основі проекту довгострокового прогнозу соціально-економічного розвитку України, розробленого Міністерством економічного розвитку і торгівлі. Схвалений урядом проект Бюджетної стратегії повинен подаватись на розгляд Верховній Раді України одночасно з проектом закону про державний бюджет на черговий фінансовий рік і плановий період. Бюджетна стратегія має включати інформацію щодо:

- цілей, завдань, принципів, а також основних напрямів бюджетної політики;
- макроекономічного прогнозу на довгостроковий період і його впливу на показники Державного бюджету України, в тому числі порівняння "оптимістичного" та "песимістичного" варіантів (сценаріїв) довгострокового прогнозу та обґрунтування вибору одного з них як базового;
- аналізу основних ризиків (соціальних, демографічних, економічних) в умовах реалізації різних варіантів ("оптимістичного" та "песимістичного") довгострокового прогнозу;
- аналізу доходів, видатків, дефіциту (профіциту), обсягу державного боргу джерел фінансування дефіциту бюджету, а також інших показників Державного бюджету України;
- прогнозу доходів і видатків Державного бюджету України, обсягів і тенденцій зміни міжбюджетних трансфертів;
- аналізу основних показників місцевих бюджетів (доходів, видатків, дефіциту (профіциту), обсягу місцевого боргу, джерел фінансування дефіциту та ін.), а також принципи прогнозування зазначених показників на довгострокову перспективу;
- аналізу основних показників бюджетів державних позабюджетних фондів (Пенсійний фонд України), а також принципи прогнозування зазначених показників на довгострокову перспективу.

Впровадження стратегічного бюджетного планування потребує відповідного інформаційного забезпечення, основою якого повинна стати єдина інтегрована інформаційна система управління державними фінансами "Електронний бюджет". Створення такої інформаційної системи дозволить, по-перше, вирішити питання інформаційної взаємодії бюджетних інституцій, по-друге, здійснювати ефективне управління

бюджетними коштами в масштабах всієї країни, по-третє, забезпечити прозорість бюджетного процесу.

Наступним адаптивним інструментом системи інституційного забезпечення бюджетного процесу є транспарентність. У сучасних умовах вимоги до забезпечення транспарентності бюджетного процесу повинні відповідати положенням Кодексу належної практики щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері Міжнародного валютного фонду [22]. Наразі в Україні при реалізації бюджетного процесу інструмент транспарентності використовується не повною мірою. Зокрема бюджетна інформація не відповідає таким критеріям, як достовірність і зрозумілість. Так, інформація про надходження до бюджетної системи України доходів, що адмініструються Міністерством доходів і зборів, надається як оглядова статистичної інформації, без формування детального звіту та без надання документів, що підтверджують дані цифрові показники.

Інформація про фінансову діяльність держави і зокрема про основні показники Державного та місцевих бюджетів має надаватися у такому вигляді, щоб не лише фахівці бюджетної сфери, а й кожен громадянин зміг у ній розібратися і зробити власні висновки. Орієнтація бюджетної звітності на широке коло громадян передбачає доповнення цифрових показників аналізом процесів формування та виконання бюджетів. В Україні така система частково розроблена тільки на рівні наукових закладів і представлена Інститутом бюджету та соціально-економічних досліджень. Але тут виникає проблема достовірності бюджетних звітів, розроблених цією громадською неприбутковою організацією (статистична інформація Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень відрізняється від інформації, представленої в офіційній бюджетній звітності). Тому доцільно здійснити такий комплекс заходів:

- розробити стандарти "прозорості" бюджетного процесу, що враховують вітчизняну специфіку;
- забезпечити щорічне проведення оцінки прозорості бюджетного процесу;
- розширити можливості громадської участі у бюджетному процесі;
- створити інформаційно-аналітичну базу транспарентності бюджетного процесу (наприклад, розробити портал "Відкритий бюджет" у рамках єдиної інтегрованої інформаційної системи управління державними фінансами "Електронний бюджет").

Необхідною умовою формування системи ІЗБП є інституційна стабільність, яка передбачає можливість реалізації бюджетного плану і програм навіть в умовах негативних змін бюджетного законодавства, оподаткування тощо.

До адаптивних інструментів також слід віднести подальший розвиток ПЦМ у бюджетному процесі. Вбачається доцільним розроблення методичних рекомендацій щодо оцінки ефективності та результативності бюджетних програм. Адже відсутність єдиної методики оцінки ефективності програм робить процес оцінювання формальним, що призводить до застосування таких значень, яких можна досягти шляхом імітації їх у звітах – як, наприклад, кількість відвідувань бібліотек або кількість виданих штрафних санкцій тощо. Також у паспортах бюджетних програм, крім відображення мети, завдань, напрямів діяльності, відповідальних виконавців та результативних показників, необхідно чітко зазначати вигоди, що отримає суспільство після досягнення задекларованих у програмі цілей. Розвиток ПЦМ можливий за умови підвищення вимог до кваліфікації працівників, які беруть участь у складанні бюджету. Для виконання завдань підготовки та перепідготовки співробітників, що працюють безпосередньо у цій сфері, доцільно використати досвід зарубіжних країн (наприклад, Франції), де працівники міністерств і відомств проходять відповідні курси навчання. Також необхідною умовою підвищення кваліфікації є проведення майстер-класів, круглих столів та інших комунікативних заходів за участю зарубіжних експертів.

Програмно-цільове бюджетування передбачає використання таких інструментів, як фінансове стимулювання і санкції. Поєднання інструментів юридичної відповідальності (цивільної, дисциплінарної, адміністративної або кримінальної) й механізмів заохочення стимулюватиме активність учасників бюджетного процесу. Прикладом заохочень розпорядників бюджетних коштів може стати перерозподіл частини зекономлених фінансових ресурсів тому одержувачу бюджетних коштів, який доклав зусиль до поліпшення їх використання. Створення системи стимулів учасників бюджетного процесу дозволить забезпечити підвищення ефективності бюджетних видатків. Щодо санкцій, то такий інструментарій в Україні розроблений і регламентується положеннями Бюджетного кодексу України. Важливим є зміщення акцентів з грошової компоненти на можливість "заборони на професію", що передбачає внесення змін і доповнень до законодавства, яке врегульовує питання проходження державної служби.

Наступним адаптивним інструментом реалізації бюджетного процесу є внутрішній контроль інституцій. Система внутрішнього контролю повинна складатися із спеціально створених у кожній інституції підрозділів внутрішнього контролю, функціями яких мають бути: аудит відповідності діяльності державного органу законодавству, внутрішнім правилам і планам цієї інституції; оцінка економічності, ефективності та результативності використання ресурсів; оцінка відповідності результатів поставленим цілям і завданням, а також превентивна функція. Діяльність таких підрозділів в обов'язковому порядку повинна підлягати контролю з боку вищого органу фінансового контролю.

У рамках моделі інституційної архітекτονіки бюджетного процесу важливе місце належить такому адаптивному інструменту, як бюджетна децентралізація, що передбачає плюралізм, відповідальність за власні дії, відхід від бюрократизації структурних та інфраструктурних інституцій, підвищення участі суспільства в прийнятті рішень щодо формування та використання бюджетних коштів тощо. Однак у цьому контексті потрібно згадати і про можливі ризики, адже децентралізація бюджетного процесу (зокрема, через вилучення в обласних державних адміністрацій повноважень щодо розробки бюджетів областей, а також впровадження системи "бюджетного федералізму") у вітчизняних умовах може призвести до розбалансування всієї системи бюджетоутворення в Україні, оскільки залишається висока ймовірність закладання в місцеві бюджети заздалегідь нереальних витрат [23].

Останнім адаптивним інструментом у моделі інституційної архітекτονіки бюджетного процесу є бюджетний моніторинг, який в умовах використання ПЦМ становить найбільш дієву форму контролю. Мається на увазі не лише задекларований у ст. 20 Бюджетного кодексу України "моніторинг за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів" [24], а й систематичне спостереження та аналіз на кожній стадії бюджетного процесу, що дозволить не лише визначати проблеми, але й виявляти причини їх виникнення. До процесу спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу бюджетної інформації, крім контролюючих інституцій, мають бути залучені громадські організації, благодійні фонди та органи самоорганізації населення. Бюджетний моніторинг повинен охоплювати: якість бюджетного планування (збір та аналіз даних про складання бюджетних планів та фінансове забезпечення бюджетних зобов'язань інституцій), виконання бюджету (збір та аналіз даних про видатки та показники виконання бюджетних програм), досягнення стратегічних цілей (збір та аналіз даних про досягнення стратегічних цілей) і результативність бюджетного контролю (збір та аналіз даних про кількість та результативність контрольних заходів, здійснених бюджетними інституціями).

Для реалізації зазначеного доцільно створити електронну базу, яка б відображала результати такого моніторингу, і забезпечити доступ до неї громадськості (наприклад, розробити портал "Моніторинг бюджету" в рамках єдиної інтегрованої інформаційної системи управління державними фінансами "Електронний бюджет").

Висновки. Представлена модель інституційної архітекτονіки бюджетного процесу є основою для формування системи його інституційного забезпечення. Вона функціонує на засадах синергетичного розвитку і складається з базисних і похідних бюджетних інститутів, що визначають рух бюджетних ресурсів за певними напрямками та структурних і інфраструктурних інституцій, які забезпечують організаційно-управлінську координацію взаємодії суб'єктів бюджетних відносин

з відповідним інституційно-правовим забезпеченням та адаптивними інструментами реалізації.

Провідне значення в системі інституційного забезпечення бюджетного процесу має синергетичний зв'язок, який при спільних діях, визначених у моделі архітекtonіки бюджетних інститутів та інституцій, сприятиме підвищенню ефективності бюджетного процесу в Україні. У прикладному аспекті значення інституційної архітекtonіки полягає у встановленні динамічної рівноваги розвитку підсистем інституційного забезпечення бюджетного процесу та ефективного і результативного управління бюджетними коштами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бланкарт Ш.* Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки : підручник / Ш. Бланкарт ; за наук. ред. та перед. В. М. Федосова ; пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка. — К. : Либідь, 2000. — 653 с.
2. *Норт Д.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. — К. : Основи, 2000. — 198 с.
3. *Самуельсон П. А.* Экономика : учеб. пособие для студ., обуч. по экон. напр. и спец. / П. А. Самуельсон, В. Д. Нордхаус ; ред. пер. с англ. Л. С. Тарасевич, А. И. Леусский. — М. : Бином : КноРус, 1997. — 800 с.
4. *Стиглиц Дж.* Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Стиглиц. — М. : Мысль, 2003. — 172 с.
5. *Гайдай Т. В.* Парадигма інституціоналізму: методологічний аспект : монографія / Т. В. Гайдай. — К., 2008. — 296 с.
6. Інституційна архітекtonіка та динаміка економічних перетворень / за ред. А. А. Гриценко. — Х. : Форт, 2008. — 928 с.
7. *Иншаков О.* Эволюционная перспектива экономического институционализма / О. Иншаков, Д. Фролов // Вопросы экономики. — 2010. — № 9. — С. 13–14.
8. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
9. *Постсоветский институционализм – 2006: власть и бизнес* : монография / под ред. Р. М. Нуреева. — Ростов н/Д, 2006.
10. *Чугунов І. Я.* Інституційна архітекtonіка бюджетної системи / І. Я. Чугунов // Фінанси України. — 2008. — № 11. — С. 3–10.
11. *Чухно А.* Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. — 2008. — № 6. — С. 4–13.
12. *Чугунов І. Я.* Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / І. Я. Чугунов. — К. : НІОС, 2003. — 487 с.
13. *Чухно А. А.* Інституціонально-інформаційна економіка : підручник / А. А. Чухно, П. М. Леоненко, П. І. Юхименко ; за ред. А. А. Чухна. — К. : Знання, 2010. — 687 с.
14. *Гриценко А. А.* Институциональная архитекtonика: предмет, основные законы, методология / А. А. Гриценко : науч. труды Донец. нац. техн. ун-та. — Вып. 103-1. — Донецк, 2006. — С. 31–37. — (Серия: Экономическая).

15. Чугунов І. Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин / І. Я. Чугунов // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2011. — № 4. — С. 13–22.
16. Чугунов І. Я. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства / І. Я. Чугунов, Л. В. Лисяк // Фінанси України. — 2009. — № 11. — С. 3–11.
17. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / Л. В. Лисяк. — К., 2010. — 32 с.
18. Архиреев С. И. Трансакционная архитектура / С. И. Архиреев // Эконом. теория. — 2004. — № 1. — С. 69–83.
19. Логинов М. П. Теоретические аспекты синергетики в системе ипотечных услуг [Електронний ресурс] / М. П. Логинов. — Режим доступу : <http://vestnik.uapa.ru/issue/2009/02/09>.
20. Про Стратегію розвитку системи управління державними фінансами : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
21. Гетманець О. П. Напрямки удосконалення законодавства щодо бюджетного контролю / О. П. Гетманець // Юридична наука. — 2011. — № 2. — С. 134–141.
22. Кодекс надлежащей практики по обеспечению прозрачности в бюджетно-налоговой сфере [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/coder.pdf>.
23. Очікувані ризики у процесі децентралізації влади в Україні: аналітична записка / Нац. ін-т стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1021>.
24. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2014.

Buhay T. Institutional support system of budget process in Ukraine.

Background. In limited financial resources circumstances the rational allocation and using of budget funds has priority for Ukraine. The effective organization and implementation of the budget process influence on the efficacy of fiscal policy, the main function of which is to maintain financial and economic stability of the state and adequate standard of living. In this context, the crucial question is the theory and methodology of institutional support budget process in Ukraine.

The ***aim*** of the article is to examine existing approaches to the interpretation of institutional architectonics and forming on their basis author's position that meets the requirements of today and will be used in practice, particularly in the formation of the institutional provision of budget process in Ukraine.

Materials and methods. In this paper, the following general scientific methods as dialectical, method of scientific knowledge, systematic and institutional approach to the study of the budget process were used, which enabled to provide conceptual integrity of the study.

Results. In the article existing approaches to understanding the nature of institutional architectonics of budget relations in Ukraine were analyzed, author's definition of "institutional architectonics of the budget process" was indicated and an interpretation of its basic laws was presented. The article has developed the model of institutional architectonics of the budget process, which is the basis for the formation of its institutional support and characterized its structural elements: institutes, institutional and relations

between them, which are characterized by synergy. It was established, that the formation of the system of institutional supporting of the budget process provides that basic and derivatives institutes, structural and infrastructural institutions acting within institutional and law limitations and realize its influence thought adaption instruments. Important role in the model of institutional architectonics of the budget process takes the adaptive tools implementing the budget process, which are a set of activities that coordinate the budget process. In particular, these tools include: strategic budgeting, transparency of the budget process, stability of institutional support and financial incentives and sanctions, internal control institutions, electronic portal budget 'E-Budget', fiscal decentralization, budget monitoring and program method.

Conclusion. It was established that the model of institutional architectonics of budget process is the basis for the formation of its institutional support and functioning on the basis of the synergistic and consists of basic and derived budgetary institutions that determine the movement of budgetary resources for specific directions and structural and infrastructural institutions providing organizational and administrative coordination interaction of fiscal relations with the appropriate institutional and legal framework and implementation of adaptive tools. The leading role in the system of institutional support of budget process is given to synergistic communication, which in joint actions defined in the model architectonics of budgetary institutions and institutions can afford to increase the budget process in Ukraine. In the applied aspect of institutional values architectonics is to establish the dynamic equilibrium of subsystems of institutional support of budget process and the effective and efficient management of public funds.

Keywords: budget process, institutional architectonics, the system of institutional support.

REFERENCES

1. Blankart Sh. Derzhavni finansy v umovah demokratii': vstup do finansovoi' nauky : pidruchnyk / Sh. Blankart ; za nauk. red. ta pered. V. M. Fedosova ; per. z nim. S. I. Tereshhenko, O. O. Tereshhenka. — K. : Lybid', 2000. — 653 s.
2. Nort D. Instytucii', instytucijna zmina ta funkcionuvannja ekonomiky / D. Nort ; per. z angl. I. Dzjub. — K. : Osnovy, 2000. — 198 s.
3. Samujel'son P. A. Jekonomika : ucheb. posobie dlja stud., obuch. po jekon. napr. i spec. / P. A. Samujel'son, V. D. Nordhaus ; red. per. s angl. L. S. Tarasevich, A. I. Leusskij. — M. : Binom : KnoRus, 1997. — 800 c.
4. Stiglic Dzh. Globalizacija: trevozhnye tendencii / Dzh. Stiglic. — M. : Mysl', 2003. — 172 s.
5. Gajdaj T. V. Paradygma instytucionalizmu: metodologichnyj aspekt : monografija / T. V. Gajdaj. — K., 2008. — 296 s.
6. Instytucijna arhitektonika ta dinamika ekonomichnyh peretvoren' / za red. A. A. Grycenko. — H. : Fort, 2008. — 928 s.
7. Inshakov O. Jevoljucionnaja perspektiva jekonomicheskogo instytucionalizma / O. Inshakov, D. Frolov // Voprosy jekonomiki. — 2010. — № 9. — S. 13–14.
8. Lysjak L. V. Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNU AFU, 2009. — 600 s.
9. Postsovetskij instytucionalizm – 2006: vlast' i biznes : monografija / pod red. R. M. Nureeva. — Rostov n/D, 2006.
10. Chugunov I. Ja. Instytucijna arhitektonika bjudzhetnoi' systemy / I. Ja. Chugunov // Finansy Ukrai'ny. — 2008. — № 11. — S. 3–10.

11. *Chuhno A.* Instytucjonalizm: teorija, metodologija, znachennja / A. Chuhno // *Ekonomika Ukrai'ny.* — 2008. — № 6. — S. 4–13.
12. *Chugunov I. Ja.* Bjudzhetnyj mehanizm reguljuvannja ekonomichnogo rozvytku / I. Ja. Chugunov. — K. : NIOS, 2003. — 487 s.
13. *Chuhno A. A.* Instytucjonal'no-informacijna ekonomika : pidručnyk / A. A. Chuhno, P. M. Leonenko, P. I. Juhymenko ; za red. A. A. Chuhna. — K. : Znannja, 2010. — 687 s.
14. *Gricenko A. A.* Institucional'naja arhitektonika: predmet, osnovnye zakony, metodologija / A. A. Gricenko : nauch. trudy Donec. nac. tehn. un-ta. — Vyp. 103-1. — Doneck, 2006. — S. 31–37. — (Serija: Jekonomicheskaja).
15. *Chugunov I. Ja.* Teoretychni zasady rozvytku bjudzhetnyh vidnosyn / I. Ja. Chugunov // *Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu.* — 2011. — № 4. — S. 13–22.
16. *Chugunov I. Ja.* Bjudzhetna systema v instyucijnomu seredovyshhi suspil'stva / I. Ja. Chugunov, L. V. Lysjak // *Finansy Ukrai'ny.* — 2009. — № 11. — S. 3–11.
17. *Lysjak L. V.* Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja ekonomiky : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja doktora ekon. nauk : spec. 08.00.08 "Groshi, finansy i kredyt" / L. V. Lysjak. — K., 2010. — 32 s.
18. *Arhiereev S. I.* Transakcionnaja arhitektonika / S. I. Arhiereev // *Jekonom. teorija.* — 2004. — № 1. — S. 69–83.
19. *Loginov M. P.* Teoreticheskie aspekty sinergetiki v sisteme ipotechnyh uslug [Elektronnij resurs] / M. P. Loginov. — Rezhim dostupu : <http://vestnik.uapa.ru/issue/2009/02/09>.
20. Pro Strategiju rozvytku systemy upravlinnja derzhavnymy finansamy : Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 01.08.2013 № 774-r [Elektronnij resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
21. *Getmanec' O. P.* Naprjamky udoskonalennja zakonodavstva shhodo bjudzhetnogo kontrolju / O. P. Getmanec' // *Jurydychna nauka.* — 2011. — № 2. — S. 134–141.
22. Kodeks nadležhashhej praktiki po obespečeniju prozrachnosti v bjudzhetnalogovoj sfere [Elektronnij resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/coder.pdf>.
23. *Ochikuvani ryzyky u procesi decentralizacii' vlady v Ukrai'ni: analitychna zapyska / Nac. in-t strategichnyh doslidzhen' [Elektronnij resurs].* — Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/articles/1021>.
24. Bjudzhetnyj kodeks Ukrai'ny : Kodeks Ukrai'ny vid 08.07.2010 № 2456-VI [Elektronnij resurs] // Rezhym dostupu : <http://rada.gov.ua>.

УДК 368. 032. 2(4) : 368 (477)

ТИМОШЕНКО Ігор, молодший науковий співробітник Полтавського регіонального центру досліджень і сприяння розвитку кооперації ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

НЕКОМЕРЦІЙНІ ФОРМИ СТРАХУВАННЯ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Досліджено специфіку таких некомерційних форм організації страхового захисту в західноєвропейських країнах, як товариства взаємного страхування і страхові кооперативи. Розглянуто методи страхового регулювання цих організацій в рамках Євросоюзу. Визначено їх місце на страхових ринках розвинених країн та спектр надаваних послуг. На основі зарубіжного досвіду обґрунтовано доцільність та перспективність впровадження некомерційних страхових організацій на українському страховому ринку.

Ключові слова: європейський ринок страхових послуг, товариства взаємного страхування, страхові кооперативи, некомерційне страхування, Директиви Єврокомісії зі страхування, спектр страхових послуг.

Тимошенко И. Некоммерческие формы страхования: европейский опыт. Исследована специфика таких некомерческих форм организации страховой защиты в западноевропейских странах, как общества взаимного страхования и страховые кооперативы. Рассмотрены методы страхового регулирования этих организаций в рамках Евросоюза. Определены их место на страховых рынках развитых стран и спектр предоставляемых услуг. На основе зарубежного опыта обоснована целесообразность и перспективность внедрения некоммерческих страховых организаций на украинском страховом рынке.

Ключевые слова: европейский рынок страховых услуг, общества взаимного страхования, страховые кооперативы, некоммерческое страхование, Директивы Еврокомиссии по страхованию, спектр страховых услуг.

Постановка проблеми. Інтеграція України у систему міжнародних господарських зв'язків та відкритість вітчизняної економіки потребують створення ефективного страхового захисту всіх суб'єктів ринкових відносин і населення. Сучасними критеріями ефективності страхування є не лише економічні показники, але й ті, що характеризують рівень задоволення потреб суспільства у страховому захисті. Практика зарубіжних країн свідчить, що якість страхових послуг багато в чому залежить від ефективного функціонування двох основних організаційних форм страхової системи – комерційної та взаємної (некомерційної).

Основою вітчизняної страхової системи є переважно комерційні акціонерні товариства, які хоча й становлять вагомий частку ринку страхових послуг, проте не повною мірою виконують притаманні їм функції та взяті на себе зобов'язання. Неможливість розмістити багато

ризиків у комерційному страхуванні за прийнятною ціною, дорожнеча страхових послуг створюють значні проблеми для вітчизняних підприємств, потенційних і діючих учасників страхових відносин. У результаті серед господарюючих суб'єктів і населення зростає рівень недовіри до страхових компаній. Це означає, що сьогочасний український ринок страхових послуг не може повною мірою задовольнити потреби суспільства у страховому захисті силами лише комерційних страховиків.

Зважаючи на наявні негативні тенденції, зростає необхідність вивчення досвіду організації страхування у розвинених європейських країнах, де, крім комерційних компаній, успішно функціонують товариства взаємного страхування і страхові кооперативи. За своєю ефективністю вони не поступаються акціонерним компаніям, а в окремих сегментах страхування посідають провідне місце, оскільки орієнтуються переважно на ті сфери, в яких не зацікавлені комерційні страховики. Виявлення потенційних можливостей цих страхових організацій, що діють на некомерційних засадах, та визначення перспектив застосування їх на вітчизняному ринку страхових послуг обумовлюють актуальність зазначеної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Некомерційне страхування та його організаційно-правові форми – проблема хоча й не нова для вітчизняної економічної науки, проте є однією з маловивчених. Функціонування з другої половини ХІХ ст. на українському страховому ринку міських і земських товариств взаємного страхування та страхових кооперативів супроводжувалось значною кількістю теоретичних публікацій. Але монополізація радянською державою страхової справи призвела до скасування всіх форм некомерційного страхування та вилучення відповідної проблематики з наукових досліджень. Тому серед доробок вітчизняних науковців майже відсутні праці, які б у комплексі розкривали теорію і практику взаємного страхування, міжнародний досвід функціонування некомерційних страхових організацій, їх роль і значення у сучасному світі.

Проблематиці взаємного страхування як економічного явища, дослідженню його загальних принципів, специфічних рис і місця на ринку страхових послуг присвячено переважно праці зарубіжних авторів: К. Барча, Т. Беслі, Б. Закканті, В. Дадькова, Є. Івашкіна, І. Логвінової, С. Скакуна [1–7] та ін.

Окремі аспекти зазначеної проблеми висвітлено в публікаціях вітчизняних науковців П. Стрельбіцького та С. Навроцького [8; 9]. Історико-правовий аспект діяльності зазначених організацій розглядали А. Адамов, В. Мачуський і К. Твердомед. Цій темі присвячено працю А. Пантелеймоненка "Західноєвропейські товариства взаємного страхування та страхові кооперативи: сутність організації, зміст діяльності і значення" [10].

Недостатньо вивчено питання щодо функціональної ролі некомерційних страхових організацій у системі ринкових взаємодій, державного регулювання діяльності товариств взаємного страхування;

співвідношення сектора взаємного страхування з комерційним на міжнародних ринках страхових послуг.

Метою роботи є виявлення на основі наявних джерел особливостей товариств взаємного страхування й страхових кооперативів, що сприяють їх конкурентоспроможності, висвітлення регуляторної політики ЄС стосовно зазначених організацій, визначення сегмента взаємного страхування на європейському ринку страхових послуг та обґрунтування перспектив впровадження цих організаційно-правових форм в українську практику.

Матеріали та методи. Методологічною базою цього дослідження є методи наукового пізнання та економічного аналізу.

Результати дослідження. У країнах з розвинутою ринковою економікою функціонують два типи страхових організацій: акціонерні страхові компанії, що створюють статутний капітал на основі акцій і вважають стратегічним напрямом своєї діяльності одержання прибутку для інвесторів, та взаємні страхові товариства, централізований фонд яких формується за рахунок внесків членів і призначений для компенсації їх збитків на некомерційній основі. Основна відмінність між зазначеними типами полягає у праві власності страхувальників на страхову організацію [11, с. 57].

Аналіз діяльності страхових організацій, що функціонують на принципах взаємності, доцільно розпочати з короткої характеристики взаємного страхування.

Більшість вітчизняних дослідників визначає його як довготермінову домовленість групи осіб (юридичних і фізичних) про відшкодування один одному у певних частках збитків у разі настання страхових випадків [12, с. 92]. Існує й визначення взаємного страхування як форми страхового захисту, що ґрунтується на принципі колективної взаємодопомоги у формуванні та використанні страхового фонду за відсутності товарно-грошових відносин між його учасниками [13, с. 29].

У консультативному документі Європейської комісії "Взаємні товариства в розширеній Європі" (*"Mutual Societies in an enlarged Europe"*) зазначено, що взаємне страхування визначається принципами, які використовують у своїй діяльності взаємні страхові компанії (відсутність акцій, безкоштовне членство, солідарність, незалежність, обмежений розподіл прибутку) [14].

Страховий фонд організацій цього типу створюється шляхом пайової участі членів, тому страхувальники виступають одночасно й страховиками. Кожний з учасників має право впливати на прийняття рішень, пов'язаних із формуванням і витратою коштів фонду, але не може розпоряджатися ними одноосібно. Сплата страхового платежу здійснюється за рахунок чистого прибутку, що залишається у розпорядженні членів товариства [15, с.40].

Економічний зміст та особливості механізму взаємного страхування виявляються у рівному праві власності членів на утворений страховий резерв, некомерційному характері страхових операцій,

професійній однорідності складу учасників взаємного страхування. Управління взаємними страховими організаціями відбувається на демократичних засадах під контролем їх учасників, а метою діяльності є фінансова підтримка останніх на основі солідарної відповідальності. Виходячи з того, що члени страхового співтовариства основною метою ставлять не одержання прибутку на вкладені гроші, а захист своїх майнових інтересів з мінімальними витратами у випадку настання страхової події, ця форма страхування вважається некомерційною.

На принципах взаємності у Західній Європі функціонують різні страхові організації, зокрема, у Великобританії протягом декількох сторіч особистим страхуванням займаються так звані "дружні товариства" (*Friendly Societies*), у Франції – поширені "сільськогосподарські каси взаємного страхування" (*Services ruraux d'Assurance Mutuelle – SRAM*), у сфері додаткового медичного страхування діють "організації страхової взаємодопомоги – ОСВ 1945" (*l'organisation de la reconnaissance mutuelle*) тощо [11, с. 140]. Але класичною організаційно-правовою формою взаємного страхування є товариство взаємного страхування (ТВС), що являє собою господарюючий суб'єкт регіонального, національного та міжнародного страхового ринку, створений фізичними або юридичними особами для страхового захисту своїх майнових інтересів [16]. На унікальність цієї форми страхування вказував ще представник німецької економічної школи професор А. Манес, який відзначав: "акціонерні товариства застосовуються практично у всіх галузях економіки, взаємні – майже винятково в страховій справі" [17, с. 132].

У зарубіжних публікаціях товариство взаємного страхування (англ. – *Mutual Insurance Company*; нім. – *Gesellschaft zur gegenseitigen Versicherung*) розглядається як: страхова організація некомерційного типу, що не має на меті отримання прибутку; взаємне товариство, яке іноді називають кооперативом, що перебуває у власності своїх клієнтів, і створене для надання страхових послуг за мінімально можливою ціною на користь своїх користувачів-членів [18]. У наведеному англійському варіанті відсутнє слово "товариство", тому ця назва є умовною. В англійських публікаціях ТВС здебільшого називають "взаємними страховими компаніями".

Паралельно з ТВС на західноєвропейському ринку страхових послуг функціонують страхові кооперативи (англ. – *insurance cooperatives*). Вони також діють на принципах взаємодопомоги, солідарності, неприбутковості, демократичності управління, що свідчить про єдність їх економічної природи з ТВС. Ідентичність зазначених організацій підтверджує й створення ними спільної Асоціації взаємних страхових компаній і страхових кооперативів у Європі (*Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe – AMICE*), яка виникла у 2008 р. на основі злиття Міжнародної асоціації взаємних страхових компаній (*AISAM*) та Асоціації європейських кооперативів і взаємних страхових компаній (*АСМЕ*). Згідно з аналітичними матеріалами,

опублікованими Асоціацією, вона об'єднує 120 організацій-членів з 17 західноєвропейських країн, першість у яких належить Австрії, Нідерландам та Фінляндії [19].

У міжнародній практиці ТВС та страхові кооперативи представлені єдиним показником і в статистичних документах. Однак реальну кількість страхових кооперативів, на думку А. Пантелеймоненко, встановити надто складно, враховуючи, що опубліковані дані стосуються обох типів зазначених організацій [10, с. 512].

Незважаючи на схожість мети та принципів діяльності, товариства взаємного страхування й страхові кооперативи не слід ототожнювати, оскільки вони регулюються різним законодавством (страховим і кооперативним) і мають певні відмінності у механізмі функціонування.

На ринках страхових послуг розвинених країн ТВС і страхові кооперативи утворюють сектор взаємного страхування. За даними *AMICE*, взаємне страхування в країнах-членах ЄС у 2012 р. становило 26 % загального страхового ринку [20]. Його частку на національних страхових ринках відображено у таблиці.

Таблиця

Частка взаємних страхових організацій на ринках страхових послуг європейських країн, %*

Країна	2010	2011	2012
Німеччина	31	32	31
Нідерланди	28	28	27
Франція	26	26	26
Фінляндія	26	26	23
Румунія	19	20	22
Норвегія	29	17	18
Швеція	18	18	17
Угорщина	18	18	17
Іспанія	13	13	14
Словенія	13	14	13
Бельгія	13	11	11
Австрія	8	6	8
Великобританія	5	6	7
Данія	6	6	6
Люксембург	3	4	4
Греція	3	4	4
Італія	4	3	3
Словаччина	2	2	2
Польща	1	2	2
Болгарія	6	2	2
Ірландія	1	2	1
Португалія	1	1	1

*Складено автором на основі [20].

Як свідчать наведені дані, найвища частка взаємного страхування спостерігається у найбільш розвинених західних і північноєвропейських країнах. Їх діяльність регулюється відповідними законодавчими нормами. Наприклад, у Німеччині такі норми та положення подані у законодавстві про страховий нагляд, у Франції закріплені в спеціальному Кодексі взаємного страхування.

З 1994 р. страхові ринки Євросоюзу активно розбудовуються в напрямку формування єдиного європейського ринку страхових послуг (ЕЕРСП). Функціонування на ньому страхових компаній, у тому числі й товариств взаємного страхування, регламентується Директивами Європейської комісії, яка є єдиним органом законодавчої ініціативи в ЄС. Стосовно вимог до ТВС, то в Директивах чітко простежується принцип диференціації, в основу якого покладено масштаб їх діяльності. Так, для товариств взаємного страхування: не вимагається отримання ліцензії, якщо їх діяльність має локальний характер і щорічний обсяг зібраних страхових премій не перевищує 5 млн євро; статут передбачає можливість збільшення страхових премій чи зменшення страхових виплат на користь його учасників у випадку загрози неплатоспроможності; половина усіх премій надходить від укладених договорів страхування з членами ТВС [11, с. 59–60].

Вступ до ЄС нових країн поставив питання щодо включення їх у єдиний страховий ринок у рамках Євросоюзу. В представленому Єврокомісією у 2003 р. консультативному документі "Взаємні товариства у розширеній Європі" зазначалось, що гармонізація єдиного європейського ринку вимагає подальшого розвитку сектора взаємного страхування й підвищення його конкурентоспроможності. Відсутність надійних і вичерпних статистичних даних щодо наявності на території нових країн-членів взаємних страхових організацій обмежує аналіз їх потенційного внеску у соціальну економіку ЄС і визначення місця на європейському рівні. З метою уніфікації звітності страхових товариств, діючих на принципах взаємності, Єврокомісією запропоновані єдина методика розрахунку нормативної платоспроможності організацій взаємного й кооперативного страхування та проект Статуту взаємних товариств, загальний для всіх членів Європейської взаємної асоціації [21].

Навесні 2013 р. Консультативний комітет Єврокомісії представив звіт "Про результати дослідження з питань поточної ситуації й перспективах взаємного страхування в Європі", підготовлений фахівцями АМІСЕ з відповідними резолюціями Європарламенту. У ньому, крім характеристики взаємних страхових організацій, містяться рекомендації, які сприяли б подальшому зміцненню взаємного страхування в Європі. Серед останніх заслуговує на увагу пропозиція щодо розширення видів діяльності взаємних товариств та опанування ними нових секторів у сфері страхових послуг [22].

За інформацією Єврокомісії, на європейському страховому ринку діє понад 7000 ліцензованих страховиків, з яких 806, тобто 20 %,

є організаціями взаємного страхування. У цілому в Європі функціонують понад двох тисяч взаємних страхових організацій. Найбільший сегмент ринку взаємного страхування припадає на Швецію (52 %), Фінляндію (43 %), Францію (39.4 %), Великобританію (25 %), Німеччину (22 %) [23]. Значний розвиток взаємне страхування отримало в Австрії, Голландії, Данії, Норвегії, Нідерландах.

Одним із найважливіших питань діяльності ТВС і страхових кооперативів є спектр надаваних послуг. Взаємне страхування в європейських країнах застосовується майже в усіх сферах життя населення та діяльності господарюючих суб'єктів. На взаємній основі здійснюється як майнове, так і особисте страхування. Організації взаємного страхування є ефективною формою страхового захисту для суб'єктів малого та середнього бізнесу.

У Франції, наприклад, товариства взаємного страхування є досить різноманітними за своїми масштабами: від невеликих відособлених організацій до потужних компаній, що входять у число гігантів національного страхового ринку. Ринкова частка французьких взаємних страховиків у загальному обсязі майнового страхування становить 36 %, у страхуванні життя – 50 % сектора взаємного страхування і є однією з найвищих в європейських країнах. Причина їх успіху в тому, що більшість некомерційних страхових товариств були створені в 1960–1970 рр. професійними асоціаціями, які прагнули надати своїм членам відносно дешеві страхові послуги. Сьогодні ці ТВС асоціації використовують як канал поширення страхових послуг.

У Німеччині найбільш значною є роль ТВС у страхуванні транспортних засобів (25 % ринку взаємного страхування) та страхуванні відповідальності (17 %). Частка німецьких взаємних страховиків у страхуванні здоров'я становить 36 %, у страхуванні життя – 19 % [22]. Компанії взаємного страхування входять у Топ–20 найбільших німецьких страхових груп, зокрема, "Debeke is ranked" займає 7 місце у рейтингу, "Signal-Iduna" – 10, "HUK-Coburg" – 11, "Gothaer" – 12, "Alte Leipziger-Hallesche" – 16, "Continental Versicherungs-Verbund" – 18 місце [24]. Конкурентоспроможність у цьому сегменті страхового ринку досягається за рахунок рівня обслуговування клієнтів і впровадження передових комп'ютерних технологій.

В Австрії переважають невеликі асоціації взаємного страхування. У 2011 р. з 53 існуючих об'єднань 34 спеціалізувалися на страхуванні майна від пожеж, 28 – на страхуванні сільськогосподарських ризиків [18]. Аналіз діяльності товариств взаємного страхування Великобританії відображає стійку тенденцію зниження їх ринкової частки, як у страхуванні життя (з 46 % в 1987 р. до 23 % на початок 2011 р.), так і в майновому та інших видах страхування (з 15 до 7 % за той же період) [25]. Таке становище обумовлене акціонуванням частини ТВС, а також

зростанням продажів акціонерними компаніями страхових послуг через банки.

Інформація відносно взаємних страхових організацій, що діють у сфері добровільного медичного страхування (ДМС), в узагальненому вигляді представлена на сайті Єврокомісії. За її підрахунками, некомерційне медичне страхування товариства охоплює 50 % ринку страхування здоров'я та 19 % ринку страхування життя, обслуговуючи понад 120 млн людей [26].

Характеристики страхувальників варіюються відповідно до типу страховика. Взаємні страхові організації Франції, що діють у сфері ДМС, переважно охоплюють жінок, найманих робітників і менеджерів середньої ланки, тоді як приватні комерційні страхові компанії здебільшого мають справу з приватними власниками, високооплачуваними фахівцями, фермерами. В Ірландії приблизно 70 % працюючих менеджерів застраховані в акціонерних страхових компаніях, тоді як серед працівників фізичної праці до приватних страховиків звертаються тільки 11 % [27, с.43–45]. Перевагу некомерційному страхуванню перед комерційними компаніями віддають люди похилого віку, а також особи зі слабким здоров'ям.

Кооперативне страхування не представлено окремими статистичними даними. За підрахунками Міжнародної федерації кооперативного й взаємного страхування (*International federation of cooperatives and mutual friendly societies – ICMIF*), перше місце за кількістю страхових кооперативів займає Фінляндія, де на них припадає 75 % взаємного страхування; в Австрії їх частка становить 60 %; у Німеччині, Норвегії та Данії – від 40 до 50 %; у Польщі – 5 % і цілковито відсутнє у прибалтійських країнах [28]. Найбільше поширення кооперативи набули у фермерському та медичному страхуванні.

Найвідомішими страховими кооперативами на території Євросоюзу є "Mobilia" (страхування майна, Швеція), "Hallesche Krankenversicherung auf Gegenseitigkeit" (медичне страхування, Німеччина), "Karthause Intelligent" (агостраховання, Швейцарія). Шведський страховий кооператив "Folksam" займає 48.9 % національного ринку страхування житла та 50 % страхування життя від нещасних випадків. Французькі страхові кооперативи, об'єднані в Національну федерацію взаємного страхування, покривають близько 60 % ринку добровільного страхування й водночас забезпечують роботою понад 20 тис. осіб [29].

Наведені дані свідчать, що навіть в умовах значної конкуренції ТВС та страхові кооперативи посідають важливе місце у загальноєвропейському страховому просторі. Найбільш суттєвою є їх роль у страхуванні майна, сільськогосподарських ризиків, професійної відповідальності, добровільному медичному страхуванні.

Наявність на страхових ринках зарубіжних країн значної кількості зазначених страхових організацій обумовлена причинами, актуальними й для українського ринку страхування:

- потребою у демократизації та гуманізації страхового процесу, особливо в умовах перманентних фінансово-економічних криз;
- необхідністю отримання страхувальниками послуг за економічно обґрунтованими цінами, чому сприяє відсутність комерційної складової у взаємовідносинах між учасниками цього страхового процесу;
- демократичністю й прозорістю діяльності організацій взаємного страхування, контроль над якими здійснюють його члени;
- прийняттям на страхування специфічних ризиків, від яких комерційні страхові компанії, як правило, відмовляються.

У нашій країні можливість здійснення страхової некомерційної діяльності передбачена Законом України "Про страхування" від 07.03.1996 № 85/96–ВР (редакція станом на 11.07.2014), який ст. 14 надає право на організацію товариств взаємного страхування. Порядок їх створення та діяльності визначено Постановою Кабміну України "Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування" від 01.02.1997 № 132 (зі змінами від 28.03.2012) [30].

Завдяки своїй специфіці, взаємне страхування може застосовуватися у багатьох сферах національного ринку страхових послуг. Найсприятливіші умови для його поширення слід очікувати у сільському господарстві, зокрема, страхуванні індивідуальних товаровиробників та фермерських господарств. Акціонерні компанії не наважуються активно страхувати ризики там, де відсутня надійна статистична база для технічної організації страхування, як це відбувається, наприклад, при страхуванні худоби або врожаю. У таких випадках слід застосовувати саме взаємне страхування, яке несе солідарну відповідальність за відшкодування збитків своїх членів.

Перспективним взаємне страхування може стати і для суб'єктів малого підприємництва. Враховуючи, що вони зазвичай мають однакові проблеми, створення організацій взаємного страхування сприятиме самостійному визначенню членами видів і умов страхування, порядок використання коштів та забезпечить їх захист за тарифами, які відображатимуть дійсний ризик-захист, без створення прибутку для власників страхових компаній.

Застосування взаємного страхування можливо при страхуванні професійної відповідальності, наприклад, лікарів, юристів, індивідуальних підприємців, які мають однорідні ризики, а їх страхові інтереси збігаються з потребою у недорогому й надійному захисті.

Висновки. Некомерційні товариства взаємного страхування і страхові кооперативи, які успішно функціонують на ринках зарубіжних країн, є цілком ефективними й перспективними організаціями також і для української практики.

Взаємне страхування – важлива умова формування повноцінного конкурентного середовища на страховому ринку. Як альтернатива комерційному страхуванню воно сприяє гармонізації страхового ринку й забезпечує реальний страховий захист, створюючи серйозну протидію необґрунтованому зростанню цін на страхові послуги. Водночас взаємне страхування сприяє збільшенню ємності страхового ринку й, таким чином, реалізації стратегічного значення страхування в розвитку національної економіки.

Подальшими напрямками наукових розробок можуть стати дослідження галузевих аспектів застосування товариств взаємного страхування й страхових кооператив на вітчизняному ринку страхових послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Burch K.* Economics of insurance / K. Burch. — Amsterdam, New York ; Oxford, Tokyo : North Holland, 2001. — P. 45–58.
2. *Besley T.* Savings, credit and insurance / T. Besley // Handbook of development economics. Amsterdam etc. — 1995. — Vol. III A. — 127 p.
3. *Zaccanti B. S.* Fewer choices in the market: The risk management implication of insurer consolidation / B. S. Zaccanti // Risk-Management. — 1996. — Vol. 43. — № 8. — P. 19–21.
4. *Дадьков В. Н.* Формирование отраслевых систем взаимного страхования и перспективы их развития : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра экон. наук : спец. 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" / Дадьков Виктор Николаевич. — М., 2007. — 48 с.
5. *Ивашкин Е. И.* Взаимное страхование: теория, потребности, проблемы организации и развития / Е. И. Ивашкин. — М., 2000. — 286 с.
6. *Логвинова И. Л.* Взаимное страхование: история и современность : монография / И. Л. Логвинова. — М. : Маркет ДС, 2009. — 192 с. — (Серия : Академическая).
7. *Скакун С. Г.* Взаимное страхование в системе современного мирового страхового хозяйства : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14, 08.00.10 / Скакун Станислав Геннадьевич. — М., 2009. — 22 с.
8. *Стрельбицкий П. А.* Товариства взаємного страхування: зародження, розвиток, становлення / П. А. Стрельбицкий // Вісн. Хмельниц. ін-ту регіонального управління та права. — 2003. — № 2 (6). — С. 264–271.
9. *Навроцький С. А.* Розвиток товариств взаємного страхування в АПК / С. А. Навроцький // Вісн. Тернопіль. акад. народ. госп. — 2001. — Вип. 15. — С. 63–65.
10. *Пантелеймоненко А. О.* Західноєвропейські товариства взаємного страхування та страхові кооперативи: сутність організації, зміст діяльності і значення / А. О. Пантелеймоненко // Вісн. Львів. комерц. акад. — 2011. — Вип. 10. — С. 509–520.
11. *Дадьков В. Н.* Взаимное страхование / В. Н. Дадьков, К. Е. Турбина. — М. : Анкил, 2007. — 344 с.

12. *Страховання* : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. С. С. Оседець. — вид. 2-е, перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2002. — 599 с.
13. *Александрова М. М.* Комплексний страховий захист підприємств, його форми та сучасні принципи / М. М. Александрова // Вісн. Житомир. держ. технолог. ун-ту. — 2012. — С. 28–30. — (Серія : Економічні науки).
14. *Consultation document. Mutual Societies – European Commission* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm. — Назва з екрану.
15. *Базилевич В. Д.* Страхова справа : монографія / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. — К. : Знання, 2008. — 351 с.
16. *Ефимов С. Л.* Общество взаимного страхования / С. Л. Ефимов // Экономика и страхование. — 2006. — С. 282.
17. *Манэс А.* Основы страхового дела ; пер. с нем. / А. Манэс. — М. : Анкил, 1992 (переизд. 1909). — 432 с.
18. *Definition of "Mutual Company"* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.investopedia.com/terms/m/mutualcompany.asp>. — Назва з екрану.
19. *Mutual Insurance in Figures: Executive summary from the 2010 study produced by AMICE's predecessor association, AISAM.* — Brussels : Association Internationale des Sociétés d'Assurance Mutuelle – AISAM, 2010. — P. 17.
20. *Market Insights. Europe 2012. The European Insurance Market Share as held by mutual and cooperative insurers* [Електронний ресурс] — Режим доступу : www.amice-eu.org/Download.ashx?ID=45709. — Назва з екрану.
21. *Consultation document. Mutual societies in an enlarged Europe. 03/10/2003* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/mutuals/mutuals-consult-doc_en.pdf. — Назва з екрану.
22. *European Parliament resolution of 14 March 2013 with recommendations to the Commission on the Statute for a European mutual society (2012/2039(INI))* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/mutuals/prospects_mutuals_fin_en.pdf. — Назва з екрану.
23. *Sector of mutual and cooperative insurance in the European market* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm. — Назва з екрану.
24. *The Local Insurance Group comprises 64 insurance associations plus Local Insurance Mutual Company and the // Federation of the Local Insurance Group* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lahivakuutus.fi/FI>. — Назва з екрану.
25. *The market share of Mutual and Cooperative Insurance in Europe 2011* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amice-eu.org/Download.ashx?ID=34561>. — Назва з екрану.
26. Офіційний сайт Єврокомісії. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm.
27. *Моссиалос Э.* Добровольное медицинское страхование в странах Европейского Союза / Э. Моссиалос, С. Томпсон ; пер. с англ. — М. : Весь Мир, 2006. — 224 с.

28. *International Cooperative and Mutual Insurance Federation* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.icmif.org/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=64&lang=en. — Назва з екрану.
29. *Annual Report 2009 of AISAM (Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe)*. — Brussels : AISAM, 2011. — 3 p.
30. Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лют.1997 р., № 132 [зі змін. від 28.03.2012]. — Режим доступу : <http://www.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2014.

Tymoshenko I. Nonprofit insurance forms: european experience.

Background. *The specificity of mutual insurance societies and insurance cooperatives as nonprofit forms of insurance protection in the West European countries is investigated. Insurance regulating methods of mentioned organizations within the EU are examined. Their place as a separate segment on the insurance markets of developed countries and the range of insurance services provided are reviewed.*

The aim of investigation is based on available sources to identify the peculiarities of mutual insurance societies and insurance cooperatives, which increase their competitiveness, to highlight the regulatory policy of EU regarding abovementioned organizations, to determine the segment of mutual insurance on the European market of insurance services and justify the perspective of the organizational insurance forms implementation to Ukrainian practice.

Material and methods. *The research is based on the methods of scientific cognition and economic analysis.*

Results. *It is determined that mutual insurance societies and insurance cooperatives, the activity of which has a nonprofit nature, are influential participants of the insurance market of West European countries. Organizing and developing of such insurance forms in the countries of EU are regulated by the Directives of EU and a relevant legislative framework of the particular countries. Created on the democratic bases with an aim of their members' insurance protection, mutual insurance societies and insurance cooperatives are used in personal insurance, life insurance, retirement insurance, property insurance, agricultural risks insurance, professional responsibility insurance, voluntary health insurance etc. On the insurance markets of developed countries they form a mutual insurance segment (sector).*

Conclusion. *Basing upon the European experience it is proved that due to their specificity mutual insurance societies and insurance cooperatives can be successfully used in various spheres of national insurance market. Particularly they can be implemented to insuring individual producers and farmer households, small business entities with common risks and need in inexpensive and reliable insurance protection.*

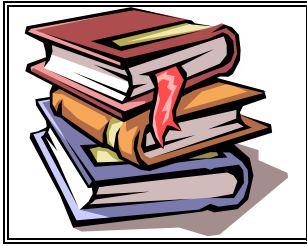
Keywords: European market of insurance services, mutual insurance societies, non-profit insurance, EU Commission Insurance Directives, insurance services range.

REFERENCES

1. *Burch K. Economics of insurance / K. Burch.* — Amsterdam, New York ; Oxford, Tokyo : North Holland, 2001. — P. 45–58.
2. *Besley T. Savings, credit and insurance / T. Besley // Handbook of development economics. Amsterdam etc. — 1995. — Vol. III A. — 127 p.*

3. *Zaccanti B. S.* Fewer choices in the market: The risk management implication of insurer consolidation / B. S. Zaccanti // Risk-Management. — 1996. — Vol. 43. — № 8. — P. 19–21.
4. *Dad'kov V. N.* Formirovanie otraslevykh sistem vzaimnogo strahovaniya i perspektivy ih razvitija : avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni d-ra jekon. nauk : spec. 08.00.10 "Finansy, denezhnoe obrashhenie i kredit" / Dad'kov Viktor Nikolaevich. — M., 2007. — 48 s.
5. *Ivashkin E. I.* Vzaimnoe strahovanie: teorija, potrebnosti, problemy organizacii i razvitija / E. I. Ivashkin. — M., 2000. — 286 s.
6. *Logvinova I. L.* Vzaimnoe strahovanie: istorija i sovremennost' : monografija / I. L. Logvinova. — M. : Market DS, 2009. — 192 s. — (Serija : Akademicheskaja).
7. *Skakun S. G.* Vzaimnoe strahovanie v sisteme sovremennogo mirovogo strahovogo hozjajstva : avtoref. dis. na soiskanie uchen. stepeni kand. ekon. nauk : spec. 08.00.14, 08.00.10 / Skakun Stanislav Gennad'evich. — M., 2009. — 22 s.
8. *Strel'bic'kyj P. A.* Tovarystva vzajemnogo strahuvannja: zarodzhennja, rozvytok, stanovlennja / P. A. Strel'bic'kyj // Visn. Hmel'nyc. in-tu regional'nogo upravlinnja ta prava. — 2003. — № 2 (6). — S. 264–271.
9. *Navroc'kyj S. A.* Rozvytok tovarystv vzajemnogo strahuvannja v APK / S. A. Navroc'kyj // Visn. Ternopil'. akad. narod. gosp. — 2001. — Vyp. 15. — S. 63–65.
10. *Pantelejmonenko A. O.* Zahidnojevropejs'ki tovarystva vzajemnogo strahuvannja ta strahovi kooperatyvy: sutnist' organizacii', zmist dijaj'nosti i znachennja / A. O. Pantelejmonenko // Visn. L'viv. komerc. akad. — 2011. — Vyp. 10. — S. 509–520.
11. *Dad'kov V. N.* Vzaimnoe strahovanie / V. N. Dad'kov, K. E. Turbina. — M. : Ankil, 2007. — 344 s.
12. *Strahuvannja* : pidruchnyk / ker. avt. kol. i nauk. red. S. S. Osedec'. — vyd. 2-e, pererob. i dop. — K. : KNEU, 2002. — 599 s.
13. *Aleksandrova M. M.* Kompleksnyj strahovyj zahyst pidprijemstv, jogo formy ta suchasni pryncypy / M. M. Aleksandrova // Visn. Zhytomyr. derzh. tehnolog. un-tu. — 2012. — S. 28–30. — (Serija : Ekonomichni nauky).
14. *Consultation* document. Mutual Societies – European Commission [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm. — Nazva z ekranu.
15. *Bazylevych V. D.* Strahova sprava : monografija / V. D. Bazylevych, K. S. Bazylevych. — K. : Znannja, 2008. — 351 s.
16. *Efimov S. L.* Obshhestvo vzaimnogo strahovaniya / S. L. Efimov // Jekonomika i strahovanie. — 2006. — S. 282.
17. *Manjes A.* Osnovy strahovogo dela ; per. s nem. / A. Manjes. — M. : Ankil, 1992 (pereizd.1909). — 432 s.
18. *Definition* of "Mutual Company" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.investopedia.com/terms/m/mutualcompany.asp>. — Nazva z ekranu.
19. *Mutual Insurance in Figures: Executive summary* from the 2010 study produced by AMICE's predecessor association, AISAM. — Brussels : Association Internationale des Sociétés d'Assurance Mutuelle – AISAM, 2010. — P. 17.
20. *Market Insights. Europe 2012. The European Insurance Market Share as held by mutual and cooperative insurers* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.amice-eu.org/Download.ashx?ID=45709. — Nazva z ekranu.
21. *Consultation* document. Mutual societies in an enlarged Europe. 03/10/2003 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/mutuals/mutuals-consult-doc_en.pdf. — Nazva z ekranu.
22. *European Parliament resolution of 14 March 2013 with recommendations to the Commission on the Statute for a European mutual society (2012/2039(INI))* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.europarl.europa.eu/press-portal/143443/en>. — Nazva z ekranu.

- resurs]. — Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/mutuals/prospects_mutuals_fin_en.pdf. — Nazva z ekranu.
23. *Sector of mutual and cooperative insurance in the European market* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm. — Nazva z ekranu.
24. *The Local Insurance Group comprises 64 insurance associations plus Local Insurance Mutual Company and the // Federation of the Local Insurance Group* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.lahivakuutus.fi/FI>. — Nazva z ekranu..
25. *The market share of Mutual and Cooperative Insurance in Europe 2011* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.amice-eu.org/Download.ashx?ID=34561>. — Nazva z ekranu.
26. *Oficijnyj sajt Jevrokomisii*. — Rezhym dostupu : http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/social-economy/mutuals/index_en.htm.
27. *Mossialos Je. Dobrovol'noe medicinskoe strahovanie v stranah Evro-pejskogo Sojuza / Je. Mossialos, S. Tompson ; per. s angl. — M. : Ves' Mir, 2006. — 224 s.*
28. *International Cooperative and Mutual Insurance Federation* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.icmif.org/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=64&lang=en. — Nazva z ekranu.
29. *Annual Report 2009 of AISAM (Association of Mutual Insurers and Insurance Cooperatives in Europe)*. — Brussels : AISAM, 2011. — 3 p.
30. Pro zatverdzhennja Tymchasovogo polozhennja pro tovarystvo vzajemnogo strahuvannja [Elektronnyj resurs] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 1 ljut. 1997 r., № 132 [zi zmin. vid 28.03.2012]. — Rezhym dostupu : <http://www.gov.ua>.

РИНКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 636.085.55 (477)

НІКІШИНА Оксана, к. е. н., докторант відділу ринкових механізмів та структур, старший науковий співробітник Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса

ВІТЧИЗНЯНИЙ РИНОК КОМБІКОРМОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Проведено ідентифікацію інтегрованого ринку комбінованих кормів, проаналізовано систему суміжних ринків, міжсекторні товарні баланси. Обґрунтовано стратегічні напрями розвитку ринку комбікормової продукції та комплекс регуляторних заходів, орієнтованих на ефективне використання ринкового потенціалу.

Ключові слова: інтегрований ринок комбікормів, система суміжних ринків, відтворювальні процеси, заходи державного регулювання.

Никишина О. Отечественный рынок комбикормовой продукции. Проведена идентификация интегрированного рынка комбинированных кормов, проанализирована система смежных рынков, межсекторные товарные балансы. Обоснованы стратегические направления развития рынка комбикормовой продукции и комплекс регуляторных мер, ориентированных на эффективное использование рыночного потенциала.

Ключевые слова: интегрированный рынок комбикормов, система смежных рынков, воспроизводственные процессы, меры государственного регулирования.

Постановка проблеми. В умовах економічної нестабільності першочерговим завданням держави є забезпечення ефективного функціонування інтегрованих товарних ринків, що мають нереалізований потенціал сталого розвитку. Україна володіє потужним сировинним, виробничим, трудовим і експортним потенціалом для виробництва високоякісної комбікормової продукції (КП) із власної екологічно чистої сировини, однак, ефективність його використання залишається перманентно низькою. За активного експорту сировинних ресурсів (кукурудзи, соняшникового шроту), зменшення виробництва високобілкових бобових культур, імпорту преміксів і білково-вітамінних добавок (БВД) незалежні спеціалізовані підприємства виробляють КП посередньої якості, незбалансовану за білковим, амінокислотним і вітамінним складом, із

високими коефіцієнтом конверсії корму та собівартістю, орієнтовану лише на внутрішній моносонічний ринок. Як наслідок, рівень завантаження їх потужностей варіює в межах 20–40 %. Сьогодні обсяги експорту КП (у вартісному виразі) становлять усього 0.25 % зернового експорту. Водночас обсяги її імпорту досягають 86.3 % зернового імпорту, незважаючи на потенційні можливості українських виробників повністю задовольнити потреби внутрішнього ринку в комбікормах, преміксах і БВД.

Практика свідчить, що вектори державного впливу концентруються переважно на розробці недосяжних програм розвитку ринку, питаннях реєстрації і сертифікації КП та її компонентів, оминаючи регуляторні механізми відновлення внутрішнього попиту на комбікорми та стимулювання експорту продуктів зернопереробки із високою доданою вартістю. Відповідно постає потреба у розробленні відтворювальних механізмів розвитку комбікормового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання контурного аналізу тенденцій і головних параметрів розвитку ринку КП висвітлено в працях учених І. Камінського [1], О. Козаченко [2], В. Перегуди, І. Кузнецової [3, 4], аналітиків О. Євтеєва [5], А. Мадай [6], К. Ткаченко [7] та ін. Однак в існуючих дослідженнях, сфокусованих передусім на маркетинговому аналізі ринку, відсутній аналіз відтворювальних процесів (ВП) у системі суміжних до комбікормового ринків, що звужує можливості ідентифікації усієї сукупності взаємопов'язаних проблем розвитку відтворювальної системи та розробки регуляторних заходів, цілеспрямовано орієнтованих на їх вирішення.

Мета статті – аналіз динаміки відтворювальних процесів у секторах інтегрованого ринку комбікормової продукції.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити такі питання: ідентифікація релевантного ринку; побудова системи суміжних до комбікормового ринків; міжсекторні товарні баланси; визначення головних економічних проблем розвитку ринку; обґрунтування регуляторних механізмів і заходів. Аналіз ринку КП проведено за 2005–2013 рр. із використанням методів секторного та динамічного аналізу, структурно-логічного і балансового методів. Теоретичну базу дослідження становили положення теорії відтворювального циклу [8–10], праці учених та фахівців комбікормового ринку [1–7]; емпіричну – офіційні дані Державної служби статистики України [11–14] та Державної митної служби України [15].

Результати дослідження. Ідентифікація релевантного ринку передбачає визначення його базових характеристик, до яких належать товарні, територіальні й часові межі ринку, його ємність і структура. Ідентифікація ринку за географічними, товарними та часовими межами здійснюється відповідно до чинної Методики визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку [16, с. 172]. Україн-

ський ринок КП за сукупністю ознак, що визначають його територіальні межі, належить до категорії державних ринків. Правильність такого висновку підтверджує значення показника ступеня відкритості ринку СВР щодо міжнародної торгівлі. Товарні межі ринку можуть варіювати залежно від завдань дослідження, обсягу інформаційної бази тощо. В статистичній звітності та аналітичних оглядах ринку використовується, як правило, видова диференціація КП за напрямками споживання (комбікорми для великої рогатої худоби, свиней, птиці та ін.). Часові межі ринку становлять один календарний рік.

Важливою характеристикою будь-якого товарного ринку є його ємність та ступінь відкритості. Ємність внутрішнього ринку КП у 2013 р. збільшилася порівняно з 2005 р. на 66.8 % за рахунок зростання обсягів виробництва та імпорту товарів (табл. 1). Ступінь відкритості релевантного ринку у звітному періоді становив 2.37 %, зменшившись порівняно з 2005 р. на 0.08 %. Відповідно до Методики [16, с. 175], якщо СВР < 40 %, то територія держави є територіальними межами ринку. За період, що аналізується, показник відкритості ринку КП не перевищував 40 %, що свідчить про можливість його ідентифікації як державного ринку та проведення аналізу ВП у географічних межах держави.

Таблиця 1

Ємність і ступінь відкритості ринку комбікормової продукції, тис. т *

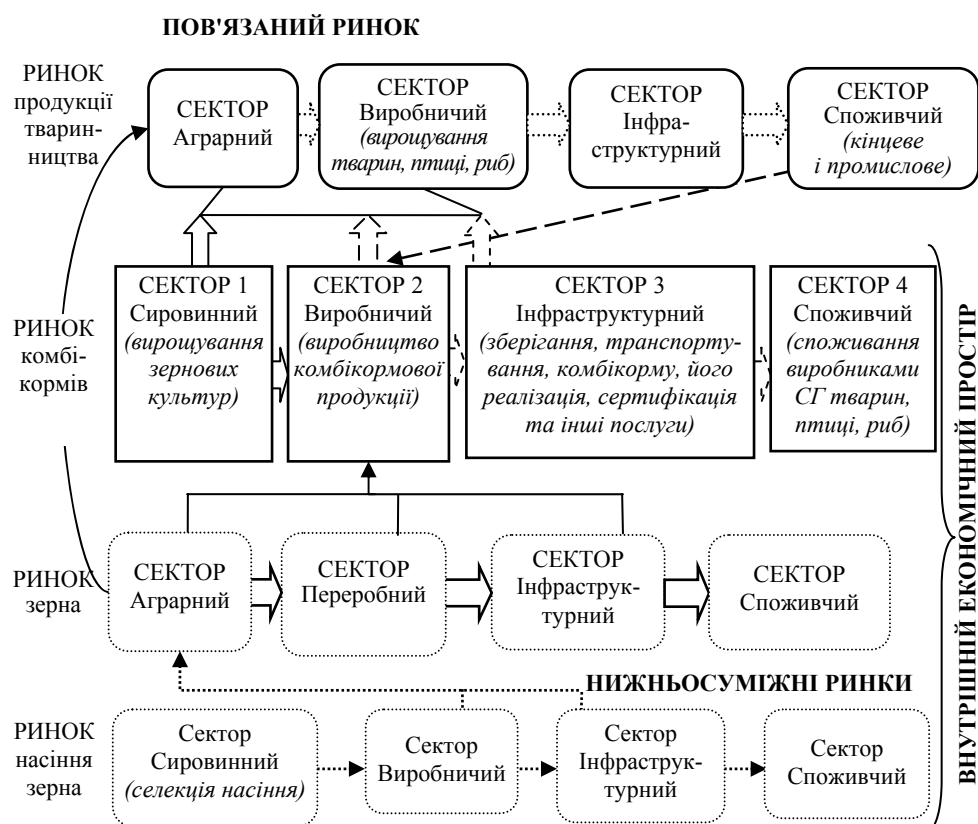
Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013, % до 2005
1. Виробництво	4160	4820	4950	5850	5900	6100	6500	6600	6900	165.9
2. Імпорт	103.5	130.0	125.1	136.1	120.2	135.4	140.1	153.9	166.7	161.0
% до виробництва	2.49	2.70	2.53	2.33	2.04	2.22	2.16	2.33	2.42	–
3. Експорт	37.8	21.7	37.0	35.1	6.4	8.6	13.3	15.7	19.9	52.8
% до виробництва	0.91	0.45	0.75	0.60	0.11	0.14	0.21	0.24	0.29	–
4. Ємність ринку (1+2-3)	4226	4928	5038	5951	6014	6227	6627	6738	7047	166.8
5. СВР, % (2/4)	2.45	2.64	2.48	2.10	2.26	1.93	2.11	2.28	2.37	–

* Розраховано автором за даними Державної митної служби України та аналітичних видань [8; 13]

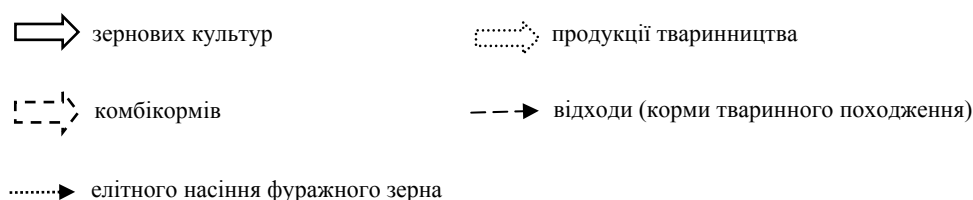
Ринок комбінованих кормів, ідентифікований товарними, територіальними і часовими межами, називається *релевантним*. Його секторну структуру та сукупність взаємозв'язків і взаємодій у системі суміжних і пов'язаних до релевантного ринків наведено на *рисунку*. Державні ринки зерна та насіння зернових культур є *нижньосуміжними* ринками відносно релевантного ринку комбікормів, оскільки зерно є вхідним ресурсом для виробництва КП. Зернова складова у структурі повно-

раціонних комбікормів досягає 65–70 %. Ринок продукції тваринництва відносно релевантного є пов'язаним ринком і головним споживачем комбікормової продукції.

Умовні позначення товаропотоків:

Відтворювальна модель системи ринків, суміжних до ринку комбікормової продукції (авторська розробка)

Згідно з методологією секторного аналізу інтегрованих товарних ринків [9; 10] структуру релевантного ринку КП можна представити як сукупність чотирьох взаємопов'язаних секторів відповідно до стадій утворення, додавання, трансформації та споживчих властивостей товару, а саме: сировинного, виробничого, інфраструктурного та споживчого. Український ринок комбікормової продукції є повним чотирисекторним ринком, тобто інтегрованим.

Суміжні ринки відтворювальної системи органічно взаємопов'язані і взаємодіють між собою, формуючи *внутрішній економічний простір*, який включає умови і передумови для функціонування системи суміжних ринків. Найголовнішою з передумов є наявність на території держави потужного потенціалу та його складових (природно-ресурсного, виробничого, трудового, інфраструктурного, інноваційного, споживчого потенціалів), що складають матеріальну, трудову, інноваційну основи ВП на ринку зерна та продуктів його переробки. Усі суміжні ринки відтворювальної системи є чотирисекторними ринками, що свідчить про наявність в Україні потужного економічного потенціалу ринку КП (див. *рисунок*).

Система суміжних ринків є відкритою відтворювальною системою, якій притаманна сукупність прямих і зворотних зв'язків із *зовнішнім економічним простором*. Вектор його впливу на ВП має подвійну спрямованість. З одного боку, ринок КП забезпечує ринок тваринницької продукції комбікормами та кормовими сумішами, з іншого, – отримує від пов'язаного ринку корми тваринницького походження (борошно м'ясне, кісткове, рибне, печінкове, молоко, м'ясо та ін.), які є складовими компонентами комбінованих кормів. Ринок КП постає сполучною ланкою між рослинництвом і тваринництвом, що обумовлює його залежність як від нижньосуміжного зернового ринку, так і пов'язаного ринку продукції тваринництва.

Динаміка валового збору зернових культур (ЗК) свідчить про наявність в Україні потужної сировинної бази для розвитку комбікормової промисловості. У 2013 р. порівняно з 1990 р. обсяги зернового виробництва зросли на 23.5 %. Серед зернофуражних культур найбільше зросли валові збори кукурудзи – у 6.5 раза (*табл. 2*). На тлі перманентного зростання виробництва кукурудзи відповідно до потреб експортного попиту спостерігається тенденція зменшення виробництва інших зернофуражних культур, обумовлена скороченням внутрішнього споживання. Виробництво ячменю за цей період скоротилось на 17.0 %, зернобобових культур – на 85.3 %. Останні мають важливе значення у збалансуванні кормових раціонів за білком відповідно до зоотехнічних норм. Потреби тваринництва у протеїні задовольняються на 70–75 % [4, с. 59–61] за рахунок зернобобових, також вони істотно підвищують родючість ґрунтів. Відтак, скорочення посівних площ високобілкових зернобобових культур в Україні не відповідає національним інтересам, є свідченням неефективного використання природоресурсного потенціалу зернового ринку, ігнорування внутрішніх потреб комбікормових підприємств у якісній екологічно чистій сировині.

Характерною особливістю сировинного сектора комбікормового ринку України є активний експорт фуражного зерна та білкових компонентів комбікормів, зокрема, соняшникового шроту. Експорт кукурудзи зріс у 2013 р. порівняно з 2005 р. у 5.7 раза і становив 60.2 %

експорту групи П "Продукти рослинного походження", тоді як у 2005 р. її частка досягала всього 19.4 %. У цей же період експорт макухи та інших твердих відходів, одержаних під час добування рослинних олій, зріс у 2.9 раза і становив 2.87 млн т, соєвого шроту збільшився у 6.5 раза, досягнувши 21.3 тис. т. Також зростає експорт інших компонентів комбікормів – м'ясного борошна та відходів від помелу зерна – у 3.3 та 1.3 раза відповідно [11; 15].

Таблиця 2

**Динаміка обсягів виробництва зернових культур
та комбікормової продукції, млн т***

Показник	1990	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013, % до:	
									1990	2008
СЕКТОР 1 зерно, у т.ч.:	51.01	38.02	53.29	46.03	39.27	56.75	46.22	63.00	123.5	118.2
ячмінь	9.17	8.98	12.61	11.83	8.49	9.10	6.94	7.60	82.9	60.3
% до ЗК	18.0	23.6	23.7	25.7	21.6	16.0	15.0	12.1	–	–
кукурудза	4.74	7.17	11.45	10.49	11.95	22.84	20.96	30.9	у 6.5 раза	у 2.7 раза
% до ЗК	9.3	18.9	21.5	22.8	30.4	40.2	45.4	49.1	–	–
зернобобові культури	3.27	0.76	0.55	0.62	0.59	0.49	0.47	0.48	14.7	87.3
% до ЗК	6.4	2.0	1.0	1.4	1.5	0.9	1.0	0.8	–	–
СЕКТОР 2 комбікорми для с.-г. тва- рин і птиці	16.50	4.16	5.85	5.90	6.10	6.50	6.60	6.90	41.8	117.9

* Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [11; 12]

У 2013 р. обсяги виробництва комбікормів для сільськогосподарських тварин та птиці зменшилися порівняно з 1990 р. на 58.2 % (див. *табл. 2*). За 1990–2000 рр. система комбікормового виробництва в Україні була практично зруйнована. Із 16 млн т середньорічне виробництво комбікормів скоротилося до 1 млн т, що стало результатом зниження попиту на них через зменшення виробництва тваринницької продукції, за відсутності інших, зокрема, зовнішніх, каналів збуту КП. Порівняно з базовим 1990 р. поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) скоротилося на 81.6 %, у т.ч. корів – на 70.1, свиней – на 62, овець та кіз – на 80.7, птиці – на 16.1 % (*табл. 3*).

Починаючи з 2000 р., генерується тенденція повільного нарощування виробництва КП, яка з 2005 р. набуває стійкого характеру зростання. У 2013 р. порівняно з 2005 р. обсяги комбікормового виробництва зросли на 65.9 %, порівняно з 2008 р. – на 17.1 %. Головними чинниками такого зростання стали збільшення поголів'я птиці (на 26.5 % порівняно

з 2008 р.) та свиней (на 3.5 %) як головних споживачів комбікормів і поступовий перехід тваринництва до використання прогресивних технологій годівлі. У структурі виробництва КП 54.2 % припадає на комбікорми для птиці, 20.2 – на комбікорм для свиней, 10.1 – на комбікорм для ВРХ, 15.5 – на інші його види [5].

Таблиця 3

Динаміка поголів'я худоби та птиці в Україні, млн голів*

Поголів'я	1990	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2013, % до:	
									1990	2008
Велика рогата худоба,	25.19	6.9	5.49	5.08	4.83	4.49	4.43	4.65	18.4	84.6
у т.ч. корови	8.53	3.93	3.1	2.86	2.74	2.63	2.58	2.55	29.9	82.4
Свині	19.95	6.47	7.02	6.53	7.58	7.96	7.37	7.58	38.0	107.9
Вівці та кози	9.00	1.75	1.68	1.73	1.83	1.73	1.74	1.74	19.3	103.5
Птиця	255.1	152.8	169.3	177.6	191.4	203.8	200.8	214.1	83.9	126.5

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [11; 12]

У виробничому секторі релевантного ринку розгортають діяльність суб'єкти виробництва трьох типів: незалежні спеціалізовані комбікормові підприємства; вертикально інтегровані структури, зокрема, агрохолдинги; малі та середні підприємства, кормоцехи. В Україні нараховується близько 90 виробників комбікормів, які випускають 75–1150 т продукції за добу, і 350 підприємств потужністю до 75 т. На сьогодні понад 70 % промислових комбікормів виробляють вертикально інтегровані структури. У 2012 р. до п'ятірки лідерів вітчизняного комбікормового виробництва увійшли три агрохолдинги: ПАТ "Миронівський хлібопродукт", ПАТ "Укрлендфармінг", ТОВ "Комплекс Агромарс" відповідно з 24.5, 8.1 і 7.5 % загального випуску КП [5; 7].

Характерною рисою державного ринку КП є його *моносонічність*, тобто високий ступінь ринкової влади покупця, що в свою чергу істотно впливає на ринкову поведінку виробника та змушує його до інтеграції з покупцем для забезпечення гарантованого збуту й захисту від конкуруючих виробників продукції [8, с. 55]. На думку О. Козаченко, саме моносонічність релевантного ринку сприяла появі та розвитку квазіінтегрованих об'єднань (або вертикального контролю), не закріплених відносинами власності. Такий тип інтеграції є ознакою нестабільності й нерозвиненості ринкової інфраструктури, оскільки неврегульовані відносини власності роблять контроль над поставками і збутом підприємства в цілому ефективнішим, ніж контроль над його активами [2, с. 56].

Рівень завантаження комбікормових підприємств залежить від їх розміру та форми власності: в агрохолдингах заводи завантажені на 80–90 %, потужності незалежних підприємств – на 40–60 % [7]. Найнижчий рівень завантаження у державних комбікормових підприємств.

Виробничі потужності Новоукраїнського КХП та Ізюмського КХП, що входять до складу ПАТ "Державна продовольчо-зернова корпорація України", завантажені лише на 23 %, незважаючи на їх потенційні можливості щорічно виробляти 163 тис. т збалансованих кормів для сільськогосподарських тварин, птиці та риби, задовольняючи при цьому 15 % потреб внутрішнього ринку у КП [17]. Орієнтація виключно на внутрішній попит за умов жорсткої конкуренції з агрохолдингами та локальними виробниками призводить до неефективного використання наявного потужного виробничого потенціалу комбикормового ринку, банкрутства та репрофілювання спеціалізованих підприємств, скорочення податкових надходжень, що не відповідає національним інтересам і потребує державного втручання.

Динаміку та обсяги товаропотоків між секторами інтегрованого ринку можна дослідити шляхом побудови міжсекторних товарних балансів (табл. 4). У середньому за 2010–2013 рр. обсяги фуражного споживання зерна становили 15.9 млн т або 34.4 % валового збору. З них для виробництва збалансованих комбикормів використано всього 4.2 млн т (26.7 %); 73.3 % обсягів фуражного зернового використання (11.6 млн т) спрямовано для споживання подрібненого зерна та сумішей, виготовлених безпосередньо виробниками тваринницької продукції, зокрема, господарствами населення, за межами виробничого сектора комбикормового ринку.

Таблиця 4

Міжсекторний товарний баланс між аграрним і виробничим секторами ринку комбикормової продукції, тис. т *

Рік	Фуражне споживання зерна	% до валового збору	СЕКТОР 1 Сировинний		СЕКТОР 2 Виробничий Виробництво комбикормів	Споживання подрібненого зерна та сумішей	% до фуражного споживання
			Розрахунковий обсяг зерна для виробництва комбикормів, тис. т (вихід – 65 %)	% до фуражного споживання			
2005	13817	36.4	2704	19.6	4160	11113	80.4
2006	13750	40.1	3133	22.8	4820	10617	77.2
2007	12748	43.5	3218	25.2	4950	9531	74.8
2008	13580	25.5	3803	28.0	5850	9778	72.0
2009	13997	30.4	3835	27.4	5900	10162	72.6
2010	14787	37.7	3965	26.8	6100	10822	73.2
2011	16334	28.8	4225	25.9	6500	12109	74.1
2012	16147	34.9	4290	26.6	6600	11857	73.4
2013	16241	35.1	4485	27.6	6900	11756	72.4
У середньому за 2010–2013 рр.	15877	34.4	4241	26.7	6525	11636	73.3

* Розраховано автором за даними Державної служби статистики України та аналітичних видань [6; 11; 13]

Проведені дослідження природних умов і спрямованості деформацій ВП на інтегрованому ринку зерна дають змогу ідентифікувати два їх типи – структурні та фінансові [10, с. 91]. Перші зменшують або нівелюють взаємозв'язки та взаємодії між суб'єктами суміжних секторів і суміжних ринків. Характерною особливістю структурних деформацій ВП на релевантному ринку є скорочення відтворювального взаємозв'язку між товаропотоками зернового і комбікормового ринків та надходження фуражного зерна до пов'язаного ринку продукції тваринництва безпосередньо з аграрного сектора зернового ринку, без включення у цикл виробничого сектора ринку КП (див. *рисунок*). Згідно з розрахунками 73.3 % фуражного зерна проходить скорочений відтворювальний цикл у межах простого відтворення ресурсів, і лише 26.7 % зернофуражу переробляється у повнораціонні комбікорми в межах розширеного відтворення ресурсів. Головними причинами структурних деформацій ВП є збитковість, низька рентабельність продукції тваринництва, недосконалість механізмів державної підтримки тваринництва.

Обсяги експорту української КП у 2013 р. становили 19.9 тис. т (0.3 % виробництва), зменшившись порівняно з 2005 р. на 47.2 %. У вартісному виразі експорт готових кормів для тварин досягнув у 2013 р. 15.9 млн дол. США. У структурі експорту домінують корми на основі зерносумішей. Головними їх зовнішніми споживачами в цей період є (%): Грузія (32.9), Росія (23.8) і Молдова (23.0). У той же час імпорт КП становив 166.7 тис. т (2.4 % виробництва), збільшившись порівняно з 2005 р. на 61 %. У структурі імпорту близько 45–50 % припадає на премікси, решта – на комбікорми зі специфічними компонентами, які окремо не реалізуються. Основними країнами-імпортерами комбікормів у 2013 р. є (%): Росія (18.6), Польща (16.2) та Франція (13.3). У натуральному виразі обсяги імпорту КП перевищували обсяги її експорту у 8.4 раза (2013 р.), у вартісному – у 16.7 раза [15]. У 2005–2013 рр. для готових кормів характерне стійке від'ємне сальдо зовнішньоекономічної діяльності.

Корми є матеріальною основою створення продукції тваринництва, відтак, головним чинником її конкурентоспроможності. Кожна тонна збалансованого комбікорму, витрачена в молочному тваринництві, порівняно із зерною сумішшю дає змогу одержати додатково 250–300 л молока, у свинарстві – 30–40 кг свинини, птахівництві – 800–900 шт. яєць [5]. Вартість кормів – найбільша складова у формуванні собівартості тваринницької продукції, до того ж вона має тенденцію до зростання. У структурі витрат частка кормів зросла для ВРХ з 75.6 % у 2008 р. до 77.1 % – у 2012 р., для свиней – з 79.9 до 81.4 %, птиці – з 71.9 до 79.2 %; у виробництві молока частка кормів збільшилася з 71.0 до 71.8 %, вовни – з 65.7 до 67.6 % і лише у виробництві яєць за аналізований період частка кормів знизилася з 85.2 до 74.1 % [14, с. 23].

Основними споживачами КП є сільськогосподарські підприємства, в яких частка комбікормів у структурі годівлі становить 43 %, тоді як

у господарств населення – всього 3.8 % [5]. Сьогодні більшість поголів'я перебуває у господарствах населення. У 2012 р. розподілення між сільгоспідприємствами та господарствами населенням було у відношенні (%): поголів'я свиней – 46.9 до 53.1, птиці – 55.1 до 44.9, ВРХ – 32.4 до 67.6, у т.ч. корів – 22.5 до 77.5 [12, с. 169]. Порівняно з 2005 р. частка сільськогосподарських підприємств у поголів'ї свиней і птиці зросла на 10 і 14 %, у поголів'ї ВРХ і корів зменшилася на 5.9 і 1.3 % відповідно.

У середньому за 2010–2013 рр. внутрішнє споживання комбікормів становило 6.7 млн т, їх частка у витратах концентрованих кормів худобі та птиці досягла 44.7 % (табл. 5). У 2012 р. для годівлі тварин і птиці використано 15.2 млн т концентрованих кормів (45 % загального обсягу кормів) [12, с. 178]. Тенденція до зростання частки КП у структурі витрат концентрованих кормів є позитивною і свідчить про поступовий перехід тваринництва до використання прогресивних технологій годівлі.

Таблиця 5

Міжсекторний товарний баланс між інфраструктурним і споживчим секторами комбікормового ринку, тис. т *

Рік	Сектор 3 Інфраструктурний		Сектор 4 Споживчий		Виробництво продукції тваринництва		
	Імпорт комбікормів	Експорт комбікормів	Внутрішнє споживання комбікормів	% до витрат концентрованих кормів (худобі та птиці)	М'ясо (у забійній вазі)	Молоко	Яйця (млн шт.)
2005	103.5	38	4225.7	32.8	1597	13714	13046
2006	130.0	22	4928.3	35.7	1723	13287	14235
2007	125.1	37	5038.1	37.0	1912	12262	14063
2008	136.1	35	5951.0	45.1	1906	11761	14957
2009	120.2	6	6013.8	40.9	1917	11610	15908
2010	135.4	9	6226.8	42.1	2059	11249	17052
2011	140.1	13	6626.8	45.1	2144	11086	18690
2012	153.9	16	6738.2	44.3	2210	11378	19110
2013	166.7	20	7046.8	47.1	2177	11232	18900
У середньому за 2010–2013рр.	149.0	14	6660.0	44.7	2147.5	11236	18438

* Розраховано автором за даними Державної митної служби, Державної служби статистики України [11; 12; 15]

За результатами секторного аналізу ВП, оцінки міжсекторних товарних балансів узагальнено головні економічні проблеми розвитку державного ринку КП за секторами, ідентифіковано вектори їх впливу на ВП ринку (табл. 6).

Таблиця 6

Основні економічні проблеми та напрями розвитку комбікормового ринку *

Сектор	Проблеми	Вплив на відтворювальні процеси ринку	Стратегічне завдання	Вектор регуляторних заходів
Сировинний	Зменшення обсягів виробництва зернобобових культур; експорт білкової сировини	Зниження природної родючості ґрунтів, рентабельності зерновиробництва. Недостатність якісної та дешевої високобілкової сировини для потреб вітчизняних комбікормових підприємств. Незбалансованість КП за поживними речовинами (протеїном). Імпорт високобілкової сировини, передусім соєвого шроту. Зростання вартості української КП на внутрішньому ринку	Забезпечення комбікормових підприємств високоякісною екологічно чистою білковою сировиною вітчизняного виробництва за оптимальними цінами. Налагодження українського виробництва преміксів і БВД за передовими технологіями	Фінансування селекційних розробок щодо створення адаптивних високопродуктивних сортів і гібридів бобових культур кормового спрямування. Стимулювання виробництва фуражних бобових культур із заданими параметрами якості. Налагодження прямих довгострокових зв'язків між виробниками комбікормів, зерна, білкової сировини, преміксів та БВД (за активної участі Аграрного фонду, профільних об'єднань)
Виробничий	Високий рівень концентрації; посередня якість і висока ціна вітчизняної КП	Зменшення кількості незалежних спеціалізованих підприємств, низький рівень завантаження їх виробничих потужностей, застарілі технології та обладнання, висока ризикованість виробництва. Розвиток холдингів, вертикальний контроль. Високий коефіцієнт конверсії українських комбінованих кормів. Незбалансованість вітчизняної КП за основними компонентами	Диверсифікація каналів збуту КП. Забезпечення конкурентоспроможності української КП: <ul style="list-style-type: none"> • підвищення якості продукції, зменшення коефіцієнта конверсії корму; • диверсифікація асортименту КП, розвиток вторинного виробництва комбікормів; • впровадження інноваційних технологій кормовиробництва 	Розвиток кооперативного та державного каналів реалізації комбікормів, освоєння зовнішніх ринків збуту продукції. Налагодження прямих довгострокових зв'язків між виробниками комбікормів та їх споживачами (за участі Аграрного фонду, профільних об'єднань). Пріоритетне включення незалежних комбікормових підприємств, що виробляють якісну конкурентоспроможну продукцію із вітчизняної сировини, до участі у державних програмах щодо розвитку ринку зерна, тваринницької продукції

Закінчення табл. 6

Сектор	Проблеми	Вплив на відтворювальні процеси ринку	Стратегічне завдання	Вектор регуляторних заходів
Інфраструктурний	Нерозвиненість збутової системи; зменшення експорту готової КП; постійний імпорт преміксів і БВД	Однібічна внутрішня орієнтованість комбікормового ринку, неефективне використання його виробничого та експортного потенціалів. Невідповідність української системи сертифікації європейським стандартам. Зростання цін КП на внутрішньому ринку, залежність від імпорту дороговартісних преміксів і БВД. Перевищення темпів зростання цін імпорту компонентів комбікормів над темпами зростання цін їх експорту	Зростання експорту вітчизняних преміксів і КП з високою доданою вартістю. Поетапне скорочення імпорту компонентів комбікормів в Україну	Часткова компенсація незалежним підприємствам вартості міжнародної сертифікації виробництва комбікормів та їх інгредієнтів. Підвищення ставок імпортного мита для компонентів КП (м'ясного борошна та соєвого шроту), преміксів
Споживчий	Невисокий внутрішній попит на КП	Хронічна збитковість тваринницького комплексу. Неплатоспроможність виробників продукції тваринництва, рибиництва, від'ємні рівні рентабельності їх продукції. Нерозвиненість великотоварного тваринницького виробництва	Максимально повне забезпечення населення України продукцією тваринництва власного виробництва	Розвиток великотоварного виробництва продукції тваринництва на кооперативній основі. Стимулювання використання комбікормів на підприємствах у межах державних програм

* Розроблено автором

Рівноважний розвиток відтворювальної системи суміжних до комбікормового ринків передбачає налагодження тісних зв'язків, з одного боку, між виробниками КП та зернофуражних культур, білкової сировини, преміксів і БВД, з іншого, – між комбікормовими підприємствами та виробниками продукції тваринництва, птахівництва, рибництва із дотриманням базового принципу збалансування економічних інтересів ринкових суб'єктів. Завдання держави полягає у налагодженні товарно-фінансово-інформаційних потоків у системі суміжних ринків через реалізацію низки системних взаємопов'язаних регуляторних заходів, контролю їх ефективності та глибини впливу на ВП з позицій досягнення національних інтересів та пріоритетів агропродовольчої політики. Сукупність регуляторних заходів, цілеспрямовано орієнтованих на реалізацію стратегічних завдань розвитку інтегрованого ринку КП, узагальнено (див. табл. 6).

Висновки. Український ринок КП є чотирисекторним інтегрованим ринком. У відтворювальній системі суміжних до комбікормового ринків нижньосуміжними постають ринки насіння зернових культур і фуражного зерна, пов'язаними є ринки продукції тваринництва, птахівництва та рибництва.

Ідентифіковано структурні деформації ВП, проявом яких є скорочення взаємодій між релевантним ринком КП і пов'язаним ринком тваринницької продукції. 73.3 % фуражного зерна проходить скорочений відтворювальний цикл у межах простого відтворення ресурсів, і лише 26.7 % зернофуражу переробляється у збалансовані комбікорми в межах розширеного відтворення ресурсів.

Визначено головні економічні проблеми розвитку державного ринку КП за секторами.

Обґрунтовано стратегічні напрями розвитку комбікормового ринку та комплекс прикладних заходів, орієнтованих на їх реалізацію. Зокрема впровадження механізмів стимулювання виробництва високобілкових бобових культур та експорту української КП, виготовленої з вітчизняної екологічно чистої сировини; часткова компенсація незалежним підприємствам вартості міжнародної сертифікації виробництва комбікормів та їх інгредієнтів; пріоритетне включення комбікормових підприємств, що виробляють якісну конкурентоспроможну КП з української сировини, до участі у державних програмах щодо розвитку ринків зерна та тваринницької продукції.

Теоретична сутність результатів секторного аналізу релевантного ринку комбікормів полягає в збагаченні методології дослідження сучасних економічних систем. Практичне значення стратегічних завдань розвитку інтегрованого ринку КП та регуляторних заходів визначається можливістю їх використання в ході розробки державних і регіональних програм розвитку ринків КП, зерна та тваринницької продукції, модернізації механізмів державного регулювання та управління даними ринками, наукового обґрунтування пріоритетів національної агропродовольчої політики в умовах відкритої економіки.

Перспективи подальших досліджень полягають в оцінці руху фінансових ресурсів у межах другої фази відтворювального циклу шляхом побудови та аналізу міжсекторних фінансових балансів (доданої вартості товарів, рентабельності продукції, показників ресурсної ефективності, зокрема, фондівіддачі, матеріалівіддачі, продуктивності праці тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Камінський І. В. Розвиток ринку зернобобових культур в Україні / І. В. Камінський // Економіка АПК. — 2012. — № 4. — С. 59–63.
2. Козаченко О. А. Державне регулювання розвитку комбікормових підприємств / О. А. Козаченко // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 55–58.
3. Перегуда В. Л. Ринок кормів / В. Л. Перегуда // Пропозиція. — Режим доступу : <http://propozitsiya.com.ua>.
4. Кузнецова І. О. Зерновий ринок України: історія створення та тенденції розвитку : монографія / І. О. Кузнецова. — Одеса : Поліграф, 2008. — 198 с.
5. Євтєєв О. Ефективні корми – статистичні дива / О. Євтєєв // Агропрофі: укр.тижневик ділової інформ. — Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1057>.
6. Мадай А. Госрегулирование. Умно жуй / А. Мадай // Бизнес. — 2012. — № 44 (1031). — С. 33–34.
7. Ткаченко К. Рынок комбикормов: растем, когда все падают / К. Ткаченко // Нац. агропортал Latifundist.com. — Режим доступу : <http://latifundist.com/spetsproekt/54-rynok-kombikormov>.
8. Авдашева С. Б. Теория организации отраслевых рынков : учебник / С. Б. Авдашева, Н. М. Розанова. — М. : Магистр, 1998. — 320 с.
9. Лысюк В. М. Воспроизводственная функция товарных рынков : монография / В. М. Лысюк. — Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2011. — 225 с.
10. Нікішина О. В. Модернізація регуляторної політики на інтегрованому зерновому ринку України (відтворювальний підхід) / О. В. Нікішина // Механізм регулювання економіки. — 2013. — № 2 (60). — С. 88–97.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Г. Осауленко. — К. : Август Трейд, 2013. — 551 с.
13. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. бюл. ; за ред. Н. С. Власенко. — К. : Держ. служба статистики України, 2013. — 56 с.
14. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік : стат. бюл. / відп. за вип. О. М. Прокопенко. — К. : Держ. служба статистики України, 2013. — 88 с.
15. Офіційний сайт Державної митної служби України. Митна статистика. — Режим доступу : <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.
16. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку : затв. Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 берез. 2002 р. № 49-р. // Конкуренційне законодавство України : юрид зб. — К. : Професіонал, 2002. — 296 с.

17. Офіційний сайт ПАТ "Державна продовольчо-зернова корпорація України". Про корпорацію. — Режим доступу : <http://www.pzcu.gov.ua/ua/about>.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2014.

Nikishina O. National market of fodder products.

Background. Development of regulatory measures, aimed at balanced development of system markets which is adjacent to the fodder market stipulates a necessity of innovative market analysis techniques application. For this reason sector analysis of commodity and financial flows within the phases of the reproduction cycle allows us to estimate an efficiency of functioning of entire system of adjacent markets. This defines urgency and the aim of this article.

Material and methods. The analysis of the market of mixed fodder has been carried out for 2005–2013 years with use of methods of the sector and dynamic analysis, structural and logical and balance methods. Theoretical base of the article is composed of the theory of a reproduction cycle, study of scientists and market analysts. Empirical base is the article is composed of official data of Public service of statistics of Ukraine and the Public customs service of Ukraine.

Results. State market of mixed fodder products is a four-sector integrated market. In system of adjacent markets the lower adjacent is markets of seeds and feed grains, related is markets of livestock products and poultry. In 2013 the market capacity of fodder amounted to 7.05 million tons, exports – 0.29 % of total production, the level of capacity utilization of specialized enterprises – 20–40 %, which is a testimony to unrealized production and export market potentials.

In the course of research were identified structural deformation of reproduction processes in the market, major economic problems of its development, developed a system of regulatory measures aimed at effective functioning integrated market of mixed fodder.

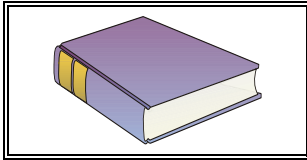
Conclusion. Strategic directions of the development of fodder market is to increase the competitiveness of Ukrainian products, the use for its production of own environmentally friendly raw materials, diversification of distribution channels, phased reduction of import premix and protein supplements, implementation of the stimulation mechanisms of the domestic mixed fodder products exports.

Keywords: integrated fodder market, system of adjacent markets, reproduction processes, state regulation measures.

REFERENCES

1. Kamins'kyj I. V. Rozvytok rynku zernobobovyh kul'tur v Ukraini / I. V. Kamins'kyj // Ekonomika APK. — 2012. — № 4. — S. 59–63.
2. Kozachenko O. A. Derzhavne reguljuvannja rozvytku kombikormovyh pidpryjemstv / O. A. Kozachenko // Ekonomika APK. — 2009. — № 9. — S. 55–58.
3. Pereguda V. L. Rynok kormiv / V. L. Pereguda // Propozycja. — Rezhym dostupu : <http://propozitsiya.com.ua>.
4. Kuznecova I. O. Zernovyj rynek Ukrainy: istorija stvorennja ta tendencii rozvytku : monografija / I. O. Kuznecova. — Odesa : Poligraf, 2008. — 198 s.
5. Jevtejev O. Efektyvni kormy – statystychni dyva / O. Jevtejev // Agroprofi: ukr. tyzhnevnyk dilovoi' inform. — Rezhym dostupu : <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1057>.
6. Madaj A. Gosregulirovanie. Umno zhuj / A. Madaj // Biznes. — 2012. — № 44 (1031). — S. 33–34.
7. Tkachenko K. Rynok kombikormov: rastem, kogda vse padajut / K. Tkachenko // Nac. agroportal Latifundist.com. — Rezhym dostupu : <http://latifundist.com/spetsproekt/54-rynok-kombikormov>.

8. *Avdasheva S. B.* Teorija organizacii otraslevykh rynkov : uchebnyk / S. B. Avdasheva, N. M. Rozanova. — M. : Magistr, 1998. — 320 s.
9. *Lysjuk V. M.* Vosproizvodstvennaja funkcija tovarnykh rynkov : monografija / V. M. Lysjuk. — Odessa : IPRJeJeI NAN Ukrainy, 2011. — 225 s.
10. *Nikishyna O. V.* Modernizacija reguljatornoi' polityky na integrovanomu zernovomu rynku Ukrainy (vidtvorjuval'nyj pidhid) / O. V. Nikishyna // Mehanizm reguljuvannja ekonomiky. — 2013. — № 2 (60). — S. 88–97.
11. *Oficijnyj sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy.* — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. *Statystychnyj shhorichnyk Ukrainy za 2012 rik / za red. O. G. Osaulenko.* — K. : Avgust Trejd, 2013. — 551 s.
13. *Balansy ta spozhyvannja osnovnykh produktiv harchuvannja naselennjam Ukrainy : stat. bjul. ; za red. N. S. Vlasenko.* — K. : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy, 2013. — 56 s.
14. *Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnyctva produkcii' sil'skogo gospodarstva v sil'skogospodars'kyh pidpryjemstvah za 2012 rik : stat. bjul. / vidp. za vyp. O. M. Prokopenko.* — K. : Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy, 2013. — 88 s.
15. *Oficijnyj sajt Derzhavnoi' mytnoi' sluzhby Ukrainy. Mytna statystyka.* — Rezhym dostupu : <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.
16. *Metodyka vyznachennja monopol'nogo (dominujuchogo) stanovyshha sub'ektiv gospodarjuvannja na rynku : zatv. Rozporjadzhennjam Antymonopol'nogo komitetu Ukrainy vid 5 berez. 2002 r. № 49-r. // Konkurencijne zakonodavstvo Ukrainy : juryd zb.* — K. : Profesional, 2002. — 296 s.
17. *Oficijnyj sajt PAT "Derzhavna prodovol'cho-zernova korporacija Ukrainy". Pro korporaciju.* — Rezhym dostupu : <http://www.pzcu.gov.ua/ua/about>.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ¹

Монографію "Інтернет-маркетингові комунікації" Т. В. Дубовик присвячено актуальній теоретичній та прикладній проблемі – дослідженню методологічних основ інтернет-маркетингових комунікацій та розробленню практичних рекомендацій щодо їх впровадження в діяльність підприємств торгівлі в Україні.

Політичні та економічні зміни в державі змушують підприємства торгівлі шукати шляхи підвищення ефективності діяльності. Це зумовлено, з одного боку, впливом фінансово-економічної кризи, а з іншого – посиленням конкуренції та вимогливості споживачів.

Попри численні публікації із зазначених питань, систематизоване дослідження проблем та чинників розвитку інтернет-маркетингових комунікацій в умовах загострення конкуренції, інформатизації економічного простору, інтеграції реальної та

віртуальної економіки відсутнє. З огляду на це, монографія Т. В. Дубовик є своєчасною та актуальною.

Успішне застосування інтернет-маркетингових комунікацій у діяльності підприємств торгівлі вимагає детального осмислення їх основ та принципів, висвітлення особливостей реалізації.

В умовах посилення глобалізаційних процесів Інтернет став одним з найефективніших інструментів комерційної діяльності. Здатність підприємств до швидких змін у нестабільних ринкових умовах, підвищення ступеня їх організації і фінансової самостійності, раціоналізації розподілу ресурсів та їх контролю, можливість швидкого аналізу та прогнозування активізує побудову сучасних систем інтернет-маркетингових комунікацій.

У монографії "Інтернет-маркетингові комунікації", що

---

¹ Дубовик Т. В. Інтернет-маркетингові комунікації : монографія / Т. В. Дубовик. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. — 332 с. — ISBN 978-966-629-705-4.

складається з п'яти розділів, автором висвітлено широке коло теоретико-методологічних і практичних питань щодо інтернет-маркетингових комунікацій підприємств торгівлі.

У *першому розділі* досліджено історичні аспекти розвитку інтегрованих маркетингових комунікацій, генезу та сутність інтернет-маркетингу, становлення інтернет-маркетингових комунікацій, визначено основні фактори розвитку та управління інтернет-торгівлею у світі й Україні, виявлено чинники, що впливають на розвиток інтернет-торгівлі, окреслено етапи розвитку ринку інтернет-торгівлі в Україні, обґрунтовано підходи до класифікації інтернет-магазинів.

Розробленню оптимальних інтернет-маркетингових комунікаційних стратегій з урахуванням принципів соціально-етичного маркетингу присвячено *другий розділ* монографії. Значну увагу приділено ідентифікації напрямів і домінант сучасного розвитку інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій в Україні, визначено засади класифікації інтернет-маркетингових комунікацій, обґрунтовано класифікаційні атрибути інтеграції інтернет-маркетингових комунікацій, розроблено концептуальні засади формування інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій підприємств торгівлі, визначено механізм взаємодії підприємств торгівлі з різними суб'єктами впливу (с. 123–138).

У *третьому розділі* висвітлено питання щодо розроблення моделі управління інтегрованими інтернет-маркетинговими комунікаціями підприємств торгівлі, формування комплексу заходів, інструментів інтернет-маркетингових комунікацій, інтернет-мерчандайзингу з урахуванням впливу інтернет-маркетингових комунікацій на цільові сегменти споживачів, обґрунтування матричної моделі управління потенціалом інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій підприємств торгівлі. Визначено стратегічні напрями управління інтегрованими інтернет-маркетинговими комунікаціями з огляду на взаємодію підприємств торгівлі з різними суб'єктами впливу (виробниками, постачальниками, державними органами, підприємствами рекламної галузі та громадськістю) (с. 175–190).

Визначено цілі, функції, об'єкти, суб'єкти, імперативи розвитку та концепції інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій, принципи формування інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій у сфері торгівлі, надано визначення поняття е-довіри споживачів до інтернет-магазину, обґрунтовано концептуальну модель е-довіри споживачів до процесів придбання в Інтернеті зі змінними, які впливають на формування е-довіри споживачів до покупок товарів в інтернет-магазинах.

З наукової точки зору, на особливу увагу заслуговує запро-

понований автором у *четвертому розділі* системно-процесний підхід до управління інтегрованими комунікаціями та методологія побудови системи е-довіри та е-лояльності.

У *п'ятому розділі* розглянуто питання соціальної відповідальності інтернет-магазинів, обґрунтовано модель етичної взаємодії інтернет-маркетингових комунікацій підприємства торгівлі зі споживачем, визначено напрями збереження конфіденційності даних та безпеки споживача, обґрунтовано підходи до гармонізації взаємовідносин суб'єктів інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій у системі соціально-етичного маркетингу.

Результати дослідження теоретико-методологічних проблем інтернет-маркетингових комунікацій, висвітлені у монографії, мають не тільки наукову цінність, а й сприяють розв'язанню проблем щодо формування інтернет-маркетингових комунікаційних кампаній.

Автором введено у науковий обіг дефініцію "інтегровані інтернет-маркетингові комунікації" (*розділ 2*), розроблено засади класифікації інтернет-маркетингових комунікацій, обґрунтовано суть та ознаки цілей інтеграційного процесу інтернет-маркетингових комунікацій; розроблено концептуальні засади формування інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій підприємств торгівлі, запропо-

новано модель формування е-лояльності споживачів до підприємств торгівлі на основі опрацювання та впровадження стратегії е-лояльності, за якою е-довіра трансформується в е-задоволення.

Особливу практичну цінність мають: рекомендації автора щодо формування інтегрованих інтернет-маркетингових комунікацій підприємств торгівлі з урахуванням маркетингових, організаційних та споживчих ознак, які впливають на е-довіру; створення механізму взаємодії інтернет-покупців товарів, продавців, незалежних партнерів з метою підвищення е-лояльності; компонування заходів і способів залучення до маркетингової діяльності груп цільової аудиторії підприємств торгівлі у соціальних мережах; застосування QR-кодів підприємствами торгівлі за звичайними технологіями та за допомогою інтернет-технологій з метою забезпечення результативності бізнесу.

Водночас монографія, як і подібні праці з широким охопленням матеріалу, не позбавлена недоліків, які мають дискусійний характер:

- не зовсім коректне авторське твердження "системна методологічна модель інтернет-маркетингових комунікацій ґрунтується на представленні інтернет-маркетингових комунікацій як кібернетичної системи, що містить три основні блоки – структурні декомпозиції суб'єктів, об'єктів управління і процесу управління", оскільки кіберне-

тичним системам властиві самоорганізація і самонавчання, що суперечить "методологічній моделі інтернет-маркетингових комунікацій";

- деякі класифікаційні ознаки рівня е-довіри, е-лояльності є складними для визначення та використання малими підприємствами торгівлі України;

- доречно було б приділити більше уваги конкретизації заходів інтернет-маркетингових комунікацій підприємства торгівлі відповідно до обсягів та умов діяльності.

Незважаючи на зазначені недоліки, монографія є фундаментальним науковим дослідженням, вирізняється глибиною висунутих теоретичних положень і конструктивними практичними рекомендаціями. Вона може стати у нагоді науковцям, викладачам, магістрантам та фахівцям з інтернет-маркетингових комунікацій підприємств торгівлі, а також бути використана у практичній діяльності вітчизняними суб'єктами торговельного бізнесу.

*Каніщенко О. Л.,
д. е. н., професор кафедри
міжнародної економіки
та маркетингу Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка*